Guy Testas, Jean Testas

Inchiziția

34

Microsintege

CORINT

Redactor:
Mirella Acsente

Tehnoredactare computerizată:
Jora Grecea

Coperta:
Walter Riess

Guy Testas, Jean Testas
L' INQUISITION
© Presses Universitaires de France, 1966
ediţia a opta, octombrie 2001

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-275-5

GUY TESTAS, JEAN TESTAS

INCHIZIŢIA

Traducere şi note:
Cristina Jinga

Prefaţă:
Cristian Antim Bobicescu

CORINT
Bucureşti, 2002

PREFAŢĂ

Istoria Inchiziţiei nu constituie un subiect foarte bine cunoscut cititorului român. Tortura, rugurile, fanatismul ne vin în minte atunci când aceasta este amintită. Din păcate, cunoştinţele cititorului, mai mult sau mai puţin avizat, se reduc, aproape în exclusivitate, la informaţiile transmise de manuale, literatură sau filme artistice.

Iniţiativa editurii Corint de a publica lucrarea istoricilor Guy şi Jean Testas este astfel binevenită, cartea celor doi reprezentând o iniţiere bine structurată şi clară în istoria Inchiziţiei.

Geneza acesteia, răspândirea şi impactul ei până în Evul Mediu Târziu se regăsesc în aceste pagini, alături de prezentarea etapelor unei anchete, a rezultatelor acesteia şi a raporturilor dintre puterea civilă şi Inchiziţie.

Autorii, buni cunoscători ai istoriografiei problemei, consacră un capitol întreg cazului spaniol, cel mai generos atât în privinţa surselor, cât şi în cea a interpretării lor, schiţând şi impactul avut în coloniile din America.

Guy şi Jean Testas intenţionează să explice cititorului fenomenul tratat în contextul mental al unei epoci în care violenţa tribunalelor Inchiziţiei nu era cu nimic mai prejos decât aceea a tribunalelor laice (statisticile, atât cât ne putem încrede în ele, arată că numărul victimelor diferitelor tribunale laice a fost superior celui al victimelor tribunalelor inchizitoriale).

Inchiziţia a constituit una din cele mai importante structuri instituţionale occidentale, procedura tribunalelor

supunându-se unor norme stabilite prin: bule pontificale, concilii sau manuale redactate de inchizitori.

Creată iniţial ca instrument de combatere a ereziei catare din secolul al XIII-lea, Inchiziţia va ajunge mai târziu să sprijine monarhia absolută spaniolă, atât în Peninsula Iberică, cât şi în posesiunile acesteia de dincolo de ocean.

Dincolo de imaginea păstrată în legende şi povestiri de groază, autorii încearcă să prezinte o imagine cinstită a acestui fenomen european şi mondial, emanaţie a Evului Mediu şi perfect în armonie cu epoca sa, care, uneori, s-a dovedit „organismul cel mai obiectiv al timpului".

Atingând problema mereu actuală a libertăţii şi demnităţii umane, autorii ne dezvăluie, fără a ascunde sau minimaliza excesele, dar şi arătându-ne limpede raţiunea de a exista a Sfântului Oficiu, şapte secole din istoria omenirii (din 1179 până în 1815). Cartea se constituie astfel într-o lectură incitantă, de la prima până la ultima pagină.

Recomandăm cititorilor lucrarea istoricilor Guy şi Jean Testas, sperând că lectura acesteia îi va familiariza mai bine cu un fenomen care aparţine istoriei europene şi, în egală măsură, estimăm că această carte va provoca o reflexie asupra toleranţei etnice şi religioase, toleranţă care este întodeauna condiţionată de cunoaştere.

Cristian Antim Bobicescu

INTRODUCERE

Nici un cuvânt nu are o semnificaţie mai încărcată de oroare decât acela de *Inchiziţie*. El evocă, în egală măsură, pe lângă supliciul fizic, tortura morală şi violarea personalităţii. Literatura a contribuit la consacrarea acestei imagini prin incontestabile capodopere, dintre care *Puţul şi pendulul* de Edgar Allan Poe sau *Martiriul speranţei* de Villiers de L'Isle-Adam sunt printre cele mai valoroase.

Călugării cu faţa ascunsă sub cagule, ca adepţii sectei Ku Klux Klan, îngână litanii; doamnele delicate care asistă la „spectacolul" unui autodafe îşi vântură evantaiele pentru a alunga miasma de carne arsă. Pe fundal, umbra spectrală a lui Torquemada sau silueta de personaj tragic a lui Filip al II-lea în sălile ca nişte cavouri de la Escorial. În fine, sângeroşii conchistadori care masacrează cu sfinţenie populaţiile de indieni, la adăpostul crucii şi în fum de tămâie. A fost într-adevăr aşa?

Oare se ştie că Inchiziţia este un fenomen istoric de amploare europeană, care s-a dezvoltat pretutindeni înainte de a ajunge în Spania? Oare se ştie că, în climatul de înapoiere generală, pe care îl cunoştea prea bine, Sfântul Oficiu s-a dovedit, uneori, instituţia cea mai obiectivă din epocă?

Şi-atunci, nu ar fi utilă încercarea de a face lumină asupra unei probleme care se ridică mereu, aceea a libertăţii şi a demnităţii umane? Sperăm că paginile ce urmează vor contribui, cât de cât, în această direcţie.

Capitolul I

ORIGINILE INCHIZIŢIEI

Este greu de precizat data la care a intrat în funcţiune Inchiziţia, cel puţin ceea ce numim de regulă *Inchiziţie*. Într-adevăr, cu mult înainte de războiul albigenzilor, exista un mijloc de coerciţie aplicat de către episcopi. În fiecare dioceză se afla câte un tribunal ecleziastic, unde prelaţii care inspectau parohiile în căutare de eretici îi puteau aduce la judecată pe suspecţi. Dacă se simţea nevoia, era cerut ajutorul justiţiei laice. Papa, este adevărat, intervenea oricum, însă indirect, prin mijlocirea scrisorilor sau în timpul conciliilor. El formula directivele sau preciza regulile de ordin general, stăruind cu precădere asupra necesităţilor momentului. Astfel, la cel de-al III-lea conciliu de la Lateran (1179), Alexandru al III-lea a decretat că trebuia să li se opună ereticilor cu fermitate, să li se confişte bunurile şi să fie luaţi în robie. Ceea ce însemna că li se cerea oficialităţilor să folosească toate metodele pentru a-i combate pe duşmanii Bisericii. Totuşi, va fi nevoie ca Sfântul Părinte să se gândească la alte arme, mai eficace — însă dificil de impus fără a leza susceptibilitatea episcopilor, ale căror puteri riscau să fie limitate. Trebuia, mai ales, să se ţină seama de puterea principilor, în special de cea a împăratului germanic, ale căror interese erau atât de frecvent contrare celor ale Romei, ca şi de scopurile comune care îi unea, nu o dată, cu şefii albigenzilor. Pericolele care pândeau Biserica erau grave, până într-acolo încât papalitatea va desconsidera celelalte riscuri, doar pentru a combate cum se cuvenea catarismul. Înfiinţarea

Inchiziţiei va fi rezultatul unui proces de lungă durată, ce a cunoscut şi ezitări, şi izbucniri de mânie, şi temeri. Ca o regulă generală, însă, originea acestei instituţii este considerată a fi Tratatul de la Paris din anul 1229[1], care a decurs, firește, din decizii anterioare. Să încercăm să precizăm câteva momente esenţiale din bătălia îndârjită dusă împotriva doctrinei neomaniheiste, care măcina „ca un cancer" o parte din creştinătate.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea, răspândirea ereziei a căpătat un avânt fără precedent, astfel încât catarii alcătuiau, în partea sudică a Europei, o adevărată Biserică, opusă celei a Romei. A avut loc chiar şi un conciliu catar, în apropiere de Toulouse, la Saint-Félix-de-Caraman, în jurul anului 1170, la iniţiativa unui „episcop" venit din Constantinopol, cu numele de Nicetas sau Niquinta, care se declara adeptul bulgarului Bogomil[2].

Biserica Romană trebuia, aşadar, să depună un imens efort pentru a extirpa o tumoare atât de profundă, de a cărei ameninţare şi-a dat repede seama.

Încă din anul 1119, în timpul unui conciliu care a avut loc în Toulouse, sectanţii ereziei neomaniheiste fuseseră excomunicaţi. Însă clerul din diverse parohii acţionase cu delăsare, şi extinderea catarismului nu fusese împiedicată. În anul 1145, Eugeniu al III-lea, care tocmai îşi împodobise capul cu tiara papală, l-a trimis în Languedoc pe *Sfântul Bernard de Clairvaux*. Câţiva ani mai târziu, în timpul unui conciliu ţinut la Lyon, în 1163, la insistenţele regelui Franţei, Ludovic al VII-lea (care a descris primejdia ereziei maniheiste „întinzându-se ca un şancru peste

[1] Prevedea anexarea provinciei Languedoc la Franţa şi constituirea comitatului de Toulouse, pentru Alphonse de Poitiers (realipit la Coroană, în 1271). (n.tr.)

[2] Cf. „Que sais-je?", nr. 689: *Albigeois et Cathares* de F. Niel.

provinciile Franţei"), Alexandru al III-lea le va cere suveranilor să-i pedepsească pe eretici cu închisoarea şi să le confişte bunurile. La rândul său, Lucius al III-lea a organizat un conciliu la Verona, în anul 1184, unde s-a pus la punct o *Constituţie*, proclamată la 4 noiembrie. În ea se decreta că:

— toţi conţii, baronii şi ceilalţi seniori vor jura să acorde întreg sprijinul lor Bisericii, sub pedeapsa excomunicării în caz contrar;

— toţi locuitorii vor face legământ că vor denunţa la episcopie orice persoană bănuită de erezie;

— toţi episcopii vor vizita ei înşişi, de două ori pe an, oraşele şi satele din diocezele lor, ca să-i descopere pe eretici;

— toţi vinovaţii de erezie vor fi declaraţi infami pe veci şi deposedaţi de bunuri.

Această *constituţie* trebuie considerată drept însăşi originea *Inchiziţiei episcopale*, în măsura în care, de acum, episcopii se vedeau însărcinaţi cu misiunea de a apăra credinţa. Prin acest document, papa le poruncea să se informeze personal despre cei suspecţi de erezie.

După moartea lui Lucius al III-lea, în 1185, până la numirea lui Innocentiu al III-lea, în 1198, Roma s-a mulţumit să se plângă de pericolul catar, fără a lua, totuşi, măsuri eficace.

În 1200, s-a întrunit un conciliu la Avignon, unde s-a hotărât că în fiecare parohie se va constitui o comisie, alcătuită dintr-un preot şi din doi sau trei laici integri, care vor făgădui sub jurământ să-i denunţe pe toţi cei care ar fi trecut la erezie, pe cei care i-ar fi sprijinit pe eretici sau i-ar fi ascuns. Acesta era un mijloc de a veni în ajutorul cistercienilor, pe care papa n-a renunţat să-i trimită în misiune, întrucât la aceşti călugări, după cum scria Sfântul Părinte, „o viaţă cucernică se împleteşte cu o judecată cucernică". În 1203, le-a conferit puteri lărgite celor doi legaţi ai săi, Pierre de Castelnau şi Raoul, ambii călugări cistercieni ai abaţiei Fontfroide. Ei n-au obţinut decât nişte rezultate foarte slabe în acest Languedoc contaminat de catarism.

Pierre de Castelnau i-a împărtăşit Sfântului Părinte descurajarea sa, chiar în momentul sosirii la Roma a episcopului de Osma, Diego de Azevedo, însoţit de adjunctul său din consiliul

canonicilor, Domingo de Guzmán[3]. Innocentiu al III-lea i-a împuternicit să meargă în sudul Franţei, ca să-i ajute pe misionarii cistercieni în convertirea ereticilor. În anul 1206, ei l-au întâlnit la Montpellier pe legatul papei, Pietro di Benevento, care le-a împărtăşit îngrijorarea sa; ascultând de îndemnurile papei, care le recomanda reprezentanţilor săi „să meargă netemători, înveşmântaţi simplu, dar cu o râvnă însufleţită, să-i găsească pe eretici, ca să-i smulgă din păcatul lor, cu mila Domnului, prin exemplul vieţii lor şi prin iscusinţa predicilor", Diego de Azevedo şi Domingo au pornit la evanghelizarea Languedocului, ducând un trai auster. După ce a petrecut câteva luni în Franţa, episcopul de Osma s-a reîntors în Spania, unde a murit, la foarte scurt timp. Domingo va duce mai departe lupta de unul singur.

Santo Domingo şi însoţitorii săi (în număr de şapte) vor sta la originea ordinului predicatorilor, pe care papa Honorius al III-lea, în anul 1216, îl va recunoaşte şi îl va consacra.

La rândul său, şi Pierre de Castelnau îşi continua bătălia, dar, fiindcă nu reuşea să obţină sprijinul eficace al contelui de Toulouse, Raimond al VI-lea, l-a excomunicat. Această sentinţă a fost confirmată prin scrisoarea de la 29 mai 1207, pe care papa i-a adresat-o direct contelui. La 12 ianuarie 1208, pe când legatul se pregătea să treacă Ronul, la Saint-Gilles, a fost ucis cu o lovitură de suliţă de către un scutier din suita lui Raimond al VI-lea. Innocentiu al III-lea, care, încă din 17 noiembrie 1207, le scrisese regelui Filip August şi tuturor principilor din nordul Franţei, cerându-le să strângă armate şi să pornească în pedepsirea ereticilor, a reacţionat violent la uciderea lui Pierre de Castelnau. Trimiţând o nouă misivă regelui Franţei, seniorilor şi episcopilor, a reînnoit excomunicarea contelui de Toulouse: „Întrucât există indicii care lasă de înţeles că el este vinovatul de moartea cuviosului nostru legat Pierre de Castelnau, întrucât l-a ameninţat public cu moartea, întrucât l-a primit pe ucigaş printre apropiaţii săi, îl declarăm, încă o dată, excomunicat. Toţi catolicii,

[3] Diego de Azevedo şi Domingo veniseră să-i ceară papei încuviinţarea de a merge să-i evanghelizeze pe cumani. Innocentiu al III-lea i-a refuzat. Cf. M. S. Gillet, *Saint Dominique*, Flammarion, 1942, pp. 56–79.

cu excepţia dreptului suzeranului principal, au încuviinţarea nu doar să-l dea pe mâna justiţiei, dar şi să-i ocupe domeniile" Raimond al VI-lea a fost silit să se supună şi să-şi recunoască greşeala. Gol până la brâu, a fost biciuit chiar pe locul unde murise asasinat Pierre de Castelnau; apoi, s-a dus să se alăture armatei cruciaţilor pe care abatele de Cîteaux, Arnaud-Almaric, se chinuia să o adune. Armata a trecut Ronul în 1209 şi, în luna iulie, a capturat oraşul Béziers, pe care l-a prădat. Toţi locuitorii au fost trecuţi prin tăişul sabiei; au fost numărate aproape treizeci de mii de victime. După acest oribil masacru, pământurile vicontelui de Béziers i-au fost atribuite unui senior din mica nobilime, originar din Ile-de-France, pe nume Simon de Monfort. El a devenit tristul simbol al cruciadei împotriva albigenzilor.

Motivaţia dintâi fusese, neîndoielnic, eliminarea ereziei, dar, foarte curând, rivalităţile dintre naţii şi certurile dinastice i-au luat locul. Astfel, după sângeroasa bătălie de la Muret, din septembrie 1213, un conciliu reunit la Montpellier a declarat că învingătorul va deveni suveranul ţărilor cucerite. Innocentiu al III-lea, speriat de lăcomia nemăsurată a cruciaţilor şi a căpeteniei lor, a refuzat să ratifice legitimitatea acestei declaraţii. Mai mult, la cel de-al IV-lea conciliu de la Latran, din noiembrie 1215, s-a străduit să reglementeze sancţiunile care trebui aplicate catarilor. Innocentiu al III-lea precizează, într-o manieră categorică, faptul că seniorii trebuie să-şi ia angajamentul solemn că nu vor executa decât hotărârile Sfântului Scaun, sub pedeapsa excomunicării. Ca atare, ereticii indiscutabili aveau să fie daţi pe mâna puterii laice, iar bunurile lor, confiscate; nicăieri nu se face aluzie la pedeapsa cu moartea. Sfântul Părinte nu era străin de nici una dintre atrocităţile comise, ştiind, printre altele, că unii principi nu şovăiseră să-i ardă pe rug pe albigenzi; el se temea de pedepsele pripite în care numărul nevinovaţilor îl depăşea pe cel al vinovaţilor. Totuşi, urmând sfatul episcopilor, papa a acceptat să lase în mâinile cuceritorilor din nord teritoriile smulse de la catari[4].

[4] Innocentiu al III-lea a apărat drepturile lui Raimond al VI-lea, căruia i-a fost înapoiat comitatul Toulouse, spre marea supărare al lui Simon de Monfort.

Imediat flacăra mâniei s-a aprins în Languedoc. Trebuia să ia totul de la început? Cu atât mai mult cu cât Innocentiu al III-lea, înainte de deschiderea conciliului, respinsese propunerea lui Santo Domingo, susţinut de episcopul de Toulouse, Foulques, care dorise să se înfiinţeze un ordin al predicatorilor, care să poarte pretutindeni cuvântul adevărului creştin. Suveranul pontif se temea de opoziţia prelaţilor, care i-au reproşat o asemenea iniţiativă chiar înainte de şedinţele unui mare conciliu.

În anul 1216, Honorius al III-lea i-a urmat lui Innocentiu al III-lea şi, foarte curând, s-a trezit în mijlocul unor probleme nenumărate. Albigenzii reluaseră lupta, iar Simon de Monfort, ucis în iunie 1218, nu va mai fi înlocuit de un altul. Sfântul Părinte îl imploră pe regele Franţei, Filip August, să intervină, dar acesta nu reuşeşte să cucerească regiunea Toulouse. În sfârşit, în Germania, Frederic al II-lea este încoronat în noiembrie 1220. Era un suveran turbulent, abil din punct de vedere politic, cu care papalitatea a fost nevoită să cadă la învoială. Împăratul a promulgat o serie de decrete, în anii 1220, 1224 şi 1227, preluând iniţiativa în lupta împotriva ereziei. Ortodoxismul lui putea fi pus la îndoială, dar Honorius al III-lea şi succesorul său, Grigore al IX-lea, se pare că au acceptat fără nici o reticenţă legile imperiale. Să ne amintim că papa Grigore al IX-lea, chiar în anul în care a urcat pe tronul Sfântului Petru, în 1227, îi invita pe înalţii magistraţi din Lombardia să dea curs deciziilor luate de împăratul romanilor. Aceasta în condiţiile în care Frederic al II-lea, în 1224, precizase că: „Oricine va fi acuzat şi dovedit de erezie de către episcopul din dioceza respectivului va fi, la cererea înaltului prelat, arestat pe loc de către autorităţile laice din regiune şi ars pe rug." Aşadar, acesta era un mod de a consfinţi moartea prin ardere pe rug, pe care papa Innocentiu al III-lea refuzase s-o impună.

Grigore al IX-lea, la începutul domniei sale, trebuia să se arate abil, fiindcă împăratul deţinea o bună parte din Italia Centrală şi era stăpân al regatului Siciliei. În plus, papa avea nevoie de puterea laică. Cunoştea, desigur, şi

limitele acestor intervenţii senioriale, moderate de simpatiile locale sau, dimpotrivă, dezlănţuite de avariţie; bunurile ereticilor fuseseră confiscate, ceea ce merita să fie luat în consideraţie. Indulgenţa lui Grigore al IX-lea a fost, însă, de scurtă durată, deoarece, la sfârşitul anului 1227, el îl va excomunica pe Frederic al II-lea. Această decizie demonstra faptul că suveranul pontif îşi făcuse o datorie din a manifesta energia Bisericii. În acelaşi fel, pentru represiunea catarismului, el considera că papalitatea trebuia să se ocupe într-o manieră mai directă de acest pericol necontenit, fără a mai sta la bunul plac al prelaţilor şi al principilor. Momentul era propice, întrucât sudul Franţei părea să-şi fi isprăvit resursele, iar Raimond al VII-lea voia să-şi depună jurământul de credinţă către Ludovic al VIII-lea, căutând, în acelaşi timp, să se împace cu Roma. A fost semnată o înţelegere la Paris, la 12 aprilie 1229, între contele de Toulouse, regina Bianca de Castilia şi cardinalul de Sant'angelo, legatul papei. Raimond al VII-lea se angaja că, pe viitor, le va rămâne loial regelui său şi Bisericii, şi-i va urmări şi prinde pe catarii din ţinutul său. Îndată ce contele a revenit la Toulouse, cardinalul de Sant'angelo s-a grăbit să întrunească un conciliu la care, în prezenţa lui Raimond al VII-lea şi a unui mare număr de notabili, legatul a pus la punct o legislaţie foarte amănunţită în ceea ce privea descoperirea şi pedepsirea ereticilor. Acest regulament, promulgat în noiembrie 1229, care aduna într-un singur corpuscul prevederile deja respectate în cazul represiunii albigenzilor, este considerat drept baza esenţială a procedurii urmate de tribunalele inchizitoriale. Conciliul a stabilit că:

— în fiecare parohie, o comisie, alcătuită dintr-un preot şi doi sau trei laici cu o reputaţie fără pată, va fi însărcinată

să cerceteze toate ascunzătorile şi de a-i raporta, de a-i semnala pe toţi ereticii episcopului sau seniorului locului;

— seniorii trebuiau să-i descopere pe eretici — aveau să fie hotărâte pedepsele împotriva funcţionarilor delăsători şi împotriva oricărui locuitor care ar fi ajutat vreun eretic;

— s-a precizat că era îngăduit să fie căutaţi ereticii în orice loc şi că judecătorii reprezentanţi ai seniorului local aveau chiar obligaţia să îndeplinească aceste percheziţii;

— conciliul hotăra, pentru ca nici un nevinovat să nu fie pedepsit pe nedrept, să nu fie condamnat nimeni drept eretic dacă episcopul locului sau vreo altă faţă bisericească deţinând această putere nu l-ar fi declarat ca atare.

Grigore al IX-lea nu făcea, astfel, decât să precizeze regulile şi uzanţele aplicate de mai bine de o jumătate de veac, amintind, de asemenea, că problemele credinţei interesau în mod cu totul special conducerea diocezelor şi propriii săi reprezentanţi. Pentru a-şi sublinia clar voinţa, Sfântul Părinte publică, la rândul său, în februarie 1231, o Constituţie împotriva ereticilor, în care afirmă exclusivitatea dreptului Bisericii de a-i condamna: „Numai cei care vor fi condamnaţi de către Biserică — *Damnati per Ecclesiam* — vor fi predaţi autorităţilor laice sau vor suferi alte pedepse." Pe de altă parte, el declara că acuzaţii care vor dori să revină la credinţă vor fi întemniţaţi, pentru a face penitenţă, până la moartea lor. În acelaşi februarie 1231, senatorul Romei, Annibaldo, devenea judecător de instrucţie în procesul câtorva catari şi publica, în paralel, un *statut contra ereticilor* în care, pentru prima dată, se pare, cuvântul latin *inquisitor* semnifică „inchizitor" şi nu „anchetator" Senatorul decreta că toate bunurile ereticilor vor fi confiscate, iar locuinţele lor, demolate; cei care nu îi denunţau urmau să fie pedepsiţi cu plata unei amenzi de 20 de livre şi proscrişi, dacă nu o achitau. În sfârşit, într-o

anexă se spunea că orice senator, o dată intrat în funcţie, trebuia să presteze jurământul de a se supune acestei reglementări, sub pedeapsa amenzilor şi a interzicerii pe viaţă a practicării magistraturii.

Constituţia papei Grigore al IX-lea şi legile senatorului Annibaldo alcătuiesc ceea ce se vor numi *Statutele Sfântului Scaun*.

Acestea au fost trimise tuturor episcopilor, însă ei nu au acţionat cu întreaga vigoare pe care şi-ar fi dorit-o suveranul pontif. Atunci, el şi-a dat seama că i-ar fi trebuit o miliţie care să asculte exclusiv de ordinele papalităţii pentru a pune capăt acestei lupte atât de îndelungate; va alege ordinul Fraţilor Predicatori, căruia îi va încredinţa misiunea Inchiziţiei.

Încă de pe vremea lui Honorius al III-lea, prin bula papală din 22 decembrie 1216, predicatorii fuseseră recunoscuţi şi intraseră sub protecţia sa. Adresându-i-se lui Santo Domingo, papa scria: „Considerând că fraţii din Ordinul tău trebuie să fie apărătorii credinţei şi adevăratele lumini ale lumii, confirmăm Ordinul tău şi îl primim sub cârmuirea noastră." În anul 1221, tot el precizase că Fraţii Predicatori vor fi însărcinaţi atât cu represiunea ereziei cât şi cu reforma Bisericii. La rândul lui, nepotul său, papa Grigore al IX-lea, va face apel la aceştia. În bula pontificală *IIIe humani generis*, din 8 februarie 1232, Sfântul Părinte, adresându-se episcopilor, scria: „Am hotărât să-i trimitem pe Fraţii Predicatori împotriva ereticilor din Franţa şi din provinciile învecinate şi vă rugăm şi vă îndemnăm... să-i primiţi călduros, să-i trataţi cum se cuvine şi să le acordaţi sprijinul vostru." Grigore al IX-lea le încredinţa dominicanilor „problema credinţei"; îi va asocia, în scurtă vreme, cu franciscanii. În acelaşi an, Sfântul Părinte îl numea superior al dominicanilor de la Besançon pe Gautier, care împreună cu însoţitorul său Robert erau inchizitorii

comitatului Burgundia. La 13 aprilie 1233, îi însărcinează pe călugării predicatori să acţioneze împotriva ereziei din întreaga Franţă. La 25 august 1235, suveranul pontif îl numea inchizitor general al Regatului, cu excepţia provinciei Languedoc, pe Fratele Robert, poreclit Grozavul, fiindcă mai înainte fusese el însuşi catar.

Sfântul Scaun le-a încredinţat călugărilor cerşetori[5] misiunea de a pedepsi, deoarece, fiind supuşi numai autorităţii papei, ei erau independenţi de influenţele locale. Misionarii aceştia nu aveau de dat socoteală episcopilor, iar sentinţele pronunţate de ei nu puteau fi modificate sau anulate decât de Sfântul Părinte. Grigore al IX-lea ştia că majoritatea clerului rămăsese în strânsă legătură cu populaţia şi că, adeseori, chiar şi episcopii şovăiau să lanseze prigoana împotriva personajelor de vază; el voia să evite, de acum înainte, astfel de riscuri. În sfârşit, tribunalele diocezane nu erau întotdeauna competente, iar severitatea şi indulgenţa variau de la provincie la provincie. Dominicanii şi franciscanii erau pregătiţi pentru această îndatorire şi erau capabili să-şi însoţească acţiunea cu predici prin care să trezească evlavia şi căinţa.

Prigoana ereziei era problema Bisericii şi nu a principilor, care trebuiau să dea ascultare deciziilor clerului. Papa îi viza pe seniorii care confundau interesele personale cu acelea ale religiei; dar şi alţi demnitari ecleziastici şi-au văzut puterile restrânse — episcopii. Bula din februarie 1232 nu a câştigat unanimitatea. Au avut loc, aproape imediat, manifestări de supărare, dovezi de îndărătnicie. Astfel, în anul 1234, arhiepiscopul de Sens a refuzat să

[5] Călugării cerşetori, care îşi fondaseră ordinele începând din secolul al XIII-lea, îşi impuseseră, ca regulă, sărăcia. Dintre aceştia, cei mai vechi şi cei mai cunoscuţi sunt: dominicanii, franciscanii, carmeliţii şi augustinii. (n. tr.)

desemneze inchizitori, afirmându-şi dreptul legitim de a-şi păstra întreaga responsabilitate pentru dioceza sa. Arhiepiscopul de Narbonne i-a urmat exemplul şi, la unele concilii provinciale, episcopii şi-au manifestat o neîncredere profundă în tribunalele inchizitoriale. Ei s-au străduit chiar să le reducă puterea, argumentând cu elemente de procedură sau de drept canonic. Asemenea reacţii erau adesea justificate, deoarece asprimea neînchipuită a unor judecători şi, uneori, credulitatea lor îi aduceau la exasperare pe acei prelaţi care-şi cunoşteau dioceza şi nu aveau drept rezultat decât stârnirea maselor, gata să se revolte. Inchizitorii întâmpinau frecvent ostilitate şi ură. Pentru a îndeplini cu seriozitate eliminarea ereticilor, era nevoie de sprijinul suveranilor temporali. În Franţa, contele de Toulouse, după neaşteptata sa supunere, începând din 1232 dăduse putere de lege deciziilor lui Grigore al IX-lea; Ludovic cel Sfânt îi asigura de concursul său necondiţionat pe călugării cerşetori. Papa mai trebuia, în afară de aceştia, să obţină sprijinul lui Frederic al II-lea. Nu putea să-i refuze toate drepturile împăratului care-i pedepsise pe eretici, cu deosebire în Sicilia, şi care n-ar fi ezitat să-şi impună autoritatea şi cu forţa, în detrimentul misionarilor pontificali. Rămăsese, aşadar, stabilit că ereticul condamnat va fi supus judecăţii laice, nu pentru erezia sa, ci pentru supliciu. Această decizie corespundea legilor decretate de către Frederic al II-lea, în care se preciza că acuzaţii condamnaţi de un tribunal al Bisericii vor fi arşi pe rug în numele autorităţii imperiale. Inchiziţia nu era o instituţie bine cumpănită; înfiinţarea sa era rezultatul unei întregi serii de măsuri, produsul unei lente evoluţii care a trebuit să se plieze după numeroase imperative. Papalitatea fusese nevoită să ţină seama de nenumăraţi factori şi să facă faţă tuturor circumstanţelor înainte de a începe ofensiva.

Capitolul II

INCHIZIŢIA ÎN EUROPA

Inchiziţia monahală, care va fi instituită în aproape întreaga Europă, nu va avea nici un motiv de a se propaga şi în Anglia. Henric al II-lea Plantagenet i-a întemniţat pe catarii refugiaţi peste Canalul Mânecii; i-a însemnat cu fierul roşu pe unii dintre ei, la Oxford, şi i-a declarat în afara legii în 1166. Foarte repede, Anglia se va dispensa de sectanţii ereziei, care nu prinsese încă rădăcini adânci. În această perioadă, evenimentul major a fost conflictul violent care a izbucnit între rege şi arhiepiscopul de Canterbury, Thomas Becket.

Acesta reprezintă un exemplu perfect al dificultăţilor pe care Roma le va întâmpina atunci când se va ciocni de puterea civilă. Suveranii nu i se supuneau decât în aparenţă şi nu sprijineau Sfântul Scaun decât în măsura în care politica lor avea un oarecare interes în aceasta. Ei vor profita de cruciadele contra ereticilor pentru a-şi satisface setea de răzbunare în chestiuni personale sau pentru a-şi mări domeniile. Inchizitorii, după cum vom vedea, aveau să înfrunte principi atotputernici şi aveau să plătească, adesea, cu viaţa pentru o asemenea îndrăzneală, în ciuda autorităţii Sfântului Părinte şi a reacţiilor sale violente.

I. În Italia

Erezia catară se concentrase în Lombardia încă din prima jumătate a secolului al XI-lea, în ciuda eforturilor lui

Eriberto, episcopul de Milano. Ea a căpătat o importanţă excepţională un secol mai târziu, datorită puternicei personalităţi a lui *Arnaldo da Brescia* şi a talentului său de orator. Ereticii erau cunoscuţi aici sub numele de *patarini*. Forţa lor era într-atât de mare încât le-a permis să-l alunge pe episcopul de Brescia, cu sprijinul populaţiei, în jurul anului 1146, şi să-l atace pe însuşi papa, în statele sale. Deoarece burghezia ghibelină, fiind de partea împăratului, găsea în teoriile sociale şi politice ale lui Arnaldo da Brescia un motiv în plus de opoziţie faţă de papa Eugeniu al III-lea, îi va susţine pe eretici. Papa a fost constrâns să părăsească Roma, unde palatul său şi acelea ale cardinalilor au căzut pradă jefuitorilor, fiindcă patarinii îi negau Bisericii dreptul de a deţine orice fel de bunuri şi afirmau că prelaţii posesori de pământuri vor fi cu siguranţă damnaţi. Eugeniu al III-lea, după mai multe bătălii, şi-a putut recăpăta oraşul, cu ajutorul lui Roger de Sicilia. Dar, sătul de luptele permanente pe care trebuia să le poarte împotriva răzvrătiţilor, Sfântul Părinte s-a retras la Pisa, apoi la Paris. Amaldo a fost arestat şi decapitat la Roma, în anul 1155, trupul i-a fost ars, iar cenuşa i-a fost aruncată în Tibru, în pofida voinţei nobilimii, care se arătase în favoarea sa.

Erezia avea să fie încă o dată reîntărită prin venirea albigenzilor, care fugiseră din Languedoc, urmăriţi de trupele lui Simon de Monfort, pentru a-şi găsi refugiul în nordul Italiei. Honorius al III-lea, încă din 1224, voia să combată puterea patarinilor, poruncindu-le episcopilor să-i elimine. În anul 1228, Geoffroi, legatul Sfântului Scaun, i-a pus pe fugă pe ereticii din Milano şi din oraşele învecinate. Invocând decretul publicat în Catania, în anul 1224, de către Frederic al II-lea, care era de fapt îndreptat împotriva patarinilor lombarzi, el a promulgat confiscarea bunurilor

aparţinând ereticilor şi dărâmarea locuinţelor acestora. Toţi cei care le veneau în ajutor erau pedepsiţi cu o amendă între douăzeci şi cinci până la o sută de livre. Geoffroi a făcut obligatorii legile care-i sancţionau cu moartea pe vinovaţii pe care un tribunal ecleziastic îi preda autorităţilor civile. Se ştie că Frederic al II-lea, ale cărui scopuri erau mai degrabă politice decât religioase, vedea în erezie o crimă de lezmaiestate, aşadar, pasibilă de pedeapsa cu moartea; el n-a şovăit să le încredinţeze unor funcţionari laici misiunea judecării vinovaţilor, fără a-şi face griji în privinţa competenţei lor. Totuşi, Geoffroi a prevăzut, la rândul său, înfiinţarea unei comisii inchizitoriale, alcătuite din doisprezece membri, dar la care se adăugau patru călugări din ordinele cerşetorilor, pentru a evita nişte anchete juridice la fel de expeditive ca în Sicilia. Podestatul[6] de Lombardia a jurat, în anul 1229, că va pune în aplicare această constituţie milaneză, dar se pare că nu a trecut la fapte cu prea multă vigoare. Într-adevăr, din 1231, Grigore al IX-lea îşi manifestă îngrijorarea şi-i cere arhiepiscopului de Milano să pună în practică neîntârziat Statutele Sfântului Scaun. El îl numeşte, în anul 1232, pe dominicanul Alberic inchizitor de Lombardia. Va avea loc o represiune mai energică, iar podestatul, credincios jurământului său, va arde pe rug câţiva catari. La Bergamo, episcopul de Brescia, Guala Ronio, şi inchizitorul Alberic, amândoi călugări predicatori, i-au atacat pe ghibelini, care aleseseră în fruntea oraşului un milanez pe nume Mandello. Asupra acestuia au pronunţat condamnarea cu excomunicarea, astfel că a fost nevoit să renunţe la funcţia sa. La rândul lui, papa va agrava sentinţa, declarându-i pe toţi locuitorii din Bergamo complici ai ereticilor. Le-a retras

[6] Prim-magistrat în unele oraşe italiene în secolele XIII–XIV. (n. tr.)

posibilitatea de a obţine bunuri ecleziastice şi de a exercita funcţii publice.

Cu toate acestea, represiunea nu se înfăptuia întotdeauna atât de lesne, căci deseori nobilimea opunea o rezistenţă făţişă. Instiga neîncetat la revoltă, sprijinindu-se pe anumite elemente ale maselor. Astfel, la Piacenza, papa l-a trimis pe un dominican, pe nume Roland din Cremona, pentru a-l combate pe podestatul Lantelmo. Pe când călugărul predica, a fost atacat de nişte oameni înarmaţi; a fost rănit, iar unul dintre însoţitorii săi ucis. Lantelmo, arestat, a obţinut eliberarea pe cauţiune, ceea ce nu l-a oprit să continue să-i adăpostească pe eretici, cum făcuse şi mai înainte. Unele dintre oraşele mai importante nu acceptau decât cu greu o autoritate externă. Acesta a fost şi cazul Florenţei, cetate care avea peste o sută de mii de suflete. Patarinii, care se găseau aici în număr foarte mare, erau conduşi de Filippo Paternon. Încă din anul 1228, Grigore al IX-lea arestase mai mulţi catari care îşi renegaseră convingerile fără prea mare bătaie de cap, acceptând chiar, pentru a-şi dovedi buna-credinţă, să mănânce carne. Un dominican, Aldobrandino Cavalcante, a fost numit, în 1231, inchizitor de Florenţa. El a vrut să încerce să aplice Statutele Sfântului Scaun, dar n-a reuşit să ţină piept perfecţilor[7], protejaţi de către familiile cele mai sus-puse din oraşul care îi găzduia. În zadar l-a chemat în ajutor, în două rânduri, pe Giovanni da Vicenza, cel care, la Bologna, nu avusese nici o problemă să-i expulzeze pe patarini, iar la Treviso, în 1233, chiar trimisese pe rug şaizeci dintre aceştia. Florenţa, în schimb, se complăcea mai departe în erezie.

[7] Credincioşi catari, care primiseră botezul spiritual (*consolamentum*) şi se dedicaseră permanentei căutări a perfecţiunii. (n. tr.)

Constatăm că lupta era aprigă, cu rare excepţii, printre care şi aceea a fratelui cerşetor Giovanni da Vicenza, care va deveni duce de Verona. În pofida sancţiunilor exemplare decretate în provincii şi la Roma, pe care papa a fost silit s-o părăsească de două ori, în 1231 şi 1236, ostilitatea faţă de inchizitori rămâne manifestă. Trebuia să se ţină cont, în permanenţă, de puterile locale şi de profunda aspiraţie spre independenţă a fiecărei cetăţi. Este adevărat că unii duşmani ai Bisericii aveau o putere considerabilă — să ne gândim la Ezzelino da Romano, care deţinea Verona, Padova, Vicenza, Trento, Brescia etc. şi care a fost excomunicat, dar fără nici un rezultat. Pietro da Verona, inchizitor de Milano, va fi ucis cu lovituri de cosor, la 29 aprilie 1245, de către un criminal pe nume Carino[8], tocmit de ereticii din Milano. Arestat, asasinul, în ciuda mâniei Sfântului Părinte, va fi eliberat de către podestat. În anul 1279, la Parma, când Inchiziţia arsese pe rug două femei, una dintr-o familie nobilă, cealaltă, soţia unui hangiu, poporul s-a revoltat contra dominicanilor, le-a luat cu asalt mănăstirea, a ucis un călugăr şi i-a rănit pe mai mulţi. Papa a lansat interdicţia împotriva oraşului, dar opoziţia a fost aşa de îndârjită încât călugării au fost siliţi să aştepte opt ani înainte de a putea reveni în Parma.

Biserica s-a văzut obligată să-şi constituie, la rândul său, trupe armate după modelul Societăţii Sfântului Duh, instituită la Piacenza încă din 1260. Astfel a ajuns să întemeieze o ligă catolică, după ce obţinuse sprijinul efectiv al nobililor din Bologna, din Parma şi din Reggio nell'Emilia, ligă însărcinată să pună stăpânire pe oraşele care opuneau rezistenţă Inchiziţiei. În acest mod, Sermione, unde

[8] Carino va intra, mai târziu, într-o mănăstire dominicană la Forlí, unde va rămâne până la moarte, în anul 1293.

se afla un episcop catar, a fost cucerit în anul 1273, şi două sute de patarini din cetate au fost arşi pe rug cinci ani mai târziu.

Aşadar, în pofida bunăvoinţei prelaţilor şi energiei dominicanilor, încă o dată Biserica trebuia să recurgă la forţă pentru a triumfa asupra complicităţilor, indiferenţei şi intereselor politice individuale care făceau jocul ereziei.

II. În Franţa

Grigore al IX-lea anunţă clerului francez, la 13 aprilie 1233, apropiata venire a inchizitorilor dominicani. Abia în august 1235 el îl va numi inchizitor general al Franţei, cu excepţia Languedocului, pe Fratele Robert, zis Grozavul. Înainte de această promovare, Fratele Robert îi prigonise pe catarii din Burgundia. Cum făcuse parte, el însuşi, din organizaţia perfecţilor şi fusese chiar doctor al sectei, le cunoştea foarte bine toate secretele şi deosebea ereticii după cele mai mici semne. Acest redutabil personaj şi-a trimis pe rug, la Charité-sur-Loire, primele sale victime în 1233. Însă deja intrase în conflict cu arhiepiscopii de Sens şi de Reims, care vor face apel la papă în 1234. Acesta din urmă, deşi recunoştea competenţa dominicanului, i-a poruncit să-şi întrerupă activitatea. Grigore al IX-lea se va răzgândi repede şi-i va acorda Fratelui Robert titlul pe care îl ştim. Totuşi, Sfântul Părinte va preciza că Fraţii Cerşetori trebuie să-şi îndeplinească misiunea în deplin acord cu ecleziasticii locului şi să respecte Statutele Sfântului Scaun; mai mult, îi va îndemna pe inchizitori să acţioneze cu prudenţă, numai după ce primesc încuviinţarea episcopilor. Acesta a fost singurul rezultat al demersului arhiepiscopilor de Sens şi de Reims pe lângă papă; în pofida reticenţei

lor, tocmai la ei în dioceze a fost trimis Fratele Robert în misiune specială, în anul 1235. El s-a arătat necruţător în represiunea declanşată, mai ales împotriva comunităţilor catare stabilite în Champagne. La începutul anului 1239, a provocat moartea a cincizeci de eretici, arşi pe rug sau îngropaţi de vii, iar la 13 mai 1239, la Mont-Wimer, a trimis pe rug alţi o sută optzeci şi şapte. Atâta asprime a stârnit indignarea tribunalelor laice şi conflictul va izbucni curând în mod deschis.

După o minuţioasă examinare a probelor, Sfântul Părinte a ordonat o anchetă, încredinţată benedictinului Matthieu Paris. Au ieşit la iveală atâtea abuzuri şi greşeli încât Fratele Robert, suspendat din funcţie, a fost condamnat, se zice, la temniţă pe viaţă. Această sentinţă a întrerupt, pentru o vreme, în nordul Franţei, activitatea Inchiziţiei monastice, înlocuită de tribunalele diocezane.

În sud, Grigore al IX-lea le-a încredinţat dominicanilor din Toulouse sarcina eradicării ereziei. Superiorul dominican din provincie i-a desemnat, prin urmare, pe Pietro Cella sau Seila, unul dintre primii discipoli ai lui Santo Domingo, şi pe Fratele Guillaume Arnaud, originar din Montpellier, cărora li s-a alăturat, ulterior, Arnaud Catala, numit de arhiepiscop legat de Viena. Două concilii, unul la Béziers, în anul 1233, prezidat de arhiepiscopul de Tournai, şi celălalt la Arles, în 1234, le-a reamintit prelaţilor că trebuiau să sprijine acţiunea împotriva albigenzilor. Cu toate acestea, dominicanii au fost cei care şi-au asumat în mod deosebit această sarcină. Condamnările au fost, încă o dată, extrem de severe. Subtilitatea interogatoriilor şi lipsa de compasiune a judecătorilor îi făceau de temut. Inchizitorii s-au dus la Cahors, unde au intentat procese postume, în urma cărora un mare număr de leşuri, după ce fuseseră plimbate, pe nişte târgi, prin tot oraşul, au fost

arse pe rug. La Moissac, două sute zece eretici au fost condamnaţi la ardere pe rug, ceea ce a stârnit o adevărată teroare. Reîntorşi la Toulouse, dominicanii au pornit din nou procese contra catarilor defuncţi, exhumându-le cadavrele. Consulii[9] i s-au plâns lui Raimond al VII-lea, iar contele le-a cerut inchizitorilor să înceteze cu astfel de procedee. Demersul lui s-a soldat cu un refuz. Tribunalele şi-au continuat procesele şi sentinţele contra ereticilor vii au devenit din ce în ce mai numeroase. Cu toate acestea, mulţi deţinuţi reuşeau să evadeze din Toulouse, căutându-şi refugiul în Montségur. Guillaume Arnaud a denunţat douăsprezece personalităţi ale oraşului, pe care le-a acuzat de complicitate, şi a vrut să le aducă în instanţă. Raimond al VII-lea, susţinut de populaţie, i-a expulzat pe dominicani din mănăstirea de la Toulouse, în prezenţa magistraţilor locului. Mai multe răzmeriţe i-au eliberat pe deţinuţii Inchiziţiei; la Cordes, doi inchizitori şi-au pierdut viaţa în urma unei revolte populare. Guillaume Arnaud i-a excomunicat pe conte şi pe consuli, iar legatul papei i-a confirmat sentinţa. Grigore al IX-lea a făcut apel la regele Franţei, căruia i s-a adresat, totodată, şi Raimond al VII-lea. Arbitrajul lui Ludovic cel Sfânt a fost salutar. Papa s-a arătat dornic de împăciuire, astfel că, fără să-i revoce pe inchizitori, a anulat sentinţele de excomunicare pe care ei le proferaseră. Le-a cerut dominicanilor ca, pe viitor, să acţioneze cu mai multă moderaţie. Inchiziţia monastică a fost chiar suspendată în sudul Franţei. Cu toate acestea, îndată după moartea lui Grigore al IX-lea, survenită în aprilie 1241, dominicanii, considerând că penitenţa lor durase destul, au trecut din nou la acţiune. Dând uitării trecutul, s-au

[9] Magistraţi municipali, în Evul Mediu şi pe timpul Vechiului Regim, specifici sudului Franţei. (n. tr.)

arătat iarăşi excesiv de severi. Astfel, în Lavaur, ei au condamnat la arderea pe rug un mare număr de catari. Spiritele se încinseseră, iar între Raimond al VII-lea şi Guillaume Amaud mocnea o ură personală. În mai 1242, acesta din urmă, însoţit de unsprezece persoane, s-a stabilit la Avignonet, în comitatul Toulouse. Aici, s-a întins o adevărată capcană şi a fost chemat în ajutor Pierre-Roger de Mirepoix, care, în fruntea mai multor cavaleri din Montségur, a masacrat mica trupă de inchizitori. Consecinţa imediată va fi încă o dată excomunicarea lui Raimond al VII-lea, care a trebuit să implore iertarea de la Ludovic cel Sfânt. Trupele regelui, în 1243, ajung să asedieze Montségur, punctul strategic al albigenzilor, unde aceştia îşi găsiseră întotdeauna un refugiu. Oraşul s-a predat în martie 1244; două sute de perfecţi au refuzat să se convertească — în condiţiile capitulării li se dăduse această posibilitate — şi atunci au fost adunaţi laolaltă, într-o incintă de la baza zidurilor de apărare ale cetăţii Montségur, şi li s-a dat foc. Au murit, arşi de vii, la 16 martie 1244. Căderea acestui templu al catarismului a reprezentat cea mai crâncenă lovitură dată ereziei din Languedoc.

III. În Spania

Regii din diversele provincii spaniole îşi consumau energia în certuri pentru succesiune şi prestigiu sau în probleme de frontiere. În plus, ei purtaseră, vreme îndelungată, Reconquista, o luptă întretăiată de răgazuri, de acorduri, de alianţe şi de violente reizbucniri, care avea să conducă la eliberarea teritoriului spaniol. Astfel, Pedro al II-lea de Aragón şi-a unit trupele cu cele ale lui Alfonso al VIII-lea de Castilia şi ale lui Sancho al VII-lea de Navarra, pentru

a-i învinge pe Almohazi[10] în faimoasa bătălie de la Navas de Tolosa (1212). Pedro al II-lea, care primise de la tatăl său Aragónul şi Catalonia, trebuia să se îngrijească, totodată, şi de pericolul pe care îl reprezentau albigenzii. Se ştie că a ţinut să fie încoronat la Roma, de către papa Innocentiu al III-lea, căruia îi căutase prietenia, acceptând să se recunoască vasalul pontifului şi să-i plătească un greu tribut. Cele de mai sus explică de ce regele a reînnoit, în anul 1197, edictul pe care Alfonso al II-lea de Aragón îl promulgase împotriva duşmanilor Bisericii. La presiunile lui Gregorio de Sant'angelo, Alfonso al II-lea îi va declara pe eretici în afara legii şi-i va expulza de pe teritoriul său. Fiul lui va adăuga, în 1197, alte sancţiuni şi, pentru prima dată, se pare, se menţionează pedeapsa cu arderea pe rug, aplicabilă ereticilor care nu se deziceau de rătăcirile lor înainte de 22 martie 1198, duminica Patimilor. Nu se ştie sigur dacă pedeapsa a fost aplicată neîntârziat, căci, în pofida acestor măsuri, perfecţii, cuprinşi de îngrijorare sau fugind din faţa trupelor lui Arnaud-Almaric, au venit în Aragón, în căutare de refugiu. Se presupune că erau încurajaţi chiar de atitudinea regelui, care urmărea îndeaproape evenimentele din Languedoc. Întrucât una dintre principalele sale orientări politice a fost aceea de a consacra hegemonia aragoneză asupra sudului Franţei, el va participa în 1203 la o întrunire organizată de Pierre de Castelnau la Carcassonne, apoi, în 1209, va negocia pentru a obţine o capitulare onorabilă a cetăţii asediate de Simon de Monfort. Vicontele Raymond Roger îi era, într-adevăr, vasal lui Pedro al II-lea. Carcassonne va capitula şi, când Raymond Roger va muri în septembrie 1209, Simon de

[10] Dinastie musulmană berberă (1147–1269), întemeiată de Muhammad Ibn–Tumart, care i-a detronat pe Almoravizi, şi a domnit în Africa de Nord şi în Andaluzia. (n. tr.)

Monfort va lua titlul de viconte. Atâta ambiţie nu putea să nu le stârnească neliniştea lui Pedro al II-lea, cumnatului său, contele de Toulouse, ba chiar şi papei însuşi. Când cruciaţii au capturat fortăreaţa Muret, regele Aragónului şi Raimond al VI-lea s-au hotărât să-i ajute pe vasalii lor, încurajaţi de Innocentiu al III-lea. După trei zile de tratative, bătălia s-a declanşat la zidurile de apărare ale oraşului, pe 12 septembrie 1213. În deruta care s-a iscat, Pedro al II-lea şi-a găsit sfârşitul, iar Raimond al VI-lea a dat bir cu fugiţii. Fiul regelui Aragónului a căzut prizonier în mâinile lui Simon de Monfort; acesta i l-a predat legatului papei, Pietro di Benevento, la intervenţia Sfântului Părinte, care s-a opus exproprierii învinşilor. Copilul de atunci va deveni regele Iacob I Cuceritorul.

El a urcat pe tron în anul 1218, la vârsta de doisprezece ani, şi a primit ajutorul unui consiliu de nobili până la vremea majoratului. Din anul 1226, episcopii şi regele, îngrijoraţi de faptul că numărul ereticilor care veneau în Aragón creştea neîncetat şi că aceştia îşi făceau tot mai mulţi adepţi, au repus în vigoare edictele din 1198, la cererea cardinalului de Sant'angelo. Apoi, au obţinut din partea conţilor de Roussillon şi de Cerdagne promisiunea unui sprijin eficace pentru a stăvili invazia catarilor. Câţiva ani mai târziu, la recomandările dominicanului Raimundo de Peñafort, s-a luat hotărârea să se stabilească Inchiziţia în regat. Însă aceste măsuri au rămas, se pare, fără rezultat, întrucât papa Grigore al IX-lea, în 1232, i se plângea arhiepiscopului de Tarragona de prea puţinul zel manifestat de oficialităţi şi, deoarece considera că pericolul era mare, credea că venise momentul pentru o intervenţie a Inchiziţiei monahale. Regele Iacob I, începând din februarie 1233, publică un edict şi precizează mijloacele de pus în practică pentru descoperirea ereticilor; episcopul avea să

desemneze un preot care, asistat de doi sau trei laici, urma să-i judece pe vinovaţi. Papa, prin bula promulgată la 26 mai 1232, deja îl însărcinase pe arhiepiscopul de Tarragona să înfiinţeze tribunalele inchizitoriale, dar, îndată ce edictul regal i-a fost adus la cunoştinţă, Grigore al IX-lea l-a ratificat pe acesta. Va cere în plus pentru această Inchiziţie episcopală doar participarea călugărilor dominicani. Arhiepiscopul de Tarragona, Esparaco Barca, începând din viaţă, Sfântul Părinte îi va trimite succesorului acestuia, Guillén de Montgrin, un cod de procedură inchizitorială, redactat de Raimundo de Peñafort, canonic al Sfântului Scaun din 1230. În acelaşi timp, papa a poruncit să se întreprindă o anchetă generală în toate mănăstirile de călugăriţe din provincie, unde erezia începuse să se infiltreze. Cu toate acestea, Inchiziţia aragoneză manifestă o slabă solicitudine şi, în faţa unei asemenea lipse de râvnă, Grigore al IX-lea, într-o scrisoare din februarie 1238, îl însărcinează încă o dată pe episcopul de Huesca să-i reamintească regelui îndatoririle sale: condamnarea catarilor conform Statutelor recunoscute de Sfântul Scaun. La acestea, reacţia va fi că, acuzat de erezie, contele de Roussillon va fi întemniţat de suzeranul său, Iacob I, care îi va cere papei să-l graţieze. Graţierea i-a fost acordată, dar în schimbul unei făgăduieli de cooperare în cucerirea Valenciei. Închisoarea contelui de Roussillon părea mai degrabă un refugiu. Cu toate acestea, pe domeniul vicontelui de Castelbon, vasalul contelui de Foix, Inchiziţia arhiepiscopului de Tarragona, asistată de dominicani, s-a arătat mult mai aspră. Guillén de Montgrin a condamnat cinci sute de eretici la diferite pedepse şi a cerut exhumarea a optsprezece morţi, cărora li s-au ars rămăşiţele pământeşti. Se spune că acestea l-au impresionat puternic

pe contele de Foix, care, deşi fusese excomunicat, a cerut iertarea acuzaţilor.

În restul Spaniei, prigoana catarilor este aproape inexistentă. Să menţionăm, totuşi, arestarea câtorva dintre aceştia, în 1236, sub domnia lui Ferdinand al III-lea. Ei fuseseră însemnaţi cu fierul roşu la porunca regelui, dar episcopul de Palencia i-a repus în libertate, printr-o hotărâre papală, după ce obţinuse de la ei căinţa pentru greşelile comise. În anul 1238, Sfântul Părinte îl însărcinează pe dominicanul Pedro de Leodegaria să organizeze Inchiziţia în Navarra. Să mai spunem, în fine, că regele Alfonso al X-lea Înţeleptul, în lucrările sale *Fuero real*, din 1255, şi *Las siete partidas*, încheiată, după toate aparenţele, în jurul anului 1276, reproducea, în bună parte, statutele care fuseseră stabilite de către Grigore al IX-lea, precizând, totodată, anumite puncte; el cerea, în special, să fie căutaţi ereticii pentru a-i determina, mai întâi de toate, să se dezică de convingerile lor, trimiţându-i pe mâna călăului doar pe aceia care ar fi opus rezistenţă. Condamnaţii îşi pierdeau toate bunurile şi trebuia să fie excluşi din orice dregătorie sau funcţie publică. O astfel de hotărâre va fi o armă eficace împotriva importanţei sociale dobândite de către evrei[11], care, se spune, erau în număr de peste cinci sute de mii în 1290; această problemă împreună cu aceea a convertirii maurilor aveau să fie mult mai serioase pentru Spania decât pericolul catar.

[11] Evreii şi arabii deţineau, pe atunci, monopolul tuturor cunoştinţelor umane. Alfonso al X-lea avea în serviciul său o academie alcătuită aproape în unanimitate din jurisconsulţi, medici, astronomi etc., evrei sau arabi, academie condusă de Aben Raghel din Toledo.

IV. În Germania

Încă din zorii secolului al XII-lea, focarele de erezie proliferează în Ţările de Jos, în Flandra şi în Germania renană. Un anume Tanchelin începuse să predice doctrine neomaniheiste în dioceza Utrechtului. În foarte scurtă vreme, îşi făcuse o mulţime adepţi. Întemniţat de arhiepiscopul de Köln, Tanchelin a reuşit să evadeze, mulţumită complicilor săi, dar a fost ucis în anul 1115, în timpul unei dispute. Câţiva dintre prozeliţii săi aşteptau să fie judecaţi de către un tribunal ecleziastic, autoritatea din Köln, însă poporul a pus mâna pe acuzaţi şi i-a azvârlit în flăcările unui rug.

Să precizăm că în jurul anului 1140 clerul din Liège i se adresa papei Lucius al III-lea, împărtăşindu-i îngrijorările sale cu privire la infiltrările ereziei. Suspecţii, în număr destul de mare, au fost arestaţi şi, încă o dată, o revoltă populară i-a obligat să îndure supliciul arderii pe rug, fără judecată prealabilă. În pofida acestor violente represiuni şi a sosirii Sfântului Bernard, erezia n-a încetat să se dezvolte în Valea Rinului.

Doi laici, Konrad Dorso şi Johann zis Chiorul, vor începe, prin urmare, prigoana. Ei juraseră să le vină de hac recalcitranţilor stârpindu-i şi, ţinându-se de cuvânt, au trecut la fapte cu o nemaipomenită cruzime. Se zice că amândoi se declarau oricând gata să ardă de vii chiar şi o sută de nevinovaţi, dacă se afla printre ei fie şi un singur vinovat. Un preot local, Konrad von Marburg, care fusese duhovnicul Elisabetei de Ungaria, a primit, din 1227, misiunea de a li se opune luciferienilor[12] şi de a reforma Biserica

[12] Sectă schismatică întemeiată de Lucifer, episcop de Cagliari (m. 371?); acesta s-a opus vehement arianismului, şi a fost exilat de împăratul Constantin al II-lea. (355)

germană. El nu purta, în realitate, titlul de inchizitor, dar, având sarcina de a aplica ordonanţele imperiale şi Statutele Sfântului Scaun, practic şi-a asumat această funcţie. Konrad Dorso şi Johann Chiorul şi-au unit eforturile cu acelea ale lui Konrad von Marburg pentru a-şi duce la bun sfârşit misiunea. Au pornit la treabă cu atâta zel încât victimele au fost nenumărate, dacă e să le dăm crezare *Analelor din Worms*[13]: „Au fost arşi atât de mulţi eretici că este cu neputinţă să le mai ţii socoteala". Konrad von Marburg era mai presus de orice învinuire, ducând o viaţă de o cumpătare exemplară, departe de avariţia pe care se pare că o manifestau cei doi acoliţi ai săi. El reprezintă însuşi tipul de inchizitor fanatic şi nemilos. Papa Grigore al IX-lea, care nu se bizuia în totalitate pe tribunalele diocezane, i-a acordat, în anul 1232, „puteri discreţionare" şi le-a trimis Statutele Sfântului Scaun dominicanilor din Carintia şi din Strasbourg, ca aceştia să-i vină în ajutor. Este adevărat că prelatul Konrad von Marburg îi descrisese un tablou cât se poate de sumbru al practicilor eretice, încât Sfântul Părinte se îngrozise. Un prim conflict avea să izbucnească la Mainz, unde arhiepiscopul Siegfried, îndoindu-se de aceşti inchizitori, a refuzat să renunţe la drepturile sale şi să le acorde sprijin. Însă papa, mânat de obligaţia de a înăbuşi erezia şi de a-l mulţumi pe Konrad von Marburg, a insistat, în octombrie 1232, ca arhiepiscopul să accepte să-l secondeze. În pofida stăruinţei sale, opoziţia la triumviratul inchizitorial va atinge amploarea maximă în anul 1233. Într-adevăr, după ce lovise în oamenii sărmani, Konrad von Marburg a ţinut să-şi arate puterea ameninţând persoanele sus-puse. Printr-o serie

[13] Cf. Henri Maisonneuve, *Etudes sur les origines de l'Inquisition*, Paris, 1960, p. 260.

de interogatorii abile, a obţinut mărturii copleşitoare împotriva mai multor seniori. Atacurile sale s-au îndreptat cu deosebire asupra contelui de Sayn, unul dintre cei mai puternici nobili ai provinciei Mainz, bănuit de erezie; somat să se prezinte înaintea tribunalului inchizitorilor, contele a refuzat să se supună şi s-a adresat direct arhiepiscopului. Acesta a întrunit, în iulie 1233, un conciliu la Mainz. Acolo, episcopii au hotărât ce măsuri să fie luate împotriva ereticilor, acceptând, mai ales, pedeapsa cu moartea pentru aceştia, dar, totodată, l-au salvat pe contele de Sayn. Prelaţii au decretat că bunurile sale rămân inviolabile, câtă vreme vina sau nevinovăţia sa nu fuseseră dovedite. Conciliul va merge chiar mai departe, întrucât îl va dezvinovăţi pe conte şi va acuza triumviratul care îl judecase. Un veritabil rechizitoriu va fi adresat papei, în care îl informau despre metodele expeditive de condamnare utilizate în Germania. Grigore al IX-lea a rămas surprins şi s-a decis să ia atitudine faţă de o represiune atât de sângeroasă. Numai că n-a mai avut timp. Într-adevăr, Konrad von Marburg, scos din sărite de hotărârile conciliului, a încercat zadarnic să instige la revoltă populaţia din Mainz, apoi, lăsându-se cuprins de descurajare, a vrut să se retragă la Marburg. Însă, pornind la drum în compania călugărului Gerhard, credinciosul său servitor, va fi asasinat, în pofida rugăminţilor fierbinţi de-a fi lăsat în viaţă. Prinţii pe care Konrad von Marburg voise să-i doboare se răzbunaseră. Să precizăm că soarta celor două ajutoare ale sale a fost la fel de tragică, deoarece Konrad Dorso a fost ucis în apropiere de Strasbourg, iar Johann Chiorul, spânzurat.

Grigore al IX-lea va fi obligat să-i excomunice pe ucigaşi; el le va porunci principilor să-i vâneze pe eretici cu ajutorul armatelor, ca în Languedoc. Acest soi de cruciadă

va da naştere, la rândul ei, mai multor excese, în special în Saxonia Inferioară, în dioceza Bremen, unde aproape două mii de ţărani au fost masacraţi.

Să precizăm, în sfârşit, că, din Germania, Inchiziţia se va răspândi în Boemia şi Ungaria, sub conducerea legatului Giaccomo da Prenestia. Flandra şi Ţările de Jos au avut şi ele tribunalele lor speciale, în jurul anului 1240, după ce fuseseră supuse acţiunii de epurare a lui Robert Grozavul, începute din 1233.

Capitolul III

PROCEDURA INCHIZITORIALĂ

Să acuzi Sfântul Oficiu de cruzime, iată o afirmaţie care se poate rosti fără prea mare risc de a fi contestată; este firesc să ne întrebăm dacă această justiţie de excepţie nu a scăpat cu totul de sub control. Ne imaginăm inchizitorii folosind torturile cele mai dureroase pentru a smulge mărturisirile şi condamnând, fără drept de apel, victimele la arderea pe rug, singura purificare admisă de fanatism. Trebuie să adăugăm câteva nuanţe acestui tablou; nu avem intenţia de a le justifica violenţa, ci doar de a arăta că tribunalele inchizitoriale se supuneau unor reguli precise.

Bulele pontificale şi ansamblul de texte redactate de către conciliile provinciale, precum cel de la Narbonne din 1235, ori de la Béziers din 1246, determinau amănunţit procedura. În sfârşit, inchizitorii înşişi au vrut să îi ajute pe judecători să profite de pe urma experienţei dobândite, compunând nişte manuale. Au existat numeroase astfel de tratate, iar unul dintre cele mai vechi a fost scris între 1244 şi 1254 de către patru dominicani, Guillaume Raymond, Pierre Durand, Bernard de Caux şi Jean de Saint-Pierre, care oficiaseră în Languedoc. Cel mai celebru este, neîndoielnic, aşa-numitul *Practica Inquisitionis heretice pravitatis* de Bernard Gui. Această lucrare a fost întocmită în jurul anului 1320. Bernard Gui, care obţinuse însărcinarea de inchizitor în regiunea Toulouse, şi-a exercitat funcţia din 1307 până în 1323. Să mai menţionăm, printre formularele indispensabile, şi colecţia acelor *Decretale* stabilite de Raimundo de Peñafort, la cererea lui Grigore al IX-lea, în anul 1230.

I. Perioada de graţie

Să încercăm să ne imaginăm acţiunea fraţilor predicatori într-un ţinut bănuit de erezie. La începuturile represiunii, un grup de călugări, alcătuit din trei sau patru inchizitori, îşi făcea apariţia în oraşe, strângând toată populaţia la biserică. Printr-o predică solemnă toţi credincioşii erau imploraţi să-i sprijine şi toţi vinovaţii să invoce iertarea divină. Însă, din anul 1242, data la care Guillaume Arnaud şi fratele minor[14] Etienne de Saint-Tiberi au fost asasinaţi în castelul de la Avignonet, deplasările în teritoriu au devenit mai rare, iar papa Innocentiu al IV-lea chiar i-a autorizat pe inchizitori ca, atunci când îi citau pe suspecţi, să le indice alte locuri decât reşedinţele lor, unele care li s-ar fi părut mai sigure. Se proceda de fiecare dată în mod asemănător. La predica rostită în faţa tuturor, cei care se simţeau vinovaţi de erezie erau invitaţi să se prezinte înaintea judecătorilor, într-un termen cuprins între cincisprezece zile şi o lună. Acesta era *Perioada de graţie*. În decursul acestui interval, ereticul putea veni să-şi mărturisească greşeala, având certitudinea că va fi tratat cu indulgenţă. Cei al căror păcat rămăsese până atunci neştiut şi care se denunţau spontan puteau fi scutiţi de orice pedeapsă sau nu sufereau decât o penitenţă foarte blândă, chiar fără a fi făcută publică, la libera alegere a judecătorului. Când erezia era manifestă, cei ce şi-o mărturiseau scăpau de pedeapsa cu moartea sau de temniţă pe viaţă. Crima nu era sancţionată decât prin pedepse canonice obişnuite, la care se adăuga frecvent câte un pelerinaj. Concomitent cu edictul de graţie, inchizitorii proclamau

[14] *Fraţii Minori* erau franciscanii, iar *Fraţii Predicatori* erau dominicanii. (n. tr.)

edictul de credinţă, prin care li se cerea tuturor creştinilor, sub pedeapsa cu excomunicarea, să-i denunţe pe eretici sau pe cei bănuiţi de erezie.

O dată încheiat termenul de o lună, nu se mai putea conta câtuşi de puţin pe clemenţa tribunalului. Toţi suspecţii se vedeau urmăriţi în justiţie şi cea mai neînsemnată bănuială declanşa neîntârziat o anchetă. Inculpaţii erau convocaţi printr-o citaţie, câteodată verbală, cel mai adesea în scris, transmisă de preotul din parohie, care venea la domiciliul contravenientului, însoţit de martori demni de încredere. Citaţia putea să se repete de trei ori la rând, dar cel mai frecvent era „peremptorie", altfel spus, unică. Refuzul de a da ascultare sau de a se prezenta îl expunea pe acuzat la riscul de a fi judecat în contumacie şi de a fi excomunicat provizoriu, iar după încă un an, urma excomunicarea definitivă.

Dacă inculpatul nu putea fi lăsat în libertate fără pericol sau dacă fugea, trebuia să se procedeze la arestarea lui. Inchizitorii, având un cuvânt greu de spus, mulţumită autorizării din partea papei şi, cel mai adesea, a principilor, le cereau puterilor civile să preia această sarcină. Nu omiteau să-i avertizeze pe oamenii regelui că, în caz de refuz sau de neglijenţă, vor avea de suferit o serie de pedepse canonice. Iniţial, astfel de acţiuni nu se petreceau fără riscuri, căci populaţia îi proteja pe fugari şi se arăta ostilă inchizitorilor, ceea ce a devenit mai puţin periculos când ordinele de predicatori au obţinut sprijinul judecătorilor regelui şi al seniorilor.

II. Interogatoriul

O dată întemniţat acuzatul, trebuia să compară în faţa unui tribunal. I se aduceau la cunoştinţă dovezile strânse

împotriva lui, iar inculpatul putea răspunde sau putea să tacă, după cum dorea. Judecătorul îl punea să jure pe *Sfânta Evanghelie* şi îi cerea explicaţii mai amănunţite, dacă se simţea nevoia. Acest interogatoriu trebuia să se desfăşoare în prezenţa a doi călugări cu judecată sănătoasă şi a unui notar sau a unui secretar însărcinat să redacteze o dare de seamă a declaraţiilor. De fapt, inchizitorii au avut foarte curând la dispoziţie nişte modele de interogatorii, corespunzătoare diverselor tipuri de erezie. Astfel, de pildă, Bernard Gui, în manualul său, formulează o serie de întrebări ce trebuie adresate adepţilor din „secta maniheistă", din cea a valdezilor, cărora le sublinia cutezanţa, din cea a capucinilor etc., dovedind cunoştinţele sale aprofundate despre diversele doctrine. Dar nici viclenia nu este ignorată de către judecători, care trebuiau să se folosească de toate mijloacele pentru a descoperi adevărul; aşadar, ei puteau să îmbie inculpaţii să mărturisească, făgăduindu-le indulgenţa tribunalului, sau puteau să adune probe prin mijlocirea unei „mierle"[15], care se prefăcea a fi de aceeaşi convingere religioasă cu suspectul. Exista, totuşi, o regulă, şi anume că acuzatorul trebuia să dovedească, într-o manieră incontestabilă, toate învinuirile, în scopul de a se evita falsele pretexte pentru a obţine condamnarea unui duşman personal; altminteri, el risca o pedeapsă echivalentă cu aceea la care ar fi fost supus vinovatul. Totuşi, aceasta era o metodă de a descuraja clemenţa, şi s-a dorit simplificarea procedurii. Aşadar, a fost acceptat denunţul simplu, însoţit de audierea martorilor. Inchizitorul nu avea voie să le acorde încredere decât persoanelor onorabile; dar Biserica se temea într-atât de

[15] O iscoadă, un tovarăş de celulă care să-i câştige încrederea şi să-l determine să mărturisească. (n. tr.)

erezie încât a îngăduit până şi mărturiile „infamilor", adică ale hoţilor, ale sperjurilor, ale excomunicaţilor etc. În anul 1261, papa Alexandru al IV-lea a autorizat audierea depoziţiilor chiar din partea martorilor eretici.

Ca şi în procesele de drept civil, doi martori erau de ajuns pentru a atrage o condamnare; cu toate acestea, dacă acuzatul era o persoană de reputaţie bună, judecătorul putea chema mai mulţi martori. Dacă depoziţiile acestora nu concordau, sentinţa se lăsa în seama inchizitorului, care tranşa problema. Acuzatul nu era aproape niciodată confruntat cu martorii, al căror nume rămânea secret, fiindcă trebuia să se evite răzbunările ce i-ar fi ameninţat pe denunţători — lui nu i se aduceau la cunoştinţă decât depoziţiile. Acest obicei a fost păstrat până pe vremea lui Bonifaciu al VIII-lea, care a cerut să nu se păstreze tăcerea decât dacă exista vreun pericol real care să-l ameninţe pe delator. Inchizitorul putea chiar să tăinuiască numele celor care alcătuiau consiliul său de judecată. Se pune o întrebare esenţială: suspectul avea dreptul la ajutorul unui avocat? Innocentiu al III-lea, în bula *Si adversus vos*, le interzicea avocaţilor şi notarilor să-i sprijine pe eretici; în schimb, Grigore al IX-lea dorea ca orice suspect să fie în acest fel secondat înaintea tribunalelor. Conciliul de la Valencia, din anul 1248, prezidat de legatul papei, a respins prezenţa avocaţilor, iar Bernard Gui, cel puţin, refuza să-i asculte. Pentru a-i descuraja, erau ameninţaţi că li se vor suprima serviciile religioase oamenilor legii care îi ajutaseră pe sectanţii incriminaţi. Cu toate acestea, Nicolás Eymerico, în aşa-numitul *Directoriu* al său, acceptă să lase apărarea avocaţilor, cu condiţia să nu fie, ei înşişi, suspectaţi de erezie. Se ştie, de pildă, că Ioana d'Arc a refuzat să fie asistată, şi se mai poate întâlni, în rezumatul unor procese, intervenţia avocaţilor. Însă

aceştia trebuiau să fie recunoscuţi de către inchizitori şi, cel mai frecvent, erau desemnaţi chiar de ei; în plus, nu li se îngăduia să se îndepărteze de dreptul, stilul şi uzanţele respectate de aceste tribunale excepţionale. Să observăm, în fine, că rolul lor era neglijabil, cu excepţia problemelor privitoare la bunurile confiscate, întrucât ei nu asistau la audieri şi se mărgineau, cel mai adesea, la a-i cere acuzatului să-şi recunoască faptele de care era învinuit.

III. Constrângerea şi tortura

Biserica se arăta favorabilă mărturisirilor, care i se păreau superioare celorlalte probe. Dacă acuzatul se încăpăţâna să nege, în ciuda tuturor stăruinţelor, inchizitorii puteau recurge la mijloace de constrângere, şi închisoarea preventivă era unul dintre acestea. Existau mai multe grade de sancţionare, iar judecătorii alegeau modul care li se părea cel mai potrivit. Vinovatul putea fi înlănţuit, supus înfometării pe timp lung sau obligat să nu doarmă. Aceste regimuri de penitenciar durau câteodată ani la rând şi unele închisori, precum carcerele de la Carcassonne, aveau o tristă reputaţie. Bernard Gui recomanda aplicarea unor astfel de procedee care, iscusit dozate, „deschideau mintea": *Vexatio dat intellectum.*

Dacă suspectul rezista totuşi? Atunci era supus torturii. Multă vreme Biserica n-a fost de acord cu această „chestiune", dar a utilizat-o, ba chiar a abuzat de ea, adeseori, începând din secolul al XIII-lea. Prin bula *Ad extirpanda*, din 15 mai 1252, Innocentiu al IV-lea autoriza folosirea torturii; la 30 noiembrie 1259, Alexandru al IV-lea ratifica decizia predecesorului său, iar Clement al V-lea avea să-i urmeze exemplul, câţiva ani mai târziu.

S-a impus, cu toate acestea, şi o restricţie: să se evite mutilarea şi moartea victimei — *„citra membri diminutionem et mortis periculum"* — dar nu era decât o formulă pentru a îndepărta riscul de a intra în conflict cu regulile canonice.

În principiu, judecătorii puteau alege între patru suplicii: *flagelarea*, pedeapsa considerată cea mai blândă; *şevaletul*; *aruncarea în gol*[16]; *tăciunii*. În timp, s-au adăugat saboţii[17] şi proba apei[18]. Toate acestea erau însoţite de un maiestuos aparat de justiţie, care conferea acestor operaţiuni, atât de oribile, încă şi mai multă groază în ochii acuzatului.

Aşadar, o dată încheiate pregătirile în camera de tortură, judecătorul îl invita pe suspect să treacă la mărturisiri. Continua cu îndemnurile, în vreme ce victima era dezbrăcată în prezenţa instrumentelor supliciului său — pe care aveau mare grijă să i le descrie, ca să-i trezească o spaimă salutară. Însă dacă acuzatul se încăpăţâna, călăul trecea la treabă, întâi prin probele cel mai puţin dureroase; călugării pândeau reacţiile, iar grefierii stăteau gata să noteze. Uneori se acordau pauze schingiuitului, pentru ca judecătorul să aibă posibilitatea de a-şi relua interogatoriul. Fiecare probă nu trebuia să depăşească o jumătate de oră şi era interzisă repetarea „chestiunii"; dacă victima nu mărturisise, judecătorii hotărau să „continue", câteva zile mai târziu, o şedinţă pe care considerau că nu o terminaseră.

---

[16] Victima era ridicată la o anumită înălţime (de regulă, în vârful unui stâlp), legată cu o sfoară şi împinsă în gol, căzând fără să atingă solul, pe cât îi permitea lungimea corzii. (n. tr.)

[17] Un soi de menghine, de obicei din lemn, cu care se striveau picioarele. (n. tr.)

[18] Înecare parţială, la limita sucombării, repetată. (n. tr.)

La început, inchizitorii nu aveau voie să asiste la tortură, altminteri ar fi încălcat regulile canonice şi li s-ar fi interzis să-şi mai exercite funcţiile. Însă papa Urban al IV-lea i-a autorizat în acest sens, deopotrivă cu asociaţii lor, pentru a se feri, reciproc, de eventuale nereguli. Începând de atunci — din anul 1264 —, judecătorii inchizitoriali nu doar că au prezidat proba torturii, dar au şi aplicat-o. Unii dintre ei, şi din nou îl amintim pe Nicolás Eymerico, se întrebau dacă această „chestiune" avea vreun rost, întrucât pe cei mai slabi îi făcea să mărturisească orice, iar la ereticii curajoşi nu dădea nici un rezultat. Totuşi se abuza, deseori, de chinuri. Papei Clement al V-lea i s-au adresat mai multe plângeri împotriva unor astfel de excese, mai ales din Languedoc. Sfântul Părinte va decreta în constituţia sa, *Multorum querela*, din 1311, că inchizitorul nu putea supune un acuzat la tortură fără încuviinţarea episcopului local, cum nici acesta nu putea acţiona fără asentimentul inchizitorului. Suveranul pontif spera ca prin aceasta să pună capăt violenţelor, dar, cel mai frecvent, episcopii sau parohii acceptau să-şi delege puterile tribunalelor inchizitoriale, care, astfel, nu mai întâmpinau oprelişti.

Este surprinzător că în registrele judiciare nu se întâlnesc decât foarte rar aluzii la tortură. Ea nu este de obicei menţionată, deoarece mărturiile smulse prin această metodă erau lipsite de valoare, câtă vreme nu erau confirmate de bunăvoie; grefierii considerau, aşadar, că fuseseră obţinute spontan. Se poate citi, adesea, această formulă şi se cuvine să ştim ce ascundeau astfel de mărturisiri. Dacă suspectul nu mărturisea, după ce suferise „chestiunea", tribunalul trebuia să-l absolve de vină; totuşi, această măsură de clemenţă se limita la faptele precise pentru care victima fusese schingiuită, cu alte cuvinte

judecătorii îl puteau „interoga" şi despre alte subiecte. Era foarte greu să scapi din ghearele inchizitorilor.

Atunci când acuzatul retracta pentru a pune capăt chinurilor, depoziţia martorilor devenea esenţială. Într-adevăr, în afară de mărturisiri, condamnarea nu putea fi formulată decât în cazul în care probele erau absolut sigure. Dacă asemenea probe puteau fi aduse, vinovatul mai avea încă posibilitatea de a se căi pentru greşelile trecute.

IV. Judecata şi *sermo generalis*

Sentinţa nu putea fi pronunţată decât cu încuviinţarea înaltului prelat al diocezei unde se afla inchizitorul. Inocentiu al IV-lea, cel care autorizase recursul la tortură, a ordonat, în 1251, ca nici o pedeapsă gravă să nu fie pronunţată fără asentimentul episcopilor. Numai papa Alexandru al IV-lea a îngăduit tribunalelor inchizitoriale să acţioneze singure, dar Urban al IV-lea a impus din nou, pentru condamnări precum moartea sau închisoarea pe viaţă, participarea episcopală. În sfârşit, Bonifaciu al VIII-lea a poruncit să se extindă obligativitatea aprobării din partea episcopilor la toate sentinţele.

Trebuie menţionat că tribunalul cuprindea un soi de juriu, alcătuit din *boni viri*, oameni integri, în număr variabil, mergând de la doi până la douăzeci, şi care aveau drept de vot. Ei făceau parte dintr-un consiliu care putea număra patruzeci de persoane, alcătuit din jurisconsulţi laici, călugări şi secretari, pe care inchizitorul îl putea chema în ajutor. Li se furniza un rezumat al dezbaterilor şi nu li se dezvăluia numele martorilor; o dată ce încheiau examinarea unui dosar, îşi spuneau părerea. Inchizitorul proceda astfel pentru fiecare acuzat, începând cu cei a

căror vină era mai puţin gravă. Juraţii, în general, ţineau cont de sfaturile care li se dăddeau, iar dacă modificau hotărârile, o făceau către mai multă indulgenţă.

Sentinţa era rostită în cadru solemn, în cursul unei şedinţe publice, pe care o numeau *predica generală* — *autodafe*, la spanioli (cf. p. 86). La această ceremonie, celebrată, cel mai adesea, într-o duminică, asistau magistraţii, ofiţerii regelui, preoţimea şi restul populaţiei creştine. În piaţa cea mare sau în faţa bisericii, se ridica o estradă, pentru ca acuzaţii să fie bine văzuţi de către toţi spectatorii. Dimineaţa, marele inchizitor ţinea o predică, pe care o întrerupea, din timp în timp, pentru a cere asistenţei să-şi manifeste credinţa. Urma anunţarea iertărilor acordate, condamnaţii rostindu-şi, în genunchi, abjurarea şi o rugăciune; sentinţa de excomunicare ce apăsase asupra lor până în acel moment era anulată. Apoi, se enumerau pedepsele stabilite împotriva ereticilor, de la cele mai uşoare până la cele mai aspre.

Câtă vreme sentinţa nu fusese încă pronunţată, inculpatul putea face apel la papă; ceea ce nu oprea, totuşi, desfăşurarea procesului, întrucât tribunalul putea considera că obiecţiile invocate nu erau îndreptăţite. Judecătorii nu se arătau nici pe departe dispuşi să primească astfel de apeluri, pe care le calificau, cel mai adesea, drept „neserioase", aşadar cu neputinţă de luat în seamă. În schimb, la sentinţele definitive şi în special la condamnările la moarte nu se mai putea face nici un fel de recurs.

V. Sentinţele

Printre osândele cele mai grele, erau prevăzute trei feluri de pedepse: confiscarea bunurilor, temniţa şi

condamnarea la moarte. Biserica îi părăsea în mâna justiţiei mirene — expresie cucernică — pe ereticii care nu se căiseră şi pe cei recăzuţi în păcat, fiindcă rămânea dezarmată în faţa sectanţilor încăpăţânaţi, care refuzau să-şi retracteze greşeala. Pedeapsa lor era rugul şi, cu toate acestea, justiţia era rugată să cruţe vinovatul şi de la mutilare şi de la moarte. Însă, dacă inculpatul îşi exprima căinţa la picioarele eşafodului, judecătorul laic trebuia să-l retrimită inchizitorului. Trebuia, aşadar, să se afle dacă reconvertirea nu cumva era o prefăcătorie, iar cel în cauză se vedea obligat să-şi denunţe complicii şi să ponegrească doctrinele pe carè ajunsese, în sfârşit, să le renege. Dacă noua examinare îi era favorabilă, sentinţa i se comuta în închisoare pe viaţă, iar dacă nu, îl aştepta supliciul focului. Doar cei recăzuţi în erezie nu puteau conta pe atâta indulgenţă; în pofida căinţei lor din ultimul ceas, nu obţineau decât dreptul la sfânta împărtăşanie înainte de a pieri în flăcări; uneori, erau sugrumaţi şi cadavrul li se arunca pe rug, ceea ce îi scutea de a muri arşi de vii.

Întemniţarea, sau *murus*, varia după gravitatea faptelor. Inchizitorii nu considerau că era o pedeapsă, ci mijlocul prin care penitentul obţinea iertarea păcatelor comise. Închisoarea temporară era soarta celor care făcuseră mărturisiri în intervalul „perioadei de graţie" Ereticii care, sub tortură sau din teama de moarte, se convertiseră trebuiau să suporte fie un *murus strictus*, fie un *murus largus.*

Murus strictus — ziduri strâmte — însemna detenţia într-o carceră fără lumină. Condamnaţii erau ţinuţi în lanţuri şi, câteodată, fixaţi de pereţii celulei lor. Acest din urmă rafinament al cruzimii era pedeapsa pentru cel care nu mărturisise tot adevărul sau care încercase să evadeze. Bineînţeles că orice drept la vizită le era interzis.

Murus largus — ziduri largi — supunea prizonierii la un regim mult mai liberal, întrucât puteau să facă mişcare şi să-şi păstreze legăturile cu exteriorul. Câteodată, anumite pedepse erau comutate şi s-a întâmplat chiar ca deţinuţii să primească autorizaţia să-şi părăsească, pe o perioadă determinată, celula, de pildă ca să aibă grijă de un membru al familiei. Femeile care năşteau obţineau, de asemenea, un concediu. Călugării care se recunoscuseră vinovaţi erau închişi într-o mănăstire, dar sufereau un regim la fel de strict ca şi al celorlalţi deţinuţi.

Confiscarea totală a bunurilor se aplica, în cazul ereticilor, din momentul în care erau lăsaţi pe mâna justiţiei laice sau dacă erau condamnaţi la închisoare pe viaţă. Defuncţii care ar fi fost supuşi la aceeaşi pedeapsă dacă ar fi trăit erau sancţionaţi în acelaşi mod, iar toţi membrii familiei lor se vedeau lipsiţi de moştenire. Necredincioşii care se prezentau în cursul „perioadei de graţie" nu puteau fi pedepsiţi cu sechestrul. Să precizăm că pedepsele pecuniare au fost autorizate de Innocentiu al IV-lea, în anul 1251, doar în cazul în care nici o altă sancţiune nu putea fi impusă, şi se admitea răscumpărarea, prin acte de caritate, a anumitor sentinţe. De pildă, persoanele care se găseau în situaţia de a nu putea îndeplini pelerinajele hotărâte de către tribunalele religioase puteau face donaţii Sfântului Oficiu sau operelor de caritate. De fapt, probleme foarte serioase de atribuire îi vor opune, în scurt timp, pe seniori şi pe prelaţi.

VI. Însemnele infamiei

Crucile. În principiu, se croiau din fetru galben şi trebuiau să măsoare două palme şi jumătate în lungime şi

trei degete grosime; braţul transversal avea trei degete lăţime şi două palme lungime. Ele trebuiau purtate cât mai la vedere, peste haine: una pe piept, cealaltă pe spate. Crucile duble, cu un al doilea braţ transversal, erau rezervate sperjurilor. Era o pedeapsă de temut, întrucât îi expunea pe condamnaţi la dispreţ şi batjocuri. Unii inchizitori chiar s-au văzut nevoiţi să-i recheme la ordine pe creştinii care molestau fără măsură penitenţii astfel însemnaţi.

Au existat şi alte mărci ale infamiei; de pildă, deţinuţii care se bucurau, provizoriu, de libertate purtau, peste veşminte, două ciocane din fetru galben; limbile de postav roşu erau menite calomniatorilor care aduseseră acuzaţii mincinoase de erezie, iar ostiile, celor care profanaseră sfânta împărtăşanie etc.

VII. Flagelarea

Aceasta putea fi o pedeapsă principală sau accesorie. Condamnatul, desculţ, numai în cămaşă şi nădragi, mergea la biserică purtând în mâini o lumânare şi vergile cu care avea să fie lovit. În cadrul unei slujbe solemne, în general după predică, el întindea vergile preotului, care îl flagela. Apoi intra într-o procesiune care parcurgea oraşul şi primea pedeapsa, încă o dată, la ultima oprire. Păcătosul, căindu-se, declara atunci, în faţă mulţimii adunate, că meritase o asemenea pedeapsă pentru greşelile sale faţă de Biserică.

VIII. Pelerinajele

Pelerinajele au apărut destul de târziu în arsenalul sancţiunilor. Cel mai bine cotat era, fără îndoială, acela

care se îndeplinea la Pământurile Sfinte şi care era numit „trecerea peste mare" A fost abandonat, în primul rând pentru că un mare număr de eretici, proaspăt convertiţi, găseau astfel posibilitatea de a recădea în păcatele lor, iar în al doilea rând, pentru că eşecurile Cruciadelor făcuseră foarte dificile asemenea expediţii.

Tribunalele aveau de ales, aşadar, între două feluri de pelerinaje obişnuite:

— *pelerinajele majore*, în locuri situate în afara regatului Franţei: Roma, Santiago de Compostela, mormântul lui Thomas Becket în catedrala din Canterbury, catedrala Trei Magi din Köln;

— *pelerinajele minore*: la Notre-Dame din Rocamadour, din Puy sau din Chartres, la Sainte-Foy din Conques, la Saint-Paul din Narbonne etc.

Condamnaţii îşi luau angajamentul să pornească la drum în termen de trei luni de la rostirea sentinţei şi trebuiau să aducă o scrisoare prin care să se ateste că-şi îndepliniseră pedeapsa. Aşa cum am mai spus, fetele, infirmii şi bătrânii puteau fi scutiţi de aceste pelerinaje, dacă dăruiau o anumită sumă pentru opere de caritate.

IX. Dărâmarea caselor. Exhumarea morţilor

Innocentiu al III-lea a decretat, în anul 1226, că toate casele în care îşi găsiseră adăpost ereticii aveau să fie demolate. Innocentiu al IV-lea a cerut să se dărâme şi casele învecinate, dacă ele aparţineau aceluiaşi proprietar. Cu toate acestea, fiindcă astfel de măsuri contraziceau

confiscarea tuturor bunurilor, nu s-au aplicat decât acelor case unde se ţinuseră întruniri şi slujbe.

Dacă un defunct era suspectat de erezie, Inchiziţia deschidea un proces, în cursul căruia moştenitorii puteau să-i apere memoria. Orice mort care, în timpul vieţii, fusese dat pe mâna justiţiei laice sau pedepsit cu închisoarea până la sfârşitul zilelor, era excomunicat, iar bunurile sale, confiscate. Sfântul Oficiu ordona exhumarea rămăşiţelor pământeşti şi arderea lor. Osemintele, cadavrele, erau târâte pe nişte târgi de-a lungul străzilor oraşului; crainicul public mergea înaintea lor, ameninţându-i pe spectatori cu o soartă asemănătoare. Se trecea, apoi, la incinerare, fiindcă erezia trebuia pedepsită şi dincolo de moarte.

*
* *

Iată, aşadar, o rapidă trecere în revistă a armelor pe care tribunalele inchizitoriale le aveau la îndemână. Metodele şi rigoarea lor ni se par îngrozitoare şi crude. Se cuvine, însă, să observăm şi nuanţele, fiindcă enumerarea seacă a pedepselor nu trebuie să ne determine să uităm că Sfântul Scaun a ţinut seama de numeroase apeluri la clemenţă, că unii judecători prea sălbatici au fost înlăturaţi şi că achitările n-au fost atât de rare pe cât am avea tendinţa să credem.

Capitolul IV

INCHIZIŢIA PÂNĂ LA REFORMĂ

I. Puterea civilă şi Inchiziţia

În cursul secolului al XIII-lea, după cum am văzut, Inchiziţia a luptat în principal împotriva catarilor. Neîndoielnic, după căderea cetăţii Montségur, erezia albigenzilor a mai rezistat un timp, mai mult sau mai puţin clandestin, destul de vie în spiritele multora. Episcopul de Albi, Bernard Castanet, care a purtat titlul de mare inchizitor al Languedocului, a continuat lupta; în apărarea sa, se cuvine să subliniem că a ctitorit catedrala Sainte-Cécile şi că bunurile confiscate de la eretici i-au fost de mare folos în desăvârşirea acestei lucrări.

Unul dintre ultimii „perfecţi" a fost Pierre Autier, arestat, în cele din urmă, în anul 1309; mărturisirile sale se pare că l-au inspirat pe Bernard Gui să redacteze, în *Manualul Inchizitorului*, capitolul I, despre noii maniheişti. Însă deja se observase o evoluţie în doctrinele catarilor; aceasta provenea, probabil, din faptul că Pierre Autier, de-a lungul celor zece ani petrecuţi fugind de persecuţie, s-a retras în Lombardia, unde a primit diverse influenţe, în special cele ale valdezilor.

1. *Valdezii*. Dintre toate ereziile împotriva cărora Biserica a trebuit să lupte, aceasta a fost cea mai tenace.

Adepţii sectei au fost condamnaţi în 1184, prin bula *Ad abolendam*, de către papa Lucius al III-lea, iar în anul 1215, cel de-al patrulea conciliu de la Latran a reînnoit

această decizie. Persecutaţi în secolul al XIII-lea, ei şi catarii au fost adesea confundaţi, în Provence şi în Languedoc. Pentru a se pune la adăpost de represiunile care începuseră încă din timpul lui Innocentiu al III-lea, valdezii care s-au autoexilat, împrăştiindu-se pretutindeni, atingând chiar ţărmul Balticii, s-au stabilit în număr mare în văile Alpilor şi au făcut din Pinerolo, în Piemont, oraşul lor sfânt. Prigoana lor n-a încetat, însă rezistenţa li s-a întărit până într-atât încât, în 1232, doi Fraţi Minori care fuseseră trimişi în misiune de către inchizitorul Jacques Bernard au fost măcelăriţi la Montélier. În 1332, ei l-au silit pe inchizitorul Jean Albert să plece din Castellazzo.

Papa Benedict al XII-lea a dorit ca, din 1335, să fie urmăriţi cu mai multă perseverenţă — dar un inchizitor a fost asasinat la Susa, în anul 1365, un altul, în 1374. Printr-o bulă din 27 aprilie 1487 se autorizau noi persecuţii, sub conducerea legatului papei Alberto Cattaneo, arhidiacon de Cremona. Valdezii au fost, din nou, victimele unei campanii de epurare, organizate la ordinele tribunalului din Aix-en-Provence, sub domnia regelui Francisc I, expediţie care s-a soldat cu masacrarea a mii de persoane. Această erezie n-a dispărut în totalitate, fiindcă şi la ora actuală ea are un număr destul de mare de adepţi în Piemont, Lombardia, Toscana, Sicilia etc., unde trăiesc în bună pace din 1848.

În secolele al XIV-lea şi al XV-lea, Sfântul Oficiu a avut de combătut şi alte secte care propovăduiau sărăcia, la un pas de a provoca o criză profundă în ordinul franciscanilor. Aceşti disidenţi sunt: spiritualiştii, capucinii şi fraticellii.

2. *Spiritualiştii.* Originea acestei secte trebuie căutată în operele lui Gioacchino da Fiore, călugăr vizionar, care a trăit în a doua jumătate a secolului al XII-lea.

Această doctrină, care discredita Biserica, acuzată încă o dată că acumula bogăţii, avea farmecul necesar pentru a-i seduce pe valdezii aflaţi la capătul puterilor sau pe catarii supravieţuitori. Numai că avea să facă noi victime în rândul discipolilor Sfântului Francisc. Într-adevăr, una dintre condiţiile cele mai grele impuse de acest ordin era aceea a sărăciei. Cerşetoria, nesiguranţa materială păreau incompatibile cu o viaţă dedicată studiului şi cercetărilor savante. O evoluţie a avut loc printre franciscani şi s-au adus precizări principiului sărăciei, în scopul de a uşura pregătirea predicilor, în refugiul mănăstirilor. Însă cei care au vrut să rămână din toate punctele de vedere credincioşi Sfântului Francisc şi să respecte cu stricteţe aplicarea regulilor s-au recunoscut în discipolii lui Gioacchino da Fiore, care aşteptau a treia eră[19]. În ordinul franciscanilor, a luat naştere un curent specific, iar cei care făceau parte din acesta au primit numele de *spiritualişti*, întrucât sperau în venirea Sfântului Duh (*Spiritus Sanctus*).

După ce le adresase numeroase mustrări, Ioan al XXII-lea a vrut să ia o decizie şi, la 7 octombrie 1317, i-a condamnat, în bula *Quorumdam exigit*. A luat măsuri severe, a promulgat împotriva lor excomunicarea şi a ordonat inchizitorilor din Languedoc să-i considere, pe viitor, nişte eretici, indiferent care ar fi numele sub care s-ar desemna. Spiritualiştii au fost imediat hăituiţi, întrucât în acelaşi an 1317, mai mulţi dintre ei au fost acuzaţi de erezie şi arşi pe rug, la Narbonne, la Béziers, la Lodève, la

[19] Gioacchino da Fiore (1130–1202) susţinea, mai ales în *Concordanţa celor două Testamente* şi în *Comentariul Apocalipsei*, că lumea, după ce fusese sub domnia Tatălui (*Vechiul Testament*, perioada familiei), apoi a Fiului (*Noul Testament*, era credinţei şi a preoţilor), ajunsese la domnia Sfântului Duh (vremea călugărilor eliberaţi de preocupările doctrinale şi morale). (n. tr.)

Carcassonne[20] etc. Inchizitorul Bernard Gui s-a arătat deosebit de activ în această represiune. La Ancona, în Toscana, unde fraticellii îl aveau în fruntea lor pe Enrico da Ceva, tribunalele au lovit necruţător. În sfârşit, papa Ioan al XXII-lea a convocat, la 27 aprilie 1318, la Avignon, peste şaizeci de călugări din Languedoc, care-l aveau în fruntea lor pe Bernard Délicieux. Profesor de teologie la mănăstirea franciscanilor din Carcassonne, acesta n-a ezitat să incite poporul împotriva inchizitorilor. Poporul îl urmase de mai multe ori, mai ales că în rândurile spiritualiştilor se aflau numeroşi adepţi ai catarismului, lăsaţi în voia sorţii după moartea lui Pierre Autier. Bernard Délicieux avea un curaj de excepţie şi, înaintea papei, le-a adus o critică acerbă judecătorilor inchizitoriali; de asemenea, le-a luat apărarea spiritualiştilor. Sfântul Părinte i-a somat să se supună, dar douăzeci şi cinci de inculpaţi au refuzat şi patru dintre ei au fost daţi pe mâna justiţiei laice, aşadar arşi pe rug la Marsilia, la 7 mai 1318. Cât despre Bernard Délicieux, împotriva lui s-au strâns mai multe învinuiri, dintre care capul de acuzaţie era acela de-a fi instigat la revoltă poporul din Carcassonne, şi el a fost condamnat, în anul 1320, la închisoare pe viaţă, după ce fusese supus torturii. Între 1319 şi 1322, un mare număr de fraticelli au fost executaţi în dioceza Toulouse.

Atâta violenţă n-a fost, totuşi, de ajuns pentru a-i elimina şi, în pofida respingerii comentariilor lui Pierre-Jean

[20] Şeful lor era un franciscan, Pierre-Jean Olieu, autor al unui comentariu al *Apocalipsei*. Cu puţin timp înainte de a muri (în 1298), a declarat „că primise toată învăţătura sa de la Dumnezeu, prin revelaţii, şi că la Paris, în catedrală, la ora trei dimineaţa, Domnul nostru Iisus Hristos îl luminase dintr-o dată." Fragment dintr-un opuscul despre moartea lui P.-J. Olieu, citat de Bernard Gui (p. 193, vol. I, *Manuel de l'Inquisiteur*, editat de G. Mollat, Paris, 1964).

Olieu, „întinate de neadevăr şi erezie", capucinii au rămas convinşi de nedreptatea sentinţelor primite. O asemenea încăpăţânare se bizuia pe deosebita protecţie pe care le-o acorda Ludovic de Bavaria, împăratul Germaniei, aflat în conflict cu papalitatea. La moartea lui Henric al VII-lea de Luxemburg, un dublu vot le-a atribuit coroana fiecăruia dintre rivalii săi: Frederic de Austria şi Ludovic de Bavaria. Papa s-a străduit să se menţină într-o strictă neutralitate în conflictul care a urmat. Cu toate acestea, în bătălia de Mühldorf, de la 28 septembrie 1322, Ludovic l-a luat prizonier pe adversarul său, dar n-a reuşit să se facă recunoscut de Sfântul Scaun. Ioan al XXII-lea chiar îl va excomunica în 1324. Imediat, Ludovic de Bavaria a trecut deschis de partea spiritualiştilor, acuzându-l pe papă de erezie şi refuzând, din acel moment, să-l numească altfel decât Păcală din Cahors. A pornit împotriva Romei şi a reuşit să fie încoronat de către episcopii de Aleria şi de Castello. După ce l-a înlăturat pe papă, a numit în locul lui un spiritualist, Pietro Rainalducci, care a luat numele de Nicolae al V-lea. Această luptă nu se va încheia decât în anul 1347, data morţii lui Ludovic de Bavaria. Se înţelege că prigoana împotriva partizanilor împăratului avea să fie extrem de severă. Papa Ioan al XXII-lea se bucura de sprijinul lui Filip al VI-lea de Valois, astfel că persecuţiile s-au întins şi asupra diocezei din Paris, unde fraticellii îşi găsiseră refugiul. Rectorul Universităţii, Masilio da Padova, va căuta protecţia lui Ludovic de Bavaria la Pisa, după ce susţinuse independenţa statelor faţă de papă. Generalul franciscanilor, Michele da Cesena, care nu acceptase învinuirile lansate de papa Ioan al XXII-lea, a fost convocat la Avignon, de unde va fugi, la rândul său, pentru a se alătura curţii lui Ludovic de Bavaria. Sfântul Părinte îl va acuza de erezie, va porunci inchizitorului din Provence să-l prindă,

dar Michele da Cesena va trece de partea lui Nicolae al V-lea, pontiful numit de împărat, şi va continua lupta până la moarte, survenită în anul 1348. În Spania, au avut loc, de asemenea, reacţii foarte violente împotriva spiritualiştilor, până într-acolo încât regele Aragónului, Iacob al II-lea, a primit felicitările papei pentru că dusese o luptă necruţătoare. În Germania, mai ales în provinciile care nu acceptaseră autoritatea lui Ludovic de Bavaria, Inchiziţia s-a înverşunat împotriva fraticellilor. Va avea, însă, multe de făcut până să pună capăt acţiunii acestora, deoarece curentul mistic care se dezvolta în regiunea renană încingea spiritele. La Köln, arhiepiscopul a arestat un olandez — Lollard Walter — care în anul 1322 înfiinţase chiar o sectă nouă, a lollarzilor, într-atâta influenţă câştigase asupra discipolilor. Inchizitorii nu i-au putut veni de hac încăpăţânării sale; în ciuda torturii, el a refuzat să-şi denunţe partizanii şi a murit pe rug în 1322. Câţiva ani mai târziu, în 1325, cincizeci de capucini au fost arşi de vii în aceeaşi dioceză Köln. Însă pericolul continua să ameninţe, la fel de puternic chiar şi după moartea lui Ludovic de Bavaria. Succesorul acestuia, Carol al IV-lea de Luxemburg, se va arăta foarte devotat Sfântului Scaun, iar Johann Schandelang, un dominican din Strasbourg, a devenit mare inchizitor al Germaniei. Papa Innocentiu al VI-lea i-a reînnoit funcţia în 1353 şi i-a acordat ca asistent un alt dominican, Henri Agro. Aceste măsuri erau necesare, fiindcă diversele secte se uniseră pentru a opune rezistenţă cu mai multă forţă, iar ofensiva lor religioasă era însoţită, în acel moment, de doctrine cu caracter social foarte pronunţat. Această mişcare a fost favorizată de izbucnirea unei epidemii de ciumă neagră, care va face ravagii în Germania în cursul celei de-a doua jumătăţi a secolului al XIV-lea, iar teoriile religioase, pătrunzând în

diversele straturi ale societăţii, vor da naştere revoltelor populare. Lollarzii, hărţuiţi din toate părţile de către dominicani, nemaiavând protecţia principilor, au rezistat, totuşi, iar mulţi dintre ei s-au refugiat în Anglia, unde vor ridica, de asemenea, poporul la revoltă. Astfel, la 14 iunie 1381, îi vor ucide, la Londra, pe arhiepiscopul de Canterbury şi pe superiorul ordinului Sfântul Ioan din Ierusalim, ale căror capete le vor purta triumfal prin oraş, în vârful suliţelor. Îşi găsiseră, în persoana lui John Wyclif, un nou conducător. Acesta studiase la Oxford şi, din 1374, a devenit un susţinător fervent al statului împotriva papalităţii. Pe lângă un mare număr de lucrări în latină, el a publicat manifeste în engleză şi a alcătuit o colecţie de predici pe care le-a răspândit prin toată ţară, în scopul de a sensibiliza poporul. Wyclif încerca o reformă a Bisericii. Începând din 1377, se declanşează împotriva lui persecuţia, iar papa Grigore al X-lea îl anatemizează. Prozeliţii săi fiind confundaţi cu lollárzii, tulburările sociale se vor declara, aproape de fiecare dată, ca fiind stârnite în numele său. În 1382, teoriile sale sunt anatemizate, iar Wyclif se retrage în parohia sa din Lotterworth, unde îşi va încheia zilele în 1384. Începând din anul 1400, discipolii săi au fost reprimaţi cu duritate de Henric al IV-lea de Lancaster şi au dispărut aproape cu desăvârşire.

Totuşi, nu se poate să nu faci legătura între Jan Hus şi prietenul său, Ieronim din Praga, cu John Wyclif. Încă o dată, se admite că *Scriptura* este singura sursă a adevărului, că Hristos este unicul conducător al Bisericii şi că papalitatea şi ordinele religioase nu sunt decât instituţii demoniace. Orice superior care comitea un „păcat de moarte" îşi submina autoritatea şi nu putea face apel la propria suveranitate; în plus, îşi pierdea dreptul de proprietate. Se înţelege că o astfel de doctrină era pe placul

ordinii sociale existente[21] şi risca să provoace revolte de amploare. O bulă pontificală îl pedepseşte cu excomunicarea pe Jan Hus în 1412. Acesta va accepta să se prezinte înaintea conciliului de la Konstanz, din 1414, bizuindu-se pe un permis de liberă-trecere. Refuzând să-şi retracteze învăţăturile, a fost condamnat la ardere pe rug şi executat la 6 iulie 1415. Se spune că, de fapt, permisul de liberă-trecere, eliberat de către împăratul Sigismund, nu îi asigura protecţia decât în timpul călătoriei sale de la Praga la Konstanz — acest argument pare foarte discutabil. Prietenul său, Ieronim din Praga, a încercat să fugă; arestat, şi-a mărturisit ereziile, apoi a retractat declaraţia şi a fost supus supliciului, în luna mai 1416.

În secolul al XV-lea, în Boemia, un val de revolte va acţiona pe exact aceeaşi linie a doctrinelor lui Jan Hus. Acestea vor fi reluate de către Peter Šelčiky (1390–1460) care, mişcat de suferinţa şerbilor şi de cruzimea nobililor, va predica împotrivirea la rău şi la asuprire. Secta pe care o va fonda va lua numele de „Fraţii Uniţi". Papa îl va trimite contra lor pe franciscanul Giovanni da Capistrano, un inchizitor neînduplecat, este adevărat, dar foarte corect. Fraţii uniţi vor continua să fiinţeze până în secolul al XVI-lea, în ciuda persecuţiilor din partea regelui Ladislau şi a victoriilor luterane.

Într-adevăr, prin Wyclif şi Jan Hus; prin ereticii izolaţi, precum Johann von Wesel, care combătea doctrina indulgenţelor, sacralitatea eucaristiei, miruirea, cultul sfinţilor şi purgatoriul; sau prin Jean Lailler ori prin Jean Langlois Vitrier, care negau prezenţa reală, şi ale căror propuneri au fost condamnate de către Sorbona, iată că ajungem, cu

[21] Privită favorabil în special de nobilii englezi, foarte nemulţumiţi de enormele proprietăţi, mai ales funciare, ale Bisericii. (n. tr.)

paşi mari, la revoluţia protestantă. Ei i-au fost, cu toţii, într-un fel sau altul, precursori. La puţin timp după aceea, în 1517, cu ocazia sărbătorii Tuturor Sfinţilor, tezele împotriva indulgenţelor au fost afişate de către călugărul Martin Luther la poarta capelei Electorului din Wittenberg.

3. *Evreii.* Inchiziţia nu s-a îndreptat numai împotriva ereziilor, cum ni se spune, dar şi contra maurilor şi evreilor. Întrucât ne vom ocupa, acum, de aceştia din urmă, să precizăm, de la început, că Biserica nu putea întreprinde nimic împotriva evreilor care păstrau credinţă religiei lor. Mai mult încă, li se cerea creştinilor să le respecte libertatea, şi, de altfel, în majoritatea oraşelor unde trăiau în comunitate, evreii aveau sinagogi şi, uneori, chiar şcoli rabinice. Inchiziţia considera însă că trebuia să intervină dacă atacau religia creştină, în scrierile sau în învăţăturile lor. Se temea, în mod special, de cei care se convertiseră şi care, prin botez, intraseră în sânul Bisericii. Într-adevăr, părinţii şi prietenii făceau tot posibilul pentru a-i readuce la religia lor dintâi; dacă se reîntorceau la cultul iudaic, erau declaraţi apostaţi şi pedepsiţi ca atare. De asemenea, dacă un creştin se convertea la iudaism, Biserica acţiona împotriva lui întocmai ca faţă de un eretic; nu accepta decât o singură scuză — dacă persoana în cauză primise botezul prin constrângere. Într-un cuvânt, Biserica se temea de convertirea simulată şi, din 1258, Clement al IV-lea a ordonat inchizitorilor să-i hărţuiască pe evreii convertiţi şi recăzuţi în păcatul religiei lor dintâi. Pedepsele puteau fi severe, deoarece un mare număr dintre cei „reiudeizaţi" au fost arşi pe rug, mai ales la Paris în 1310. În anul 1338, la Avignon, s-au declanşat persecuţii împotriva unui evreu spaniol, pe nume Alonso Díaz, care avea să fie condamnat la închisoare pe viaţă, sentinţa la care insistase

Bernard Gui. În anul 1359, Innocentiu al VI-lea l-a însărcinat pe inchizitorul de Provence, franciscanul Bernard Dupuy, să-i prindă pe evreii recăzuţi în erezie care locuiau în Castilia şi în Aragón. Aceste anchete se vor dovedi periculoase, fiindcă era dificil pentru reprezentanţii papei să reziste la accesele de ură, gata să izbucnească de la cel mai mic pretext. Chiar şi în sudul Franţei, ţinut al toleranţei religioase, unde evreii ocupau ranguri înalte, au fost luate măsuri împotriva lor, pentru a mai îmblânzi furia poporului. Evreii din Provence au adresat o petiţie fierbinte, în 1360, papei Innocentiu al VI-lea, în care denunţau abuzurile la care se dedau inchizitorii în ceea ce-i privea. Sfântul Părinte a luat în consideraţie această plângere şi le-a rechemat la ordine pe tribunalele ecleziastice. Dacă o epidemie sau o foamete se abătea asupra vreunui ţinut, de îndată ţăranii şi orăşenii căutau cauzele acestui flagel şi-i acuzau pe evrei, punându-le în seamă toate păcatele. Îi măcelăreau fără milă, cum se întâmplase deja în Germania în jurul anului 1336; această violentă mişcare antisemită începuse din pricina epidemiei de ciumă neagră. Evreii au fost acuzaţi că au otrăvit apa şi au contaminat intenţionat alimentele. Victimele, în cursul acestei explozii de mânie, au fost atât de numeroase încât papa a fost silit să ameninţe cu excomunicarea pe oricine ar fi luat parte la uciderea vreunui evreu. Li se reproşa, în plus, că ar fi trăit din camătă. Iată de ce, în Spania, aşa-numiţii *mudejares* (musulmani care continuau să-şi păstreze religia sub dominaţia creştină) erau mult mai respectaţi decât evreii, în măsura în care îşi duceau zilele din munca lor şi nu din profitul de pe urma altora. În 1366, Cortes de Burgos[22] au adoptat nişte măsuri de protecţie a bancherilor evrei din

[22] Consiliile de administraţie orăşeneşti (spaniole). (n. tr.)

oraş. Influenţa lor politică de-a lungul secolelor al XIII-lea şi al XIV-lea a fost de aşa natură încât o violentă opoziţie a ţâşnit la lumină, în pofida ordonanţelor speciale şi a protecţiei din partea regilor, a căror politică era susţinută, economic, de evrei. Atacurile vor fi frecvente şi unul dintre cele mai sângeroase va avea loc la Sevilla în iunie 1931, unde un preot, pe nume Fernando Martínez, va ridica poporul la revoltă, iar evreii vor fi masacraţi. Mişcarea va continua, în mai multe oraşe din Andaluzia. În fiecare zi se făceau presiuni pentru a obţine convertirea lor... pe care nu o credeau întotdeauna sinceră şi despre autenticitatea căreia Biserica era obligată să se convingă. În schimb, în restul Europei, cel puţin începând din secolul al XV-lea, se poate vorbi despre o anumită îmblânzire a atitudinii şi a comportamentului creştinilor faţă de evrei. Nu s-a spus, oare, că papa le-a acordat chiar posibilitatea de a-i alege pe evrei ca *probi viri*[23] în tribunalele ecleziastice? Să precizăm, cu toate acestea, că toleranţa sau indiferenţa religioasă vor cunoaşte şi schimbări, iar pedepsele nu vor întârzia să lovească în comunităţile evreilor, pentru motive uneori cu neputinţă de înţeles. Astfel, la 9 noiembrie 1496, Carol al VIII-lea îi va proscrie pe evreii din Provence, probabil pentru a pune capăt coexistenţei care marcase epoca de glorie a conţilor de Toulouse. Regele Ludovic al XIII-lea va reconfirma surghiunul lor în septembrie 1506. Familiile evreieşti erau frecvent despărţite, copiii îşi pierdeau părinţii sau erau duşi departe de ei; uneori Biserica profita de situaţia creată pentru a-i boteza. Acesta era un procedeu atât de utilizat în Germania încât papa Pius al II-lea s-a văzut nevoit să intervină pentru a interzice cu asprime

[23] Oameni demni de încredere, care alcătuiau corpul juraţilor (v. p. 45). (n. tr.)

botezarea, în pofida voinţei lor, a copiilor evrei sub doisprezece ani sau de a-i constrânge la munci umilitoare în ziua de sabat. Însă clerul german n-a ţinut seama de oprelişte şi mai mulţi prelaţi, consultaţi în această privinţă, au adoptat public o poziţie contrară aceleia a Sfântului Scaun. Margraful Joachim von Brandenburg a dat dovadă de o şi mai mare cruzime, în anul 1510, când a condamnat treizeci şi opt de evrei la ardere pe rug, pentru una dintre învinuirile care li se aduceau cel mai adesea, şi anume profanarea ostiilor consacrate. S-au desfăşurat neîncetat pogromuri, dar, trebuie să subliniem, în afara Inchiziţiei şi, nu o dată, în pofida acesteia. De fapt, la Roma evreii îşi vor găsi cea mai privilegiată şi mai stabilă poziţie, în măsura în care autoritatea Bisericii era eficace. Altminteri, Sfântul Scaun n-a putut să-i abată vreodată, în totalitate, pe principi de la urmărirea interesului personal şi cu atât mai mult nu va reuşi după dezmembrarea creştinătăţii din secolul al XV-lea.

Sfântul Părinte aflându-se la Avignon, departe de regatul său, nu se putea să nu fie supus presiunilor exterioare. Vor fi aleşi câte doi papi, ba, în 1409, chiar trei — când conciliul de la Pisa îl va alege pe Alexandru al V-lea, alături de Grigore al XII-lea şi de Benedict al XIII-lea, care nu acceptau să fie înlăturaţi. Ei au predicat cruciada, dar unii contra celorlalţi. Acest declin al papalităţii a fost însoţit, în primul rând, de acela al Inchiziţiei, care va depinde din ce în ce mai mult de puterea civilă care o va transforma în teribilul său instrument de dominaţie.

4. *Templierii*. Exemplul cel mai clar al caracterului politic acordat Inchiziţiei ne este oferit de procesul templierilor, dorit şi condus de către regele Franţei.

Filip cel Frumos, care solicitase primirea sa în Templu, dar fără rezultat, căuta mijloacele de a doborî puterea acestui ordin, probabil pentru a-şi putea îmbunătăţi finanţele, aflate în stare critică, punând mâna pe bogăţiile adunate cu răbdare de către cavaleri. Pentru a-şi realiza planul avea nevoie de sprijinul papei, întrucât era vorba despre un ordin religios, care nu dădea ascultare decât Sfântului Părinte. Trebuia, aşadar, să găsească împotriva lor un motiv pentru a-i acuza de erezie. Arhiepiscopul de Bordeaux, Bertrand de Got, a fost învestit papă sub numele de Clement al V-lea, cu ajutorul regelui, iar Filip cel Frumos n-a consimţit la această alegere decât în măsura în care îi îngăduia să-i elimine pe templieri. Papa a fost încoronat la Lyon, la 5 iunie 1305, în prezenţa regelui Franţei. Cancelarul Guillaume de Nogaret, care, în 1303, nu ezitase să folosească forţa pentru a-l supune pe Bonifaciu al VIII-lea[24], şi-a asumat, încă o dată, o sarcină josnică, şi anume aceea de a găsi capete de acuzare împotriva cavalerilor Templului. I-a fost uşor s-o ducă la îndeplinire, deoarece misterele ordinului iscau suspiciuni în privinţa credinţei creştine a membrilor săi. Acuzaţii surprinzătoare aveau să fie lansate împotriva lor: adorau un chip cioplit, împopoţonat cu numele de Baphomet; scuipau crucifixul în ziua consacrării lor; moravurile lor erau contra naturii. Poporul a acceptat această denigrare, fiindcă nu-i plăcea pe templieri, cărora le cunoştea speculaţiile abile.

Filip cel Frumos a făcut, aşadar, apel la papă, care a prescris o anchetă, la 24 august 1307. În noaptea de 12 spre 13 octombrie a aceluiaşi an, oamenii regelui i-au arestat pe cavalerii Templului din întreaga Franţă. La Paris, Jacques

[24] La 7 septembrie 1303, o mică armată de 2000 de oameni a cucerit oraşul Anagni, unde se refugiase papa. Trupa fusese comandată de către Nogaret şi Sciarra Colonna.

de Molay şi o sută patruzeci dintre oameni săi au fost prinşi de însuşi Guillaume de Nogaret. S-a dat curs fără întârziere unui prim interogatoriu, apoi au fost prezentaţi, unul după altul, inchizitorilor, care erau informaţi despre depoziţiile incriminatorii obţinute. Inchizitorul Franţei, Guillaume de Paris, i-a însărcinat pe toţi reprezentanţii săi din provincii să-i cerceteze pe templieri asupra acestor învinuiri. El însuşi, de altfel, între 19 octombrie şi 24 noiembrie 1307, i-a supus acestei probe pe toţi cei care se aflau întemniţaţi în Paris, în special pe Jacques de Molay. Comisarii regelui au acţionat cu multă cruzime, administrând torturi fără reţinere, încât peste treizeci de acuzaţi au murit în închisoare, în urma schingiuirilor. Din pricina durerilor, câţiva dintre ei au mărturisit că ar fi profanat ostiile, însoţind gestul de rituri satanice şi tot ceea ce mai voiau să audă de la ei.

Papa Clement al V-lea a avut o ultimă tresărire a conştiinţei şi a încercat să preia iniţiativa, ocupându-se personal de proces. A casat puterea inchizitorilor pe care Nogaret se străduia să-i incite împotriva Sfântului Scaun. Însă Filip cel Frumos a obţinut aprobarea Facultăţii din Paris pentru măsurile luate; în 1308, la Tours, o întrunire a notabililor i-a adresat papei o petiţie, rugându-l să stăvilească periculoasa erezie reprezentată de templieri. La Poitiers, şaptezeci şi doi de cavaleri au repetat, înaintea Sfântului Părinte, mărturisiri copleşitoare. Papa a cedat şi a adresat o bulă comisiilor diocezane, aprobând reluarea proceselor. Astfel, sub presiunea regală, la 12 mai 1310, cincizeci şi patru de templieri au fost arşi pe rug la liziera pădurii din Vincennes; fuseseră deja judecaţi ca recidivişti în erezie, de către un conciliu din provincia Sens. În alte regiuni, anchetele s-au întors în favoarea Templului. Un conciliu convocat la Vienne pe Ron a apreciat că afacerea trebuia în întregime reconsiderată. Regele a pornit cu armata

împotriva burgului Vienne, iar prelaţii au renunţat, lăsându-i papei grija de a rezolva problema. Clement al V-lea, în anul 1312, în bula *Vox in excelso*, a considerat că onoarea ordinului fusese compromisă şi a trecut la desfiinţarea lui, transferându-i posesiunile către ordinul ospitalierilor[25].

La 18 martie 1314, marele maestru Jacques de Molay şi Geoffroy de Charnay, preceptor de Normandia, au fost arşi de vii la Paris, pe insula Javiaux. Ei fuseseră condamnaţi la închisoare pe viaţă pe baza mărturiilor anterioare, dar, atunci când au fost aduşi în faţa unei adunări a demnitarilor Bisericii, au revenit asupra mărturisirilor şi au susţinut nevinovăţia ordinului. Cardinalii, descumpăniţi, i-au remis pe recidiviştii în erezie magistraturii din Paris, ca să aibă timp să delibereze, urmând să ia decizia a doua zi. Însă regele şi consulul său i-au executat pe loc.

Bunurile templierilor aveau să fie cedate călugărilor ospitalieri, după cum decretase papa, tezaurul regal nepăstrând decât sumele necesare pentru a acoperi cheltuielile acestui lung proces. Însă papalitatea din Avignon a suferit o imensă ştirbire a prestigiului, într-atât de evidentă fusese nevolnicia puterii religioase în faţa puterii civile. Clement al V-lea a arătat prea multă slăbiciune; marele inchizitor Guillaume Imbert s-a lăsat manevrat de către ofiţerii regelui. Forţa tribunalelor inchizitoriale se bizuia pe puterea Sfântului Scaun, iar papalitatea din Avignon îşi pierduse capacitatea de a intimida. În alte ţări ale Europei, învinuirea de erezie lansată împotriva templierilor nu a putut fi susţinută cu probe, iar tribunalele au hotărât nevinovăţia lor. Numai Inchiziţia din Franţa se supusese bunului plac al regelui, din constrângere, este adevărat. Însă decăderea

[25] Ordin religios cu caracter laic, consacrat ajutorării săracilor şi bolnavilor. (n. tr.)

acesteia va fi atât de clară încât Universitatea din Paris o va înlătura până la urmă. Putem deja nota această evoluţie în procesul Ioanei d'Arc, care a fost, desigur, o acţiune politică, dar pe care ducele de Bedford n-a putut s-o ducă la bun sfârşit decât cu ajutorul Universităţii[26].

Creştinii nu mai cunoşteau decât o Biserică sfâşiată, supusă intrigilor principilor care încercau să exploateze această dezordine. Credincioşii nu se mai interesau, de acum înainte, decât de preoţii lor, întrucât papalitatea devenise subiect al batjocurii sau al dispreţului. Nu mai deţinea cheia de boltă şi spiritele păreau pregătite pentru a asculta chemarea ereticilor. O asemenea decădere îi tulbura pe adevăraţii credincioşi, iar numeroşi predicatori s-au transformat în profeţi care denunţau decăderea moravurilor, cauza tuturor relelor. Cel mai celebru dintre aceştia a fost, cu siguranţă, Girolamo Savonarola, care a stigmatizat creştinătatea coruptă şi pe conducătorul ei „simoniac, eretic şi necredincios", papa Alexandru al VI-lea, cu o viaţă privată scandaloasă. Savonarola avea să fie ars pe rug, alături de alţi doi prozeliţi, la 23 mai 1498. La puţin timp după aceea, Martin Luther va înfiera aceleaşi nereguli, până într-atât încât protestanţii l-au considerat pe călugărul din Florenţa un precursor[27]

[26] Thomas de Courcelles, rectorul Universităţii din Paris, a intrat în serviciul regelui Angliei, iar profesorul Jean Le Maistre, inchizitor delegat, a fost constrâns să se supună.

[27] Iată un alt exemplu: în anul 1500, papa Alexandru al VI-lea îl condamnă pe Pedro de Aranda, episcop de Calahorra, să fie demis din funcţie şi întemniţat în fortăreaţa Sant'angelo. Acesta negase, într-adevăr, esenţa divină a lui Hristos, declarase indulgenţele lipsite de orice valoare şi contestase existenţa Infernului şi a Purgatoriului.

Biserica nu mai avea la îndemână armele necesare pentru a lupta; Sfântul Scaun şi, în consecinţă, Inchiziţia îşi pierduseră prestigiul. Universitatea din Paris, care îşi impusese autoritatea în cazul crimelor de erezie în locul Sfântului Oficiu, şi Parlamentul îşi vor asuma sarcina, în Franţa, de a reduce la tăcere Reforma. Luther, la 3 ianuarie 1521, va fi excomunicat, după ce arsese în public bula papală care condamna 41 de enunţuri extrase din lucrările sale: ostilitatea Romei era făţişă, dar papa nu mai putea acţiona aidoma predecesorilor săi. Venise, dimpotrivă, rândul protestanţilor să se impună prin forţă, ridicând trupe, aşa cum avea să facă elveţianul Zwingli la Zürich. Printr-o surprinzătoare răsturnare de situaţie, când Jean Calvin a reuşit să se stabilească definitiv la Geneva, în 1541, a instituit aici o veritabilă Inchiziţie pentru a se opune nonreligiei, libertăţii de gândire care ameninţa să macine temeliile credinţei. Între 1541 şi 1546, au avut loc aici cincizeci şi opt de execuţii capitale, iar spaniolul Miguel Serveto a fost ars pe rug la Geneva, în anul 1553, pentru că negase dogma Sfintei Treimi. În furia sa distructivă, Henric al VIII-lea i-a supus martiriului nu doar pe romano-catolici, dar şi pe luterani. Martirii englezi au fost numeroşi, deoarece s-au înregistrat peste cinci sute de stareţi şi călugări ucişi numai de-a lungul domniei acestui monarh.

Atrocităţi nenumărate va cunoaşte şi Franţa, în timpul războiului civil care va face ravagii în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Chiar în interiorul aceluiaşi oraş, partizanii unei credinţe şi cei de altă credinţă se vor confrunta şi se vor masacra. Lupta politică va sta, adeseori, la baza unor puternice revărsări de ură. Să constatăm, încă o dată, că războiul va fi mai violent în sudul Franţei. Cât despre represiune, aceasta va fi condusă de puterea centrală împotriva revoltelor populare, iar Inchiziţia nu va juca nici

un rol. Atunci când Henric al IV-lea va dori să pună capăt uciderilor, în anul 1598, va fi nevoit să convingă, înainte de toate, Parlamentul din Paris. Tribunalele inchizitoriale vor exista mai departe, dar, dacă facem excepţie de Spania, nu vor avea decât apariţii pasagere, cel mai adesea în Italia[28]. În Franţa, titlul de mare inchizitor, deşi va fi purtat până în timpul domniei lui Ludovic al XV-lea, nu mai avea decât o valoare onorifică.

II. Demonomania

Încă din zorii creştinismului, pericolul este diavolul, care se opune din răsputeri gloriei celeste a creştinilor. El unelteşte în fiecare moment al vieţii de zi cu zi, neobosit. Un abate cistercian, pe nume Richalmus, în secolul al XIII-lea, încearcă printr-o expresie surprinzătoare să arate cât de cumplită poate fi drama omului: fiecare dintre noi este înconjurat de tot atâţia demoni cât am fi de apă, dacă am sări în mare. Sărăcia, războaiele necontenite, birurile care copleşau poporul îndemnau la convingerea în triumful răului.

La început, Biserica s-a mulţumit să acorde pedepse benigne, fiindcă nu era vorba decât despre nişte practici superstiţioase; îi alunga pur şi simplu pe necromanţi şi pe vrăjitoare din comunitatea creştină. Însă atunci când tradiţionalul antagonism dintre

[28] Să ne amintim, mai ales, de procesul condus de Sfântul Oficiu împotriva lui Galilei, în anul 1633. El a fost condamnat să rămână în închisoare pentru tot restul zilelor sale, clauză care, se zice, ar fi fost aplicată fără prea multă asprime. Inchiziţia romană îi reproşase, înainte de toate, că a ţinut să interpreteze după bunul său plac *Sfânta Scriptură*, dar n-a putut împiedica, totuşi, ca Biserica să fie pusă într-o poziţie imposibil de susţinut.

bine şi rău a căpătat un suflu nou o dată cu erezia maniheismului, când şi clasele cultivate, nu doar poporul de rând, admirau prezenţa perpetuă a Satanei, Biserica s-a opus cu mai multă vigoare magicienilor. Papa Alexandru al IV-lea a decretat că practica vrăjitoriei era de resortul tribunalelor inchizitoriale, dacă era însoţită de acte de erezie. Ioan al XXII-lea, care se dedicase el însuşi alchimiei şi n-ar fi putut aduna o avere imensă decât cu ajutorul diavolului[29], a iniţiat, cu toate acestea, represiunea printr-o serie de bule. Din 1320, el a pus în mâinile inchizitorilor persecuţia practicilor criminale care aveau legătură cu vrăjitoria, cu pacturile diabolice şi cu profanarea sacramentelor. Vom găsi deja influenţa acestor decizii în *Manualul* redactat de Bernard Gui, a cărui parte a VI-a este dedicată interogării „Vrăjitorilor, Ghicitorilor şi Invocatorilor de demoni" De acum înainte, pedepsele rezervate ereticilor le vor putea fi aplicate şi lor.

În 1334, Benedict al XII-lea îi succede lui Ioan al XXII-lea; el fusese călugăr la Cîteaux şi inchizitor. Se va ocupa, aşadar, în mod special de problemele pe care le ridica magia, dar fără a lua măsuri excepţionale. Să spunem drept, până în secolul al XV-lea, Biserica manifestă faţă de acest flagel o reală indulgenţă. Acuzaţiile aduse împotriva vrăjitorilor sunt amănunţit cercetate de către tribunalele inchizitoriale, care nu acceptă fără neîncredere mărturisirile de complezenţă ale unor halucinaţi. Din nefericire, era dificil să se facă o distincţie clară între erezie şi satanism; adeseori termenii de „vrăjitoare şi valdeză" mergeau pereche şi erau, nu rareori, confundaţi.

Cu siguranţă, s-a vorbit despre magie în timpul procesului templierilor, care i-ar fi adus „jertfe diavolului"; episcopul de Troyes, Guichard, acuzat de farmece, a fost exilat de către papa Clement al V-lea într-o dioceză îndepărtată din Bosnia, dar, în acest caz, nu fusese vorba decât de un pretext în scopuri politice. Nu am putea omite faptul că Ioana d'Arc, pentru o bună parte dintre judecătorii săi, nu reprezenta decât o „invocatoare a diavolului"

[29] Michelet îl numeşte „papa vrăjitor" Ioan al XXII-lea, conform legendei, ar fi scris un tratat despre *Arta prefacerii metalelor*.

La câţiva ani după moartea Fecioarei din Orléans, unul dintre tovarăşii săi de arme avea să fie judecat. Într-adevăr, în 1440 s-a desfăşurat celebrul proces al lui Gilles de Rays, în care s-au împletit strâns vrăjitoria şi satanismul. Fratele Jean Blouyn, din ordinul predicatorilor, inchizitor al ereziei în regatul Franţei, delegat de marele inchizitor Guillaume de Merici, a participat la proces, alături de episcopul de Nantes şi de înaltul magistrat de Rennes. Gilles de Rays, mareşal al Franţei, a fost spânzurat şi ars pe rug.

Cultul satanic avea, de asemenea, numeroşi adepţi printre ţărani. Constrângerea şi îngrijorarea tulburau spiritele; dar, noaptea, consfătuirile tainice despre revoltă permiteau descărcarea sufletelor. Sabatul se încheia, adesea, prin veritabile expediţii destinate să-i înspăimânte pe burghezii bogaţi, însoţite de acte tâlhăreşti. Aşa cum spune Michelet, „Infernul însuşi părea un adăpost, un azil împotriva iadului de pe pământ". Papa Innocentiu al VIII-lea s-a îngrozit de asemenea practici. Resimţea o mare durere văzând vrăjitorii renegând cu o gură păcătoasă credinţa pe care o primiseră la botez şi denunţa, în bula *Summis desirantes*, din 1484, aceste persoane care, prin descântecele, farmecele şi vrăjile lor fac să piară „naşterile femeilor, înmulţirea turmelor, recoltele, strugurii viilor, fructele pomilor... şi roadele pământului"

Sfântul Oficiu trebuia să combată, prin toate mijloacele care-i stăteau în putere, neajunsurile pe care le sufereau creştinii. În consecinţă, Sfântul Părinte i-a autorizat pe inchizitorii din Konstanz, întrucât fusese deosebit de înspăimântat de valul seismic diabolic care răvăşea Germania, să-i pedepsească pe vinovaţii de toate rangurile şi condiţiile, potrivit greşelilor înfăptuite. Judecătorii puteau face apel, după ce epuizaseră sancţiunile religioase, „dacă este nevoie, la justiţia laică, în ciuda hotărârilor apostolice anterioare"

Deciziile papale au fost de îndată puse în aplicare, în întreaga Europă. Doi inchizitori, Henri Institor de Sélestat şi Jacob Spenger, după ce instauraseră domnia terorii în Italia, la Tirol şi, mai ales, în Germania, unde poporul era obsedat de demoni, vor publica la Köln, în 1486, lucrarea *Malleus maleficarum*. Acest

tratat descrie acţiunile malefice, tainele magicienilor şi regulile care trebuie aplicate pentru a pune capăt împărăţiei lui Satan. Cu o desăvârşită lipsă de spirit critic, legendele cele mai bizare, născocirile cele mai fantastice sunt prezentate drept perfect autentice. Astfel de afirmaţii, primite ca pe adevăruri evanghelice, vor da semnalul vânătorii de vrăjitoare. Această carte s-a bucurat de mai multe reeditări de-a lungul secolului al XVI-lea, dovadă a succesului înregistrat, confirmat şi de asprimea „represiunii diabolicului" Să dăm exemplul lui Nicolas Remi sau Remigius, care a fost inchizitor al regiunii Nancy. Neînduplecat, el declara că cel puţin o treime din populaţia Lorenei întreţinea legături cu diavolul. S-a avântat, aşadar, la o vânătoare dezlănţuită, începând din 1580, şi, în aproape cincisprezece ani, a trimis pe rug peste opt sute de magicieni şi vrăjitoare. În anul 1600, va mărturisi că el însuşi îl slujea pe diavol încă din adolescenţă. Tribunalul din Nancy, care se temea de Nicolas Remi, l-a condamnat, după ce l-a supus torturilor obişnuite, la moartea prin ardere pe rug. Oare este cu putinţă să găseşti o dovadă mai grăitoare a stăpânirii pe care Satana o pusese asupra spiritelor epocii? Remigius consemnase într-o carte voluminoasă, apărută la Lyon în 1595, multiplele sale experienţe, pentru a veni în ajutorul judecătorilor mai puţin experţi ca el. Din fericire, la acest subiect, Inchiziţia s-a arătat, câteodată, într-o lumină mai favorabilă. Astfel, în Navarra şi în Ţara Bascilor, spre mijlocul secolului al XVI-lea, focarele de vrăjitori se numărau cu zecile. Era vorba despre redutabila sectă a *jurguinilor*, ai cărei adepţi provocaseră asemenea ravagii încât papa Adrian al VI-lea îi va înfiera într-o bulă din 20 iulie 1523. Închisorile gemeau de pretinşi vinovaţi şi numeroase sate cereau, în 1555, pedepse exemplare. Conducerea Sfântului Oficiu, după studierea dosarelor, a socotit că nu existau destule dovezi, nici elemente concrete pentru a-i păstra în temniţe pe acuzaţi. A conchis, aşadar, că multe din cazurile supuse atenţiei sale nu fuseseră nici verificate, nici confirmate. Cu toate acestea, în anul 1610, a avut loc un răsunător proces la Logroño, acela al vrăjitoarelor din Zugarramundi, în urma căruia multe dintre ele au fost pedepsite la ani grei de

temniţă. Câţiva ani mai târziu, inchizitorul Adolfo Salazar y Frias, care făcuse parte dintre judecători, a reluat elementele procesului. După o dispută strânsă cu doi dintre confraţii săi, a obţinut iertarea condamnatelor. În 1614, Sfântul Oficiu a acceptat chiar să i se facă publice concluziile lui Salazar y Frias, pentru a trezi vigilenţa judecătorilor[30].

Pierre de Lancre a descris cu mare lux de amănunte „actul de credinţă din Logroño", în lucrarea sa *De l'Inconstance des Mauvais Anges ou démons*, din 1612, precedându-şi povestirea cu interogatoriile a doi suspecţi. Constatăm că acceptă, fără nici o obiecţie, fabulaţiile cele mai surprinzătoare, la fel ca, înainte de el, Jean Bodin Angevin, în cartea sa *De la Démonomanie des Sorciers*, publicată la Paris în 1580. Nu ne mai mirăm să vedem magistraţii ocupându-se de crime de excepţie în ceea ce priveşte religia. Într-adevăr, în cursul secolului al XVI-lea, Inchiziţia îşi vede activitatea din ce în ce mai limitată. Cauzele Reformei, după cum am mai spus, i-au scăpat; tribunalele laice vor fi cele care se vor strădui să înlăture pericolul satanismului. Magistraţi, nobili şi judecători vor îndeplini această misiune cu extremă rigoare.

În sfârşit, în ţările de religie protestantă, vânătoarea de vrăjitoare va fi condusă cu frenezie. Luther, care şi-a apărat viaţa de-a lungul bătăliilor epice cu diavolul, mărturisea o ură fără margini faţă de „posedaţii de demon" Ar fi vrut să-i vadă ucişi cu pietre, înainte de a fi arşi pe rug. La Geneva, aproape cinci sute de acuzaţi de vrăjitorie şi-au găsit sfârşitul. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în America, s-a desfăşurat faimosul episod al vrăjitoarelor din Salem. Ura faţă de diavol şi-a făcut simţite efectele într-o mulţime de alte regiuni.

În Franţa, va trebui să se aştepte până 1682, ca să se mai domolească persecuţiile. Un edict al lui Ludovic al XIV-lea nu mai îngăduia pedepsirea cu moartea a practicilor magiei, dacă acestea nu fuseseră însoţite de o crimă de drept comun. Cu doi ani mai înainte, vrăjitoarea Voisin fusese arsă de vie în piaţa Place de Grève.

---

[30] J. C. Baroja, *Las Brujas y su Mundo*, 1961, Madrid, pp. 263–268.

Capitolul V

INCHIZIŢIA SPANIOLĂ

În general, când se evocă Sfântul Oficiu, gândul ni se îndreaptă către Spania. Este adevărat că Inchiziţia a cunoscut în această ţară o amploare cu totul specială, atât în durata cât şi în modul său de funcţionare. Raţiuni istorice explică acest fenomen şi, în mod special, lungul război de recucerire purtat contra musulmanilor. Importanţa populaţiei evreieşti este un alt factor. Într-adevăr, acuzaţi de oribile crime rituale, copiii lui Israel au fost victimele unor sângeroas pogromuri. Teama i-a împins, aşadar, pe mulţi dintre ei să se reconvertească: aceştia au fost aşa-numiţii *marranos* (sau marani). Numărul lor a ajuns, în scurt timp, periculos de mare, iar atunci când turcii au masacrat populaţia din Otranto, Regii Catolici[31] au devenit conştienţi de primejdia pe care o reprezentau israeliţii şi maurii (*mudejares*) în interiorul graniţelor şi necredincioşii în afara lor. Bula papei Sixtus al IV-lea, datată 1 noiembrie 1478, a căpătat, aşadar, putere executorie.

I. Noul tribunal

Să aruncăm o privire asupra principalelor pasaje din bula papei Sixtus al IV-lea:

[31] Titlu acordat de papa Alexandru al VI-lea, în 1494, Isabelei I, regina Castiliei, şi lui Ferdinand al II-lea, regele Aragónului. (n. tr.)

„Aflăm că în diverse cetăţi din regatele voastre din Spania, numeroşi dintre cei care, de bunăvoie, au fost renăscuţi întru Iisus Hristos prin apa sfinţită a botezului s-au reîntors, în taină, la respectarea legilor şi obiceiurilor religioase ale superstiţiei evreieşti... fiind pasibili de pedepsele pronunţate împotriva celor vinovaţi de erezie, potrivit Constituţiilor papei Bonifaciu al VIII-lea. Din pricina crimelor acestor oameni, ca şi din pricina toleranţei Sfântului Scaun în ceea ce-i priveşte, războiul civil, omuciderea şi alte nenumărate rele au provocat marea suferinţă a regatelor voastre... Dorim, aşadar, să facem dreptate, dând curs petiţiei voastre de a aplica remediile potrivite pentru a tămădui răul pe care ni-l semnalaţi. Aşadar, vă autorizăm să desemnaţi trei sau cel puţin doi episcopi sau oameni verificaţi, care să fie preoţi, laici, călugări din ordinul cerşetorilor sau ai altor ordine, în vârstă de patruzeci de ani pe puţin, cu o înaltă conştiinţă şi cu o viaţă exemplară, profesori sau absolvenţi de teologie sau doctori şi licenţiaţi în dreptul canonic, cercetaţi cu grijă şi aleşi, cu teamă de Dumnezeu, şi pe care îi veţi considera demni să fie numiţi, pentru vremurile acestea, în fiecare cetate sau dioceză a susnumitelor regate, după necesităţi... În plus, le acordăm acestor oameni, faţă de toţi cei acuzaţi de crimă împotriva credinţei şi faţă de toţi cei care îi ajută şi îi protejează, drepturile speciale şi jurisdicţii ca acelea pe care legea şi datina le atribuie călugărilor şi inchizitorilor contra Ereziei."[32]

Ordonanţa regală adăuga, la rândul ei, că scopul noului tribunal era, de asemenea, de a-i proteja contra nedreptelor bănuieli şi persecuţii pe credincioşii creştini, care se aflau printre *conversos* (această ultimă remarcă se datora, probabil, eforturilor pacifiste încercate cândva, fără prea mare succes, de către cardinalul Mendoza). Doi dominicani, Fray Miguel Morillo şi Fray Juan de San Martín, au fost primii inchizitori numiţi; ei s-au stabilit la Sevilla, focar

[32] Citat de W. Th. Walsh, *Personajes de la Inquisición*, Madrid, 1948, pp. 177–178.

de intensă activitate iudaizantă. Aşa-numiţii *conversos*, care mai înainte nu prea luaseră în serios ameninţările cu persecuţia, au fost atunci cuprinşi de panică. Mulţi dintre ei au fugit şi au găsit adăpost pe domeniile marilor nobili, care i-au primit, în schimbul banilor. Inchizitorii au lansat, atunci, proclamaţia de la 2 ianuarie 1481, prin care ordonau granzilor şi, nominal, marchizului de Cádiz să-i predea pe fugari într-un termen de cincisprezece zile şi să le pună bunurile sub sechestru. Altminteri, îi ameninţau cu excomunicarea. Nobilii s-au supus şi temniţele s-au umplut, în scurtă vreme, de captivi, dintre care mulţi fuseseră, în ajun, în culmea bunăstării. Rezistenţa s-a organizat, atunci, sub conducerea lui Diego de Susan, un bogat şi puternic *marrano*. El s-a hotărât să-i ucidă pe cei doi dominicani inchizitori. Din păcate, însă, fiica lui Susan avea un iubit „creştin-vechi"; ea a vorbit... şi conjuraţii au fost arestaţi. Printre arestaţi, trei dintre cei douăzeci şi patru erau edili ai cetăţii, preoţi, stareţi de mănăstire, magistraţi... Şase femei şi şase bărbaţi au fost condamnaţi la ardere pe rug, iar bunurile le-au fost confiscate (să nu uităm că Regii Catolici pregăteau lovitura de graţie împotriva Granadei). La 6 februarie 1481, primul rug al Noii Inchiziţii îşi înalţa în văzduh fumul negru şi pestilenţial al purificării religioase. Au urmat o veritabilă panică şi exodul către Portugalia, Italia sau către alte oraşe îndepărtate ale Spaniei. Denunţurile în timpul perioadei de graţie au fost atât de numeroase, încât până şi inchizitorii au rămas stupefiaţi. W. Th. Walsh semnalează două autodafeuri, la care între 700 şi 1500 de penitenţi au fost graţiaţi, „îmbrăcaţi în haine galbene, însemnate cu o cruce stacojie" Dezvoltarea Sfântului Oficiu părea, aşadar, indispensabilă. Începând din anul 1482, patru inchizitori au oficiat la Córdoba şi au organizat un prim autodafe, la 28 februarie 1483. În anul

1483, Ciudad Real a fost epurat şi 34 de condamnaţi au pierit în flăcări, anul următor. Tot atunci, în Segovia s-a mai înfiinţat un tribunal. Un episod tragic a marcat începuturile acestuia. Inchizitorii i-au condamnat pe părinţii şi bunicii decedaţi ai episcopului Arias de Ávila. Acesta din urmă, pentru a evita arderea pe rug a osemintelor morţilor săi, le-a dezgropat şi le-a ascuns. Apoi a fugit la Roma şi i-a cerut azil papei. Sixtus al IV-lea deja protestase pe lângă Regii Catolici prin bula din 31 ianuarie 1482, şi le reamintise că trebuia să se procedeze conform regulamentului canonic şi în acord cu mai-marele ecleziast din dioceză. El a refuzat, printre altele, să extindă Noua Inchiziţie şi în Aragón. La 11 februarie 1482, papa a numit, pentru Castilia, opt inchizitori dintr-o listă alcătuită de către suveranii spanioli şi pe care superiorii dominicani o aprobaseră. Cel de-al optulea era Fray Torquemada. Două luni mai târziu, o nouă bulă papală împuternicea doi dominicani din regatul Aragónului ca inchizitori ai ordinului în Valencia, iar pe *conversos* din ţinut îi asigura de amnistie, dacă s-ar fi pus sub protecţia episcopilor. Ferdinand a protestat supărat, iar papa Sixtus al IV-lea a dat înapoi — cu aceasta, noua Inchiziţie avea cale liberă de a se instala în Aragón. Cu atât mai mult cu cât şi Isabela intervenise. Ea cerea înfiinţarea în Spania chiar a unei Curţi de Apel şi, la 25 mai 1483, papa l-a numit pe arhiepiscopul de Sevilla, Iñigo de Manrique, la preşedinţia acestui tribunal suprem, afirmând, totodată, dreptul special al Sfântului Scaun de a primi plângerile tuturor oprimaţilor. De altfel, la 2 august 1483, o nouă bulă părea să suprime tânărul organism, dar a fost suspendată, la numai unsprezece zile de la emiterea sa. Şovăielile papei sunt, aşadar, evidente. Cu toate acestea, în octombrie 1483, Torquemada era numit inchizitor general pentru Castilia, Aragón, Léon, Catalonia

şi Valencia. Cardinalul Mendoza, prelat de Toledo, sprijinise această desemnare; regina i-o propusese papei, iar papa o acceptase.

II. Torquemada

Fray Tomás de Torquemada, stareţ dominican al mănăstirii Santa Cruz din Segovia, s-a trezit, astfel, înarmat cu puteri pe care se părea că nu şi le dorise, dar care erau, totuşi, enorme. Într-adevăr, în afară de autoritatea ecleziastică, el devenea preşedintele unui al cincilea consiliu regal şi duhovnicul Majestăţilor Lor. Pentru istorie, a ajuns să fie, în acest fel, simbolul urât al ipocriziei făţarnice şi al ferocităţii sadice. Îşi datorează această reputaţie scriitorilor duşmani ai Inchiziţiei — Llorente, Sabatini şi Lea —, dar, totodată, şi comentatorilor *Instrucţiunilor* pe care el le redactase şi care au făcut din el adevăratul organizator al instituţiei. Cu toate acestea, se pare că Torquemada n-a jucat nici cel mai mărunt rol în stabilirea propriuzisă a tribunalului. Se consacrase, cu modestie, până în 1483, îndatoririi sale de stareţ. În pofida acestui lucru, se prea poate ca necesitatea Sfântului Oficiu să i se fi părut incontestabilă. Nu asistase el, de pildă, în anul 1468, la execuţia evreilor acuzaţi de uciderea unui copil creştin?

Ce părere poţi avea despre acest personaj? Iată două fragmente, extrase din două opere diferite, care ne oferă despre el un portret diferit de înspăimântătoarea evocare obişnuită:

„Foarte aspru faţă de ceilalţi, era încă şi mai aspru faţă de el însuşi. Nu punea gura niciodată pe carne, dormea pe o scândură goală şi nu purta lenjerie, ci îmbrăca sutana direct pe piele.

Rămânea incoruptibil, inaccesibil oricărei măguliri sau făgăduieli... Banii aveau în ochii săi atât de puţină valoare încât risipea în pomeni sau opere caritabile sumele considerabile cu care îl gratifica Isabela, provenind din confiscări. A ctitorit, în acest mod, frumoasa mănăstire a Sfântului Toma d'Aquino din Ávila, şi-a lărgit mănăstirea Santa Cruz din Segovia şi a dotat cu edificii utile oraşul său natal Torquemada.

Apucându-se de lucru cu o energie rece, Torquemada a început prin a reorganiza şi a reforma tribunalele Sfântului Oficiu. I-a revocat pe inchizitorii care dăduseră dovadă de părtinire sau de severitate inutilă, ori pe cei inapţi pentru această funcţie din pricina firii lor. În general, el a făcut procedura mult mai blândă şi pare că s-a străduit, din răsputeri, să evite greşelile şi abuzurile comise de către cei dintâi inchizitori. Atenţia scrupuloasă pe care o arăta când primea apelurile, chiar dacă veneau de la condamnaţi săraci şi neînsemnaţi, numeroasele ordine pe care le-a dat pentru a revoca sechestrele abuzive sau pentru a acorda ajutor copiilor acuzaţilor îi atestă dorinţa sinceră de a fi indulgent şi drept... Pe de altă parte, n-am putea eticheta drept ipocrite acele scrisori ale lui Torquemada prin care recomanda milostivirea şi dreptatea, întrucât aceste documente, destinate să rămână strict confidenţiale, au rămas, într-adevăr, necunoscute de nimeni secole la rând... El a extins atribuţiile Sfântului Oficiu la numeroase crime sau delicte socotite ca fiind «erezie implicită». Astfel, Inchiziţia pedepsea bigamii, jefuitorii de biserici, blasfematorii, preoţii care se căsătoreau, bărbaţii care seduceau femei şi care le convingeau să nu-şi mărturisească păcatele; preparatorii de filtre de dragoste, temnicerii care violau, în închisorile lor, femeile inculpate, cei care se pretindeau sfinţi şi mistici şi, în general, pe «toţi cei care speculau credulitatea poporului»."[33]

Acest prim fragment este extras dintr-o lucrare foarte interesantă şi bine documentată, dar al cărei autor pare

[33] W. Th. Walsh, *op. cit.*, pp. 218–219.

antisemit. Maniera sa de a aprecia faptele se resimte, probabil, de pe urma acestei tendinţe. Să vedem şi o altă părere:

„Lui i se datorează organizarea definitivă a noii instituţii. În virtutea seriei de *Instrucţiuni* pe care le-a redactat din 1484 până în 1498 — anul morţii sale —, regulamentul acţiunilor Sfântului Oficiu a fost definitiv fixat. El a depăşit toate piedicile, s-a ocupat cu atenţie de toate problemele, a corectat, a îmbunătăţit, a perfecţionat. Detractorii care doreau să facă din el simbolul fanatismului catolic l-au considerat un om cucernic şi tenebros, de o cucernicie tenebroasă. A fost un om aspru, fără nici o îndoială, dar nu un persecutor implacabil; un credincios exaltat, dar nu inuman. Astfel ni se înfăţişează la examinarea *Instrucţiunilor* pe care le-a publicat."[34]

Cele două opinii favorabile de mai sus ne informează, evident, de exact contrariul locurilor comune, dar cu rezerve totuşi. Acestea din urmă ne sugerează limpede că predicatorul din Segovia trebuie să fi fost unul dintre acei oameni de gheaţă şi implacabili, care se bizuiau orbeşte pe certitudinile lor. Numărul de procese corespunzătoare „domniei" sale se ridică la aproximativ 100 000; 2000 de persoane au fost executate. Au existat, aşadar, două mii de morţi, în paisprezece ani, în Spania. Aceasta ni se pare mai mult decât suficient pentru a justifica o înspăimântătoare reputaţie şi a face dintr-un tribunal care ar fi trebuit să răspândească în jur religia Iubirii un simbol de ură şi de cruzime. În orice caz, organismul astfel definit funcţiona de acum într-un mod foarte bine stabilit.

[34] Vicente Palacio Atard, în *Razón de la Inquisición*, Madrid, 1954, p. 31.

III. Organizarea Tribunalului

Acţiunea primilor inchizitori, San Martín şi Morillo, se exercitase cu violenţă şi dezordonat. Morillo a fost destituit aproape imediat. Într-adevăr, este sigur că numeroşi *conversos* au fost arestaţi pentru simple bănuieli, cum frecvente au fost şi cazurile de violare a mormintelor, fie pentru a verifica dacă îngroparea nu se desfăşurase după un rit iudaicizant, fie pentru a arde rămăşiţele pământeşti ale defuncţilor recăzuţi în erezie. Din 1484, Torquemada a convocat la Sevilla cea dintâi adunare a inchizitorilor, în urma căreia a publicat o primă serie de *Instrucţiuni.* Au mai avut apoi loc şi alte întruniri, la Sevilla (1485), Valladolid (1488) şi Ávila (1498), care au permis completarea regulamentului. Succesorul lui Torquemada, Deza, a publicat, la rândul său, *Instrucţiunile* de la Sevilla (1500) şi cele de la Medina del Campo (1504). Cisneros, în sfârşit, a încheiat opera în 1516. La porunca lui Alonso Manrique, a fost pusă la punct o compilaţie generală a acestor diverse instrucţiuni. Au fost incluse aici suplimentele formulate de către inchizitorii generali de Aragón, Enguenza şi Mercader, întrucât din 1507 până în 1518, Aragónul şi Castilia au avut inchizitori diferiţi. Mai târziu, Fernando Valdés (Toledo, 1561) a dat forma definitivă a statutelor.

În fruntea Sfântului Oficiu se afla un inchizitor general, preşedinte al *Consejo Supremo de la Santa Inquisición* (*la Suprema*). Acest puternic personaj era învestit de către rege, în numele papei, care trebuia să-l confirme. Consiliul era alcătuit din şapte membri, inclusiv inchizitorul general, dintre care doi trebuiau să facă parte din Consiliului Castiliei. Începând din 1616, în urma unui ordin al lui Filip al III-lea, a devenit obligatoriu să participe şi un dominican. *Suprema* îşi ţinea şedinţele în fiecare dimineaţă, timp de

trei ore, iar marţea, joia şi sâmbăta, alte trei ore după-amiaza. În afara celor şapte membri principali, la Madrid mai erau incluşi un secretar din *Camara del rey*, doi secretari din Consiliu, un *alguacil mayor*, un *receptor* (care înregistra procesele şi percepea amenzile), doi *relatores* (raportori), un *solicitador* (care introducea dosarele pe rol), mai mulţi *calificadores* şi *consultores* (un soi de experţi în teologie), patru grefieri şi numeroşi *familiares*.

Fiecare tribunal în parte cuprindea trei inchizitori, trei secretari, un *alguacil mayor* şi câte trei *receptores*, *calificadores* şi *consultores*[35]. Tribunalele inchizitoriale astfel stabilite erau în număr de 14 în Spania, 3 în Portugalia, 3 în America Spaniolă şi 2 în Italia. În Spania, oraşele prevăzute cu inchizitori au fost următoarele: Toledo (odinioară Ciudad Real), Sevilla, Valladolid, Granada (odinioară Jaen), Córdoba, Murcia, Llerena (mic oraş din Extremadura, leagănul sectei eretice al aşa-numiţilor *alumbrados*, cf. 91), Cuenca, Santiago de Compostela, Logroño (odinioară Calahorra), Zaragoza, Barcelona, Santa Cruz de Tenerife, Valencia şi Mallorca. În Portugalia, Inchiziţia fusese instaurată în anul 1536, de către João al III-lea. Într-adevăr, expulzarea evreilor din Spania (cf. 105) dusese o veritabilă invazie a Portugaliei. João al II-lea (1481–1495) se străduise din răsputeri s-o stăvilească, fixând la 600 numărul familiilor pe care statul său putea să le primească, dar cifra a fost cu mult depăşită. Succesorul său, Manuel I (1495–1521), s-a văzut confruntat cu probleme grave. În decembrie 1496, i-a expulzat şi el pe evreii care nu se converteau. Portugalia a cunoscut, la rândul său, apariţia acelor marani şi, cauze similare dând naştere la efecte

[35] După José Deleito y Peñuela, *La Vida religiosa bajo el cuarto Felipe*, Madrid, 1952, p. 335.

similare, ura s-a instalat şi aici. În anii 1504, 1505 şi, mai ales, 1506, pogromurile din Lisabona au fost atât de sângeroase, încât Manuel I a poruncit să fie executaţi 50 de creştini vinovaţi şi doi şefi dominicani. João al III-lea a crezut că găseşte o soluţie instaurând Sfântul Oficiu la Coimbra, Évora şi Lisabona. Portugalia a făcut parte integrantă din Spania, din 1580 (Filip al II-lea) până în 1668 (Carol al II-lea), depinzând, astfel, de Consiliul de la Madrid. După câştigarea independenţei, Inchiziţia a supravieţuit încă un secol, până la reformele marchizului de Pombal din 1773. Portughezii supuşi persecuţiilor din partea *Supremei* au fost ţinta unei severităţi cu totul speciale, suspiciunea cea mai virulentă înconjurându-i de îndată ce erau acuzaţi.

În America, s-au înfiinţat trei tribunale, la Mexico (Noua Spanie), Lima (Ciudad de los Reyes) şi Cartagena de Indias (Tierra Firme, coastele Columbiei şi Venezuelei). În Italia, Palermo (Sicilia) şi Sacer (Sardinia) aveau inchizitorii lor. În sfârşit, când împrejurările o cereau, se puteau institui tribunale speciale şi exista chiar o Inchiziţie a Flotei, care-i preda pe acuzaţi tribunalelor din porturile cele mai apropiate în care ajungeau corăbiile.

Până în 1647, Consiliul Suprem n-a avut de-a face decât cu apeluri de recurs provenind de la condamnaţii din provincie. Începând de la această dată, centralizarea a fost încă şi mai puternică, toate procesele devenind obligatoriu confirmate de către Madrid. Fiecare Inchiziţie europeană trebuia să prezinte *Supremei* un raport lunar, iar cele trei tribunale americane, o dare de seamă anuală. Autodafeurile nu se puteau organiza decât cu acordul inchizitorului general şi la ele trebuia să asiste, obligatoriu, un membru al Consiliului. Cine erau condamnaţii care

figurau în aceste ceremonii grandioase? Cum erau ei supuşi judecăţii în Spania?

Procedura spaniolă a fost foarte puţin diferită de cea descrisă mai sus (cf. p. 37), dar atunci când apăreau contradicţii în declaraţiile acuzatului, atunci când îşi nega intenţiile eretice, după ce îşi recunoscuse o dată erezia, atunci când lăsa impresia că a făcut o mărturisire incompletă, în toate aceste cazuri de incertitudine se proceda la tortură.

IV. Tortura inchizitorială în Spania (cf. p. 42)

Inchiziţia, potrivit moravurilor epocii, recurgea la supliciu, dar aplica literal principiul „Biserica are oroare de sânge". Alegerea instrumentelor era în strânsă legătură cu această maximă. Se foloseau *cordeles* (nişte sfori care se strângeau treptat în jurul braţelor şi coapselor), supliciul apei (procedeu al cărui rezultat era asemănător băii naziste — o bucată de pânză pusă pe faţă, pe care se turna apă, împiedicând total respiraţia... condamnatul fiind, în plus, legat de şevalet) şi aruncarea în gol, utilizată cu predilecţie în Valencia. Pregătirea torturii era temporizată, progresivă şi în salturi. În mai multe rânduri, suspectul era îndemnat să spună adevărul. Era rugat, ameninţat, i se prezentau instrumentele de tortură. Îl dezbrăcau şi, de regulă, inculpaţii, deşi acoperiţi uneori de o cămaşă, cedau din pudoare. În sfârşit, un medic examina pacienţii şi le supraveghea rezistenţa fizică. Cel puţin un inchizitor trebuia să asiste la tortură, însoţit de un notar, gata să consemneze mărturisirile şi având grijă să noteze desfăşurarea operaţiunii. Vicente Palacio Atard afirmă chiar (*op.*

cit.) că toţi judecătorii trebuiau să fie prezenţi la scena torturii. Teoretic, aceasta nu putea fi reîncepută, iar acuzatul era fie condamnat, dacă mărturisise, fie eliberat, dacă nu spusese nimic. În acest caz din urmă, trebuia să jure că va păstra secretul despre ceea ce văzuse sau auzise şi că va afirma că fusese bine tratat. Cu toate acestea, până şi regimul penitenciar a făcut obiectul criticilor acerbe.

V. Închisorile Inchiziţiei

Erau, oare, nişte carcere subterane, anticamere ale morţii, pline de miasme, umede şi îngheţate? Erau, dimpotrivă, reşedinţele liniştite pe care Miguel de la Pinta Llorente le-a descris în *Las cárceles inquisitoriales españolas* (Madrid, 1949)? Aceasta depindea, desigur, de localurile pe care inchizitorii le puteau folosi. Sau, mai bine-zis, cadrul depindea de factorii fizici, fiindcă atmosfera psihică trebuie să fi fost, pretutindeni, sufocantă şi înnebunitoare. Totuşi, exista un medic care examina cu regularitate deţinuţii. Bugetul prevăzut pentru întreţinerea acestora era suficient cât să li se asigure o hrană decentă: pâine, vin, lapte, carne. Se puteau obţine şi anumite meniuri, iar rudele aveau posibilitatea de a le trimite inculpaţilor mese mai rafinate sau mai copioase. Deţinutul avea şi obiecte necesare scrisului, pentru a-şi pregăti apărarea sau pentru a-şi petrece timpul în mod plăcut. Cititorul curios se poate informa din lucrarea citată mai sus a lui Miguel de la Pinta Llorente, şi va găsi acolo numeroase detalii dovedind excelenta organizare a închisorilor. Şi totuşi, câţi morţi înaintea judecăţii autodafeului! Procentajul este mult prea mare pentru a putea fi atribuit cauzelor naturale. Întrucât s-a demonstrat că exista un

confort material aproape acceptabil, tortura este, astfel, scoasă şi mai mult în evidenţă. Cum să nu fi căzut pradă descurajării în îndelungata nesiguranţă a mai multor ani de detenţie? Trebuia să confirmi o vină închipuită? Trebuia să mărturiseşti o erezie reală? Trebuia să negi până la sfârşit? Şi care avea să fie acest sfârşit?...

VI. Condamnările

Paleta pedepselor aplicate vinovaţilor era foarte largă. Se întindea de la pedepse pur spirituale până la sentinţa supremă. Uneori, era vorba despre posturi impuse, pelerinaje, interdicţii de şedere, practici religioase obligatorii şi verificate. Existau, de asemenea, pedepse cu închisoarea, consemnări la domiciliu, însoţite sau nu de obligativitatea purtării tunicii galbene cu însemnul roşu al infamiei. Galerele pentru unii, flagelările publice sau private pentru alţii. Amenzi frecvente sau confiscarea bunurilor. Câteodată, existau şi iertări publice (în cursul autodafeului) sau private, pentru abateri mai puţin grave. În sfârşit, destul de rar, condamnaţii cei mai vinovaţi erau predaţi tribunalului laic, adică meniţi rugului. Această sentinţă din urmă nu era pronunţată decât în cazuri precise: împotriva ereticilor mărturisiţi şi încăpăţânaţi în eroarea lor; contra celor care refuzau să-şi admită păcatul, deşi acesta era dovedit prin alte mijloace; în sfârşit, împotriva celor recăzuţi în erezie sau a recidiviştilor. Numai inveteraţii care refuzau împăcarea cu Biserica erau arşi de vii. Cât despre cei care se căiau, ei erau sugrumaţi cu garota înainte de a fi incineraţi. De câte morţi prin ardere pe rug este vinovată Inchiziţia spaniolă? Problema este foarte controversată. Juan Antonio Llorente — care nu trebuie confundat cu omonimul

său, Miguel de la Pinta Llorente, cu o opinie radical opusă — a furnizat cifrele cele mai mari. Pentru durata totală a existenţei tribunalului, el înregistrează 31 912 de arşi efectiv pe rug, 17 659 în efigie şi 291 450 de condamnaţi. Aceste cifre sunt enorme şi toţi istoricii actuali consideră că sunt exagerate. Cu toate acestea, chiar păstrându-le pe acestea, sunt cu mult inferioare unor evaluări sinistre efectuate pentru alte ţări. Salvador de Madariaga scria: „Kurtz evaluează totalul victimelor în urma vânătorii de vrăjitoare pe continent la 300 000. Ceea se înseamnă pe puţin 200 000 pentru Germania... Cifra de 70 000 pentru Anglia este, de asemenea, avansată de către Robert Steel în *Social England* (1913)"[36]. El adaugă, în aceeaşi lucrare: „Anglia a spânzurat, proporţional, de treizeci sau patruzeci de ori mai mulţi oameni decât a ars Inchiziţia spaniolă în Indii pentru erezie" Celebra piesă *Vrăjitoarele din Salem* a reconstituit foarte exact atmosfera de isterie generală care bântuia în Noua Anglie; unele statistici referitoare la linşajul negrilor din Statele Unite (la începutul secolului al XX-lea) sunt năucitoare, deşi mult mai puţin înspăimântătoare decât evaluările monstruoase ale crimelor naziste. Aceasta înseamnă oare că Franţa a fost scutită de orori asemănătoare? Sigur că nu! Bilanţul Terorii demonstrează că, între 1792 şi 1794, 34 000 de oameni au fost executaţi (2639 numai la Paris), dintre care 12 000 fără judecată. Cât despre războaiele napoleoniene, acestea au dus, în Spania, la procese sumare şi la numeroase execuţii. O singură acvaforte a lui Goya, inspirată din *Dezastrele Războiului*, înfăţişază opt spanioli executaţi de către francezi pentru vina de-a fi fost înarmaţi cu un cuţit. Opt morţi

[36] *L'essor de l'Empire espagnol d'Amérique*, Albin Michel, 1955, p. 439, n. 11.

prin sugrumare cu garota? Înseamnă tot atâtea cadavre cât la un autodafe mai important. Autodafe, de altfel, este un cuvânt impropriu în acest context. Trebuie să facem diferenţa dintre *autodafe* şi *quemadero* (arderea pe rug). Astfel, de pildă, Filip al IV-lea a asistat la un autodafe pe data de 30 iunie 1680, fără a fi prezent la supliciu, deşi atinsese cu augusta-i mână prima legătură de vreascuri. Această ceremonie a fost absolut grandioasă şi îi cunoaştem detaliile graţie condeiului scriitorului José del Olmo.

Crucea verde simbolică plutea deasupra „teatrului" ridicat în Plaza Mayor din Madrid. Încă din zori mulţimea se înghesuia să-i vadă pe condamnaţi, să admire alaiurile, frumuseţea uniformelor şi puterea religiei. *Familiares* din Inchiziţie, printre care se numărau cele mai vestite nume ale Spaniei, serveau drept escortă, adăugând nobleţe credinţei.

Acuzaţii erau peste o sută. La început, au fost 34 de condamnaţi în efigie, dintre care 32 predaţi justiţiei laice. Au urmat apoi vinovaţii mai puţin importanţi, care se lepădaseră *de levi*: aceştia erau bigamii, superstiţioşii etc. O femeie a trebuit să rostească renegarea *de vehementi*, impusă celor acuzaţi de o faptă ce implica o vehementă bănuială de erezie. Au urmat cincizeci şi patru de evrei, iertaţi prin renegarea *en forma*, specifică vinovaţilor care mărturisiseră. În sfârşit, 21 au fost condamnaţi la moarte. Pentru doi dintre ei, pedeapsa a fost amânată, astfel încât 19 recidivişti sau încăpăţânaţi au fost conduşi la rugul de aproape 20 de metri pătraţi, deasupra căruia se înălţa crucea albă. Convertiţii au fost, mai întâi, sugrumaţi; ceilalţi au fost daţi pradă flăcărilor de vii. Această scenă oribilă este descrisă fără pic de emoţie de către José del Olmo: nici o milă omenească nu răzbate din rândurile sale. Lui i se părea că moartea acestor nefericiţi constituie o

acţiune de salubritate publică. Aproape toţi cei martirizaţi erau evrei, ceea ce demonstrează că Inchiziţia nu se îndepărtase de la linia de conduită iniţială. Cu toate acestea, activitatea sa se extinsese asupra altor domenii, pe care le vom studia în continuare.

VII. Domeniul competenţelor Sfântului Oficiu

În plus de „perfizii marani", Inchiziţia s-a interesat mai ales de mauri (*moriscos*), de *alumbrados* (iluminaţi), de protestanţi şi de vrăjitoare.

1. *Moriscos*. După cucerirea Granadei (ianuarie 1492), contele de Tendilla, prim-căpitan general, şi arhiepiscopul Hernando de Talavera s-au străduit să întreprindă o asimilare paşnică şi prietenească. Însă rezultatele se manifestau foarte încet, iar Jiménez de Cisneros devenit nerăbdător. Ca atare, el va predica o politică de convingere prin forţă, şi la 18 decembrie 1499 va efectua 4000 de botezuri prin stropire cu apă sfinţită. Cărţile musulmane au fost aruncate în flăcări sau transportate la Alcalá de Henares. În anul 1501, moscheea din Granada a fost transformată în biserică, iar convertirile forţate au continuat. A rezultat o răzmeriţă a maurilor din Granada, pe care hieronimitul[37] Hernando de Talavera a încercat s-o înăbuşe. Flacăra revoltei se propagă, totuşi, spre Ronda şi Alpujarras. Cardinalul Cisneros obţine, în 1502, o decizie regală, care îi pune pe învinşi în faţa următoarei alternative: convertirea sau surghiunul. Edictul, la început valabil pentru Castilia şi Granada, s-a extins şi asupra Aragónului, în anul 1534. Ca şi în cazul evreilor, această obligativitate a creat

[37] Membru al unui ordin de călugări ermiţi ai Sfântului Ieronim (n. tr.).

o grupare criptoislamică, de *tornadizos* sau *moriscos*, care a căzut direct sub incidenţa Inchiziţiei. Inchizitor de Córdoba era, pe atunci, fanaticul Diego Rodrigo de Lucero, care a început prin intentarea unui proces lui Hernando de Talavera, din fericire convertit de Cisneros. Excesele lui Diego de Lucero au determinat revolta (în anul 1506) a marchizului de Priego, care a eliberat deţinuţii Sfântului Oficiu de la Córdoba. Marele inchizitor Fray Diego Deza încăpăţânându-se să-l păstreze pe Lucero, regele Ferdinand a trebuit să-l înlocuiască prin numirea lui Cisneros în Castilia (şi a lui Juan Vique în Aragón), pentru a-l putea elimina pe exaltat. Cisneros a luat imediat măsuri de liniştire a spiritelor, dar răul fusese comis. Cu toate acestea, Inchiziţia nu se va instala în Granada decât abia în 1526, iar persecuţiile vor rămâne, în general, benigne. Inchizitorul Valdés a încurajat eforturile în acest sens. Sfântul Tomás de Villanueva (1487–1555) şi preafericitul Juan de Ribera s-au consacrat catehizării călugăreşti. Dimpotrivă, asprimea lui Diego de Espinosa (1502–1572), inchizitor general, a stârnit revolta maurilor din Granada în 1568. Aceştia din urmă au intrat în legătură, atunci, cu piraţii berberi şi, de altfel, probabil cu toţi duşmanii Spaniei. Pericolul pe care îl reprezentau era considerabil. Ca şi Isabela, Filip al II-lea şi-a dat seama de acest lucru şi, în 1609, a semnat un decret de expulzare a maurilor. În fiecare sat, puteau rămâne totuşi câte şase familii, „pentru a îngriji casele şi a-i învăţa pe noii locuitori cultivarea trestiei de zahăr, a orezului şi practica irigaţiilor" Pierderea a fost dură pentru Spania, dar problema ridicată de *moriscos* a primit astfel o rezolvare aproape definitivă. Secolul al XVII-lea a cunoscut, aşadar, sfârşitul luptelor contra maurilor. Nu s-a întâmplat la fel şi în ceea ce privea vizionarii.

2. *Iluminism, erasmism.* Încă din 1498, medicul Francisco de Villalobos făcea aluzie la „molima vizionarilor", iar Fray Antonio de Pastrana acuza un călugăr din Ocaña că ar fi fost „iluminat de tenebrele lui Satan" (*„alumbrado con las tinieblas de Satanás"*). Această mişcare este cunoscută mai ales prin arestarea lui Pedro Ruiz de Alcaraz. Acest personaj modest, tatăl a zece copii, transformase palatul marchizului de Villena, din Escalona, într-o micuţă comunitate de *alumbrados*. Tânărul Juan de Valdés[38] făcea parte din grupare. Pentru Alcaraz — inspirat de terţiara ordinului Sfântului Francisc, Isabel de la Cruz —, doctrinele sfinţilor n-aveau nici o valoare şi el unul nu voia să aibă de-a face decât cu *Sfânta Scriptură*. I se adresa lui Dumnezeu direct şi simplu, proclamând credinţa drept singura cale de mântuire, în vreme ce operele pioase şi manifestările exterioare nu reprezentau decât obstacole. Evident, aceste principii prezintă unele analogii cu acelea ale lui Luther. Iată de ce edictul promulgat la 23 septembrie 1525 de către inchizitorul general don Alonso Manrique (şi descoperit de către Marcel Bataillon) urmează îndeaproape modelul interogatoriilor. Edictul cuprindea 48 de propuneri: Alonso de Manrique explica faptul că îi ajunseseră la ureche unele zvonuri precum „că existau numeroase persoane în arhiepiscopia de Toledo care afirmau şi susţineau în public lucruri ce păreau a se îndepărta de sfânta noastră credinţă catolică; că aceste persoane se întruneau şi alcătuiau grupări speciale, fie în taină, fie în public, iar că unele dintre acestea se numeau *alumbrados* (iluminaţi), *dejados* (lăsaţi în voia Domnului) şi *perfectos* (perfecţi)". Alcaraz, Isabel de la Cruz şi

[38] Juan de Valdés (1501?–1541), autorul lucrării *Diálogo de la Lengua* [primul tratat spaniol de filozofie, 1533 – n.tr.]. Atitudinea sa religioasă suspectă l-a constrâns să-şi părăsească ţara.

cinci alţi iluminaţi au fost actorii principali de la autodafeul din Toledo, în anul 1529. Alcaraz a fost condamnat la flagelare publică prin toate satele pe unde predicase[39].

Numai că un fior de pseudomisticism, lipsit de un corp doctrinar sistematic şi uniform, s-a născut în aceeaşi perioadă: i s-a dat, de asemenea, numele de *iluminism*, care s-a păstrat. Este, în principal, cazul curentului franciscanilor reformaţi. În urma reformării ordinului de către Cisneros, un misticism dezlănţuit a apărut printre franciscani. Fray Francisco de Osuna, de exemplu, şi-a publicat, în anul 1527, lucrarea *Tercer abecedario espiritual*: Dumnezeu trebuie căutat în cotloanele ascunse ale sufletului, dincolo de orice lucru creat, de orice rit exterior şi de orice rugăciune rostită. Este aşa-numita teorie a „reculegerii" (*recogimiento*). Aceasta nu a fost înfierată de Inchiziţie. În schimb, noţiunea de „abandon în iubirea de Dumnezeu" (*los dejados al amor de Dios*) părea mult mai periculoasă. Alcaraz se aliniază, în general, acestei mistici anterioare vremii sale. Într-adevăr, la 1512, Isabel de la Cruz îşi începuse propaganda la Guadalajara şi, în acelaşi an, franciscanul Fray Melchor era denunţat lui Cisneros. Acest vizionar — printre atâţia alţii — prezicea „convertirea masivă a sarazinilor, abolirea tronurilor, destrămarea întregii creştinătăţi, transferul papalităţii la Ierusalim. El însuşi se credea alesul divin, care avea să înfăptuiască, fără violenţă, această imensă revoluţie."[40] Un călugăr franciscan din Ocaña, ascultând de o voce divină, i se adresează preafericitei Juana de la Cruz (1481–1534) — el căuta o

[39] A se vedea *Buletinul hispanic*, vol. LIV, nr. 2, 1952, articolul Ángelei Selke de Sánchez, „Algunos datos nuevos sobre los primeros Alumbrados".

[40] Citat din studiul lui R. Aubenas şi R. Ricard apărut în *L'Histoire de l'Eglise*, vol. XV, pp. 90–107, Bloud & Gay, Paris, 1951.

fecioară pentru a da naştere unui nou profet. Cucernica femeie îl denunţă pe misticul solicitator lui Cisneros, riscând să fie întinată de scandal. Cardinalul însă este un spirit deschis — el o protejează pe sora Juana, cum va face şi cu fondatoarea mănăstirii Santa Isabel de los Reyes, María de Toledo, şi cum o făcuse şi pentru Beata de Piedrahita, în 1509. Totuşi, această terţiară dominicană, María de Santo Domingo, îl cunoştea pe Fray Melchor, despre care am vorbit. În numeroasele sale extaze, se vedea tovarăşa şi soaţa lui Iisus. Însuşi Savonarola i se înfăţişa, adesea, în aceste apariţii. Femeia a fost supusă la mai multe examinări, iar misticismul său a fost socotit cuviincios[41]. Să numim câţiva inculpaţi mai cunoscuţi: Fray Francisco Ortiz, Francisca Hernández, sora Madalena de la Cruz; călugăriţele mănăstirii din Pastrana, din La Saceda; Bernardo Tovar, episcopul Juan Cazalla. Oraşul Llerena a fost, pentru multă vreme, vatra iluminismului, a acestui iluminism despre care José Deleito y Piñuela (*op. cit.*, p. 249) ne spune că împingea la recitarea rugăciunilor în aşa fel încât acestea se încheiau într-un veritabil spasm erotic. Unii confesori afirmau chiar că unirea carnală cu tinerii penitenţi i-ar fi fost pe plac lui Dumnezeu. Părintele Cristóbal Chamizo a făcut, astfel, 34 de *victime*. El a fost condamnat la şase ani de galere (1572). În 1638, dominicanului Fray Juan i s-a interzis spovedirea femeilor şi i s-a impus post negru în fiecare vineri, timp de şase luni, pentru păcate similare. Sevilla a cunoscut, de asemenea, un puternic suflu de iluminism în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Părintele Francisco Méndez se deda, de pildă, la excentricităţi atât de uluitoare încât a fost unul dintre responsabilii edictelor

[41] După R. Aubenas şi R. Ricard, *op. cit.*

inchizitorului Andrés Pacheco (1623). Cele 76 de puncte prin care doctrina iluministă se îndepărta de ortodoxie fuseseră definite. Când edictul de graţiere a fost promulgat la Sevilla, peste 1000 de persoane s-au prezentat în mod spontan. La 30 noiembrie 1624, a avut loc un autodafe, fără *quemadero*, iar Francisco Méndez, decedat, a figurat în efigie. Maica Catalina de Jesús a fost condamnată la şase ani de recluziune într-o mănăstire pentru că se angajase în nişte manifestări de sfinţenie ostentative (1627), iar Juan de Villalpando, prietenul său, a fost pedepsit cu patru ani de recluziune într-o mănăstire şi i s-a retras dreptul de a spovedi şi de a predica. În sfârşit, afacerea benedictinelor de la San Plácido din Madrid a avut un enorm răsunet. Stareţa mănăstirii, maica Teresa Valle de la Cerda (26 de ani) şi 25 dintre cele 30 călugăriţe ale sale au fost posedate de demon, în ciuda exorcismelor părintelui Francisco García. Maica Teresa le-ar fi anunţat mai multe predicţii *conde-duque*-lui de Olivares şi prietenului său Villanueva. În 1631, părintele García şi maicile au fost arestaţi şi conduşi la Toledo. În timpul procesului, duhovnicul a făcut dezvăluiri scandaloase, dar stareţa a părut mai degrabă naivă decât vinovată. Cel dintâi a fost condamnat (1633) la recluziune pe viaţă într-o mănăstire, la privarea de orice funcţie şi la post aspru (pâine şi apă) trei zile pe săptămână; cea de-a doua a fost considerată într-atât de puţin vinovată încât a fost reabilitată în anul 1638, probabil pe bună dreptate. Această rapidă privire aruncată iluminismului ne indică puţine pedepse grave. Pentru secolul al XVII-lea, faptul se explică, poate, prin atmosfera de senzualitate generală şi, pentru începutul secolului al XVIII-lea, prin spiritul deschis al lui Cisneros. Nu îl invitase el pe Erasm în Spania?

Trebuie să spunem că, în peninsulă, erasmismul fusese întâmpinat favorabil[42]. Publicarea (1524), în limba spaniolă, a operei *Enchiridion*, tocmai când persecuţiile împotriva iluminaţilor din Toledo atinseseră culmea, a creat două curente de opinie contrare. Un curent de protest, provenit din prudentele medii ortodoxe, şi un curent favorabil, sprijinit de Carol Quintul şi de inchizitorul general Manrique. Cu toate acestea, urmând exemplul Sorbonei şi al Leuvenului, Inchiziţia a interzis *Colocviile* (1537) şi a cenzurat mai multe opere de-ale lui Erasm. Apoi, Carol Quintul a încetat din viaţă şi s-a desfăşurat conciliul de la Trento. Începând de atunci, erasmismul a fost persecutat, considerat la fel de periculos ca şi iluminismul. Cu toate acestea, preocuparea de căpetenie a Sfântului Oficiu a fost lupta împotriva protestantismului.

3. *Protestantismul*. Cărţile eretice traduse în spaniolă şi tipărite în Flandra sau la Geneva au fost introduse în Spania fie de către călători, fie de contrabandişti (în butoaiele cu vin, de exemplu, ori sub coperţi false). Unii cred că focarele heterodoxe peninsulare se datorează mai degrabă unei modificări spontane a curentului iluminist, izvorât, la rândul său, din tradiţiile evreieşti, musulmane, chiar catare şi valdeze. Cele două motive explică, fără îndoială, faptul că în 1557 la Sevilla şi în 1558 la Valladolid luaseră fiinţă nişte focare certe de protestantism. Schäfer (citat de Vicente Palacio Atard) stabileşte la 129 numărul persoanelor implicate în Sevilla. Printre acestea, doctorul Juan Egidio, canonic de Sevilla, episcop de Tortosa în 1550; doctorul Constantino Ponce de Léon, şi el canonic,

[42] Pentru aprofundarea acestei probleme, teza lui Marcel Bataillon, *Erasme et l'Espagne*, Paris, 1937, este indispensabilă.

hieronimiţii de la San Isidor: don Juan Ponce de Léon etc. Inchiziţia a acţionat în forţă şi, din 1559 până în 1562, au avut loc 4 autodafeuri şi 44 de acuzaţi au fost predaţi justiţiei laice. La Valladolid, mai multe persoane de vază au fost, de asemenea, inculpate: Agustín de Cazalla, rudă cu episcopul *iluminado* citat mai sus, şi arhiepiscopul Carranza, printre alţii. Două autodafeuri în 1559 (25 de oameni predaţi justiţiei laice) au pus capăt ereziei. Pericolul luteran şi calvin înspăimântase Inchiziţia. Riposta violentă a scutit Spania de suferinţa războaielor religioase. A cauzat, probabil, alte dureri. Care era starea de spirit în Spania, obligată să menţină relaţiile cu statele reformate? Deja ambasadorul Isabelei pe lângă Henric al VII-lea al Angliei declara, în numele suveranei sale, că era păcat să vadă Flandra şi Anglia încă infectate, în vreme ce Spania fusese purificată de erezie. Regele a făgăduit să-i execute fără milă pe toţi blestemaţii, evrei sau eretici, pe care regina Spaniei avea să-i semnaleze în statele sale. N-a întreprins nimic, iar fiul său, Henric al VIII-lea, a mers chiar mult mai departe... A fost nevoie, aşadar, de noi negocieri. Ambasadorul englez avea dreptul de a-şi tine cultul în mod discret, cu condiţia ca acelaşi lucru să fie valabil şi pentru ambasadorul spaniol la Londra. Însă, în urma presiunilor, Filip al IV-lea a interzis oricărui străin necatolic să rămână în Spania, cu excepţia reprezentanţilor ţărilor prietene. Prinţul Charles Stuart, pretendent la mâna unei infante, a fost primit cu mare pompă. Din nefericire, negocierile s-au împotmolit din cauza problemei religioase, după care a izbucnit războiul între cele două state (1624). Inchizitorul general Pacheco a obţinut, atunci, încuviinţarea de a-i sili pe englezii şi pe scoţienii necatolici să părăsească ţara în termen de 20 de zile; dacă nu s-ar fi supus, erau ameninţaţi că vor fi judecaţi de Inchiziţie. La

22 aprilie 1626, negoţul cu supuşii britanici a fost interzis, iar bunurile acestora au fost confiscate. După încheierea păcii din 1630, englezii rezidenţi în Spania au obţinut autorizaţia de a-şi practica religia fără a stârni scandal. Cu toate acestea, o modificare din 28 iulie 1631 nu le-a mai lăsat deschisă această portiţă decât anglicanilor aflaţi în tranzit, rezidenţii fiind supuşi supravegherii din partea Sfântului Oficiu. Chiar şi după autorizarea, în 1641, a danezilor eretici de a pătrunde în Spania, situaţia acestora din urmă n-a fost niciodată sigură. De exemplu, un olandez din Hoorn a căzut în mâinile Inchiziţiei de la Valencia şi a fost nevoie de intervenţia regelui pentru a-l elibera. Orice încercare de a se apropia de reformaţi era sortită eşecului în faţa rezistenţei ecleziaştilor.

Aşa s-a întâmplat şi atunci când ambasadorul Alonso de Cárdenas a început negocieri cu Oliver Cromwell[43]. Să ne amintim că, nu de mult, unii prelaţi spanioli încă mai protestau vehement împotriva „intolerabilelor" acorduri dintre regimul franchist şi noncatolicii de pe noul continent. Problema nu este, aşadar, nici pe departe rezolvată într-un stat care se proclamă catolic, şi unde încă mai există ciocniri. Slavă Domnului, vânătoarea de vrăjitoare aparţine, totuşi, trecutului.

4. *Vrăjitoria* (cf. p. 69). Cu siguranţă, vrăjitoarele şi vrăjitorii au existat în număr mare în Spania, ca şi în alte părţi. Totuşi, se pare că practicile lor n-au trezit valul de oroare însetată de răzbunare pe care l-au cunoscut ţările anglo-saxone. Pe vremea când Cervantes, de exemplu, ne descria practicile vrăjitoarei Camacha de Montilla[44], o

[43] Cf. Deleito y Piñuela, *op. cit.*, pp. 24 şi 25.

[44] *El Coloquio de los Perros*, editată în 1613.

făcea cu un realism respingător, dar sceptic. Deja cu mult înainte, autorul *Celestinei* îşi concepuse eroina ca pe o vrăjitoare abilă, dar mai puţin mistică (1499). Cu toate acestea, în anul 1529, Consiliul Suprem al Inchiziţiei hotărâse că vrăjitoarele participau efectiv la sabat. Decizia a fost aprobată, este adevărat, cu o majoritate relativă, de şase voturi contra patru. Cervantes şi mulţi dintre contemporanii săi au declinat această participare fizică. Însă credinţa în forţele Răului era adânc înrădăcinată. Vrăjitorii şi mai ales vrăjitoarele erau acuzate de crime îngrozitoare; li se atribuiau puteri considerabile şi proprietăţi remarcabile. O vrăjitoare plutea pe apă ca un dop de plută; ea purta un semn satanic; nu simţea durerea pe tot corpul, ci numai într-un punct anume etc. Inchiziţia spaniolă nu pare să fi admis crimele rituale de care erau acuzaţi cei care-şi vânduseră sufletul Satanei, şi singurul mare autodafe datorat unor delicte de vrăjitorie a fost cel din Logroño, în 1610. Într-adevăr, în regiunile Guipúzcoa şi Rioja s-a descoperit o organizaţie de vrăjitori cu importante ramificaţii. Totuşi, Vicente Palacio Atard (*op. cit.*) relatează opinia lui Sebastián Cirac Estopiñan (*Los procesos de hechicerías en la Inquisición de Castilla la Nueva*, Madrid, 1941), în felul următor: „De-a lungul tuturor secolelor de Inchiziţie, pe toată întinderea Noii Castilii, nici o persoană n-a murit din pricina delictului de vrăjitorie. Cât despre procesele intentate pentru acest motiv, au fost atât de puţine la număr încât ajungi chiar să crezi că bunul simţ, surghiunit din Europa, se refugiase la inchizitorii castilieni." Este adevărat că sancţiunile obişnuite erau flagelarea, exilul, amenzile sau ruşinarea publică (expunerea la stâlpul infamiei; mânjirea cu catran şi tăvălirea prin pene, apoi plimbarea în această costumaţie, călare invers pe un catâr, cu faţa spre coadă etc.). Camacha de Montilla, de

pildă, menţionată mai sus, şi la care făcea aluzie Cervantes, a fost condamnată de către Inchiziţia din Córdoba, la mijlocul secolului al XVI-lea. Ea n-a murit în urma pedepsei, iar discipolii săi au devenit atât de numeroşi încât au fost numiţi „los Camachas". Prin catehizare şi instruire se putea lupta cel mai bine împotriva acestui flagel de ignoranţă. Erau trimişi predicatori în satele molipsite şi se construiau biserici pe locurile obişnuite de sabat. Iar instruirea? Ajungem, astfel, la unul dintre reproşurile majore care i-au fost aduse Inchiziţiei spaniole: constrângerea intelectuală şi paralizarea gândirii.

VIII. Paralizarea gândirii

Din raţiuni politice, dar şi religioase, Spania a ridicat, încă de la începutul secolului al XVI-lea, un zid de apărare împotriva contaminării luterane. În anul 1523, au fost luate măsuri pentru a se interzice difuzarea operelor lui Luther. Fiecare corabie care ajungea într-un port spaniol era vizitată cu prioritate de către inchizitori. Ştim că astfel de percheziţii nu erau inutile. Într-adevăr, graţie vicleniilor ingenioase ale contrabandiştilor, reformaţii se străduiau să introducă în peninsulă cărţile prohibite, traduse prin grija lor. Marinarii de pe corăbii nu puteau pune piciorul pe pământ decât respectând condiţia ca, o dată ajunşi, să fie discreţi şi circumspecţi; dacă întâlneau un preot ce purta ultima împărtăşanie către un enoriaş, obligaţia lor era să îngenuncheze neîntârziat sau să se facă nevăzuţi într-o clădire. Trebuiau să se abţină de la orice discuţie referitoare la erezie. Nici un contact nu era, aşadar, oficial cu putinţă între populaţia spaniolă şi lumea Reformei. Cât despre cărţile publicate chiar în Spania, acestea erau

supuse unui dublu control, unul înainte de imprimare, celălalt după. Fără aceste două aprobări, orice lucrare era interzisă. Este evident că această supraveghere dogmatică, departe de orice apreciere intelectuală, a atras asupra Inchiziţiei acuzaţia că ar fi îngrădit gândirea[45]. A. S. Tuberville afirmă că „gânditorii îndrăzneţi erau oricând în pericol de a fi târâţi înaintea Inchiziţiei, din pricina declaraţiilor sau a opiniilor prin care răneau spiritele mai puţin vii sau mai conformiste"[46]. Juan Antonio Llorente, la rândul său, a alcătuit o listă cu 118 oameni de litere care au suferit de pe urma Sfântului Tribunal. Însă erorile pe care le comite acest autor sunt atât de evidente (Sánchez Bercial, de exemplu, a murit înainte de înfiinţarea Sfântul Oficiu), încât este firesc să te îndoieşti de adevărul spuselor sale. De altfel, marea epocă literară castiliană, „Secolul de aur", corespunde perioadei de vârf a Inchiziţiei. Din 1499 (anul primei ediţii cunoscute a *Celestinei*) până în 1681 (data morţii lui Calderón), de exemplu, adică, în linii mari, de la instaurarea Inchiziţiei până la marele autodafe din 1680 (Carol al II-lea), remarcăm celebrităţi literare inegalabile: Fernando de Rojas, presupusul autor al *Celestinei*, marii mistici, romanul picaresc, Cervantes, Góngora, Tirso da Molina, Lope de Vega, Alarcón, Calderón de la Barca şi mulţi alţii, la fel de prestigioşi, care au creat o artă originală şi comparabilă, dacă nu chiar superioară, oricărei alteia din lume. Este, aşadar, momentul să luăm în consideraţie o opinie care se deosebeşte în totalitate de categoriile condamnărilor citate mai sus, aceea a lui Menéndez Pelayo:

---

[45] *Influjo de la Inquisición en la decadencia de la Literatura española*, de Juan Valera, Colección de Autores españoles, Madrid, nr. 84, este o lucrare de bază referitoare la acest subiect.

[46] După Vicente Palacio Atard, *op. cit.*, p. 21.

„Deschid *Indexurile* şi nu găsesc nici un filozof din Antichitate, nici un filozof din Evul Mediu, nici creştin, nici arab, nici evreu...; ajung la secolul al XVI-lea şi văd că spaniolii puteau citi toate tratatele lui Pomponazzi, chiar şi pe acela pe care l-a scris împotriva nemuririi sufletului, întrucât nu li se interzicea decât *De incantationibus*. Îi puteau citi, integral, aproape pe toţi filozofii Renaşterii italiene: Marsilio Ficino, Nizzoli, Campanella, Telesio (aceştia doi din urmă cu câteva ciuntiri ale cenzurii). Ce-aş mai putea adăuga? Chiar dacă pare de necrezut, numele lui Giordano Bruno[47] nu figurează în nici unul dintre *Indexurile* inchizitoriale spaniole, nici cele ale lui Galilei, Descartes sau Leibniz. Şi mai ciudat încă, nici Thomas Hobbes, nici Spinoza nu sunt menţionaţi; Bacon nu este citat decât pentru neînsemnate modificări. Cât priveşte ştiinţele exacte, fizice şi naturale, erorile şi calomniile proferate împotriva Inchiziţiei sunt şi mai notorii. Nici un singur adept al acestor ştiinţe n-a fost persecutat; nici măcar un singur rând din Copernic, din Galilei sau din Newton n-a fost interzis. Am încredere în *Indexuri*. Cum să te mire, de altfel, că aşa au stat lucrurile? În 1594, un membru al Consiliului Suprem, care va deveni, mai apoi, inchizitor general, don Juan de Zúñiga, a vizitat Universitatea din Salamanca prin dispoziţie regală şi apostolică. El a fondat aici o Facultate de Ştiinţe Matematice, aşa cum nici o altă Universitate europeană nu deţinea pe atunci. În plus, el a dispus ca în astrologie să fie folosită lucrarea lui Copernic."

Chiar şi în literatură este uşor să descoperim exemple îndrăzneţe, de care ne mirăm că le găsim. În *Celestina*, (1499), de exemplu, o capodoperă remarcabilă din toate punctele de vedere, aparţinând categoriei celor mai înalte reuşite ale spiritului omenesc, autorul ne înfăţişează o vrăjitoare ocupându-se de treburile ei. Bătrâna codoaşă Celestina îl invocă pe Satan. Vizuina sa este descrisă cu

[47] Giordano Bruno a fost ars pe rug la Roma în 1600, pe vremea pontificatului papei Clement al VIII-lea.

precizie, iar formulele descântecelor — întrucâtva puţin fanteziste, căci se pomeneşte şi numele lui Pluton — sunt redate cu lux de amănunte. Intermedierea sa, de altfel, îi va fi fatală virtuţii drăguţei Melibea. Cu siguranţă, seriozitatea satanismului bătrânei vrăjitoare este îndoielnică, dar cunoştinţele sale despre sufletul omenesc sunt aşa de precise încât intervenţia demoniacă pare de prisos. Acesta este, probabil, motivul unei oarecare îngăduinţe, pe care celelalte pasaje ale capodoperei o scot şi mai mult în evidenţă. Îndrăgostitul Calixto, înfierbântat, neliniştit şi torturat de dorinţă, nu îşi compară, oare, suferinţele cu chinurile iadului? El îi declară valetului său: „Mai degrabă decât să îndur asemenea chinuri în purgatoriu, aş prefera să nu am deloc suflet, ca dobitoacele." Servitorul se sperie: „Bine, dar asta e o erezie clasică... " Însă Calixto, în culmea patimei sale, îi replică: „Ce importanţă are asta pentru mine?..." „Nu eşti creştin?", se miră valetul, iar tânărul îi strigă: „Eu sunt melibean; mă închin la Melibea şi cred în Melibea şi o iubesc pe Melibea." Nu avem aici substanţa unui discret avertisment? Este adevărat că Melibea este tulburător de frumoasă, iar scenele de dragoste care urmează sunt atât de emoţinate încât şi-o inimă de piatră s-ar lăsa înduioşată. Este adevărat, de asemenea, că totul se sfârşeşte foarte prost, că pedepsele imanente sunt îngrozitoare şi că învăţăturile pe care o minte raţională le poate trage din această aventură sunt puternic moralizatoare. Cu toate acestea, nu este mai puţin adevărat că lumea ar fi putut pierde o capodoperă incomparabilă sau, cel puţin, ar fi putut s-o primească mutilată. Nu s-a cenzurat nimic, spre cinstea cenzorilor. Vom adăuga încă un exemplu, deşi foarte diferit: *Lazarillo de Tormes* (1554). Această minunată cărticică ne prezintă portretul unui preot odios. Este vorba despre un om josnic, ipocrit, rău şi

zgârcit. Servitorul lui, înfometat, îngenunchează în faţa unei mâncări oarecare precum în faţa ostiei sfinte. Când preotul duce ultima împărtăşanie unui bolnav şi când familia, adunată în jur, recită rugăciuni pentru a cere Domnului însănătoşirea muribundului, singur (probabil) Lazarillo îl imploră pe Dumnezeu să-l ia pe bătrân din viaţă. Se gândeşte, de fapt, la pomana de la înmormântare, care i-ar îngădui să mănânce pe săturate. Ce umor negru şi câtă necuviinţă în această scenă! Un cor de rugăciuni salvatoare; o singură voce discordantă, cea mai sinceră, probabil, vocea inimii... sau a stomacului: „Bunule Dumnezeu, ia-l de aici! bunule Dumnezeu, ia-l de aici!" Alte pasaje din mica operă, magistrală, ne lămuresc de ce inchizitorul general Valdés a aşezat *Vida de Lazarillo de Tormes* printre lucrările interzise din *Catalogus librorum qui prohibentur*, pe care l-a alcătuit în anul 1559[48]. Cu toate acestea, succesul cărţii a fost aşa de mare încât ediţiile venite din străinătate împânziseră Spania, şi abia în 1573 a apărut în peninsulă şi ediţia trunchiată, cenzurată de către Juan López de Velasco. Aceasta a fost singura variantă oficială în Spania până în 1835, dar lumea literară şi erudiţii spanioli cunoşteau, din fericire, capodopera integrală. Forţa geniului a zădărnicit, aşadar, străduniile de a-i pune stavile de care se temea autorul. Acesta din urmă, într-adevăr,

[48] Roma avea să publice, în acelaşi an, *Index librorum prohibitorum*, lista cărţilor pe care catolicii nu le puteau citi fără dispensă. S-a înfiinţat chiar o Congregaţie însărcinată cu cenzura noilor publicaţii şi remanierea *Indexurilor*, care îşi va înceta activitatea abia în 1966. Printre autorii celebri interzişi de Roma s-au numărat: Pascal (secolul al XVII-lea) pentru *Les Pensées*, Locke (secolul al XVIII-lea), Condorcet (1827), Diderot (1894), Larousse (secolul al XIX-lea) pentru *le Grand Dictionnaire universel*, Sartre (1948), Gide (1952), Kazantzakis (1954) pentru *Ultima ispită*, Simone de Beauvoir (1956) pentru *Al doilea sex* şi *Mandarinii*, Steinman (1961) pentru *Viaţa lui Iisus*. (n. tr.)

avusese înţelepciunea de a-şi păstra anonimatul. Nu s-a întâmplat la fel şi în cazul unor scriitori care au avut de-a face cu cenzura ecleziastică — Fray Luis de Léon şi Quevedo, de exemplu. Scopul Inchiziţiei nu era, ca atare, acela de a ţine gândirea îngrădită, ci de a abate numai gândirea heterodoxă. Rezultă că interdicţiile de la Sorbona sau *Indexurile romane* (acela al papei Paul al IV-lea, în special) sunt mai riguroase decât listele spaniole. Cu toate acestea, cazurile de meticulozitate maniacă şi răuvoitoare au provocat mai multe procese celebre. Acela al lui Martínez de Cantalpiedra şi Fray Luis de Léon nu este decât unul dintre acestea (cf. 107). Vom trece rapid în revistă câteva dintre marile probleme care ar merita, fiecare, un studiu amănunţit.

IX. Câteva date importante din istoria Inchiziţiei spaniole

În anul 1484, *tribunalul Inchiziţiei* a fost extins şi asupra Aragónului, regiune unde aşa-numiţii *conversos* erau mulţi şi puternici. Canonicul *Pedro de Arbués* şi dominicanul Gaspar Juglar au fost desemnaţi pentru a-l conduce. Cei mai de vază *conversos* din Zaragoza, speriaţi de exemplul recent al Sevillei, au hotărât să reacţioneze. La 15 septembrie 1485, Pedro de Arbués a fost asasinat pe când rostea *Ave Maria* înaintea capelei Sfântului Sacrament[49]. Crima a stârnit o emoţie deosebită şi ancheta a fost condusă cu asprime. Vinovaţii au fost prinşi, condamnaţi şi executaţi. Lui Juan de Esperandeo şi lui Vidal Durán li s-au tăiat mâinile în faţa porticului catedralei, iar capul, în piaţa

[49] Pedro de Arbués a fost canonizat de papa Pius al IX-lea.

centrală. Trupurile lor au fost făcute bucăţi şi aruncate la groapa de gunoi, în vreme ce mâinile care comiseseră omuciderea au fost ţintuite în cuie de poarta palatului Deputaţilor. Pentru aceşti doi nefericiţi, puterea civilă a acţionat rapid, pedepsind mai mult crima decât sacrilegiul. Alţi vinovaţi au fost arşi pe rug în efigie sau în persoană (Pedro de Ejéa). Unul dintre ei s-a sinucis, aruncându-se de la fereastră. Represiunea a fost, aşadar, groaznică, dar, cu toată reprobarea cvasigenerală, a îngăduit Sfântului Oficiu să se stabilească definitiv în Aragón. Mai mult decât o crimă, asasinatul din Zaragoza a fost o greşeală ale cărei consecinţe s-au dovedit foarte grave pentru autorii lui. Acelaşi lucru s-a petrecut şi în *afacerea din La Guardia*. În acest târguşor, un tânăr catolic, Juan Pasamontes, se pare că a fost torturat şi crucificat de către evrei şi nişte *conversos* reîntorşi la erezie. Ancheta a fost îndelungată şi pasionată, iar, la 16 noiembrie 1491, vinovaţii au fost daţi pe mâna justiţiei laice din Ávila. Benito García, Juan de Ocana şi familia Franco — Ça Franco şi cei patru fii ai săi, Juan, Alonso, García şi Yucé — au fost arşi pe rug. Unii, convertiţi în prealabil, fuseseră sugrumaţi; ceilalţi au murit arşi de vii. Indignarea populaţiei catolice — deja traumatizată de mai multe episoade de acelaşi gen — a determinat autorităţile să se teamă de masacre sângeroase. Această crimă din La Guardia şi tulburările ce au urmat au dus la promulgarea decretului de la 31 martie 1492, semnat de către Regii Catolici după îndelungi ezitări: cu excepţia evreilor care acceptau să fie botezaţi, toţi ceilalţi trebuiau să părăsească regatul înainte de 2 august 1492, fără a lua cu ei nici aur, nici argint. Astfel, 30 000 de familii castiliene şi 6000 de familii aragoneze, în jur de 160 000 de persoane, şi-au părăsit, îndurerate, patria, pentru a se duce să întemeieze coloniile

israelite din Portugalia sau din jurul Mediteranei. Consecinţele acestei expulzări au fost foarte grave pentru Spania. Din fericire, în ziua următoare (3 august 1492), Cristofor Columb, probabil şi el un evreu convertit, pleca să descopere un nou continent... Astfel, teritoriile a căror responsabilitate îi revenea Spaniei au crescut într-o proporţie uriaşă, devenind evident pentru suverani că Puterea divină îi menise pentru a lupta împotriva valurilor protestante care ameninţau să înece lumea. Carol Quintul, de pildă, conştient că Antwerpenul se transformase într-un centru eretic important, a vrut să acţioneze în cele şaptesprezece provincii din Ţările de Jos, aflate sub autoritatea sa.

„Inchiziţia a fost restabilită, iar judecătorii săi au fost aleşi de către rege. Nunţiul Aleandro a fost trimis la Antwerpen şi, în prezenţa sa, cărţile lui Luther a fost adunate şi arse. Universitatea din Leuven[50], în frunte cu Jacques Latomus şi Eustache de Lichem, respinsese tezele luterane încă din 1521. Acesta a fost momentul în care Erasm s-a refugiat la Basel şi în care Dürer, cucerit de noua doctrină, a părăsit oraşul Antwerpen. În anul 1523, doi călugări augustini au fost arşi pe rug la Bruxelles. În 1529 şi 1530, decrete înspăimântătoare anunţau pedeapsa cu moartea nu doar pentru eretici, dar şi pentru aceia care, cunoscându-i, nu îi denunţau, şi le îngăduiau inchizitorilor să recurgă, în orice context, la forţa ordinii publice. Propaganda luterană a fost brutal înăbuşită. Aceasta îşi va găsi refugiul în oraşele populate din vestul ţării, unde tiparniţele clandestine continuau să imprime biblii, imnuri religioase, broşuri de propagandă şi pamflete. Susţinut neconvingător de Wittenberg, acest protestantism din Ţările de Jos a avut, de acum înainte, tendinţa

[50] La Leuven apare în 1546 cel dintâi *Index*, model pentru primul *Index* spaniol din 1552.

să-şi caute inspiraţia în mineiele din Strasbourg şi Basel, în aşteptarea momentului Calvin."[51]

În paralel, în Spania, suspiciunea cu privire la orice tentativă de exegeză personală creştea cu vigoare. Aceasta ne conduce la procesul lui *Fray Luis de Léon. Biblia* lui Vatable, revizuită de către Domingo de Soto, fusese imprimată în 1555; ea a fost interzisă de către inchizitorul general Valdés, în anul 1559. La Salamanca, Martínez de Cantalapiedra, Grajam şi Fray Luis de Léon doreau s-o revadă (fără a se îndepărta de ortodoxia pură) şi s-o reimprime. Diverse obstacole au întârziat apariţia operei mai bine de un deceniu şi, în cele din urmă, cei trei savanţi au fost condamnaţi la pedeapsa cu închisoarea. Episodul este mai ales cunoscut prin extraordinarul stoicism dovedit de Fray Luis de Léon[52] care, eliberat după cinci ani de temniţă (1572–1576), şi-a reluat prelegerile cu cuvintele: „Aşadar, cum spuneam ieri..." Acest episod pare născut mai degrabă din ranchiuna personală decât din veritabile influenţe religioase şi politice. Totuşi, atacurile lui Léon de Castro (responsabil deja de persecuţiile de mai înainte) împotriva lui Arias Montano, autorul *Bibliei poliglote* de la Antwerpen [53], puteau avea şi coloratură politică (1571). Cele 17 provincii erau, într-adevăr, în fierbere, în pofida Inchiziţiei şi a Tribunalului Sângelui, al ducelui de Alba, pe

[51] Daniel-Rops, de la Academia Franceză, *L'Eglise de la Renaissance et la Réforme*, Arthème Fayard, Paris, 1961, pp. 502 şi 503.

[52] Fray Luis de Léon tradusese în limba vorbită şi comentase, pentru un prieten, *Cântarea Cântărilor*. Această operă a fost, din nefericire, făcută publică.

[53] O altă *Biblie* poliglotă văzuse lumina zilei la Alcalá de Henares (1517). Sub patronajul cardinalului Cisneros, aceasta fusese redactată de Nebrija.

care mai multe tratate îl calificau, pe bună dreptate, drept un monstru sângeros şi fanatic. Ca întotdeauna, de altfel, graniţa dintre puterea politică şi puterea religioasă a fost greu de stabilit, dar parcă niciodată n-a fost mai complicat ca în procesul lui *Antonio Pérez*. Acest secretar atotputernic al lui Filip al II-lea, provenind, fără îndoială, dintr-o familie de evrei, a căzut în dizgraţia stăpânului său. Activitatea sa în Ţările de Jos[54] era, într-adevăr, foarte dificilă, ca şi contactele sale cu duşmanii Spaniei. În plus, era amantul ducesei de Éboli, tumultuoasă, văduvă şi suspectă. Din diverse motive, aceasta îi displăcea teribil lui Filip cel Prudent. Paharul s-a umplut cu asasinatul lui Escobedo, secretarul fratelui vitreg al regelui, Don Juan de Austria, guvernatorul Flandrei. Crima a fost, oare, comisă la ordinul monarhului, aşa cum pretindea Pérez? Afacerea este obscură[55]... Fapt este că Pérez a fost azvârlit în închisoare. A reuşit să evadeze şi s-a refugiat în Aragón, provincia sa de baştină, unde *los Fueros* (privilegiile de excepţie) îl protejau chiar şi împotriva puterii regale. Filip, încăpăţânat şi răzbunător, s-a străduit să-l transfere pe duşmanul său în temniţele secrete ale Inchiziţiei, pe care o conducea cu mai multă fermitate. Pérez a fost acuzat de vrăjitorie (1579). Inchizitorii s-au prezentat pentru a-l muta pe deţinut în carcerele lor. Din

[54] Din motive asemănătoare îşi pierduse viaţa şi Don Diego de Espinoza, cardinal şi inchizitor în provinciile spaniole din Ţările de Jos; şi el fusese anunţat de dizgraţia regelui său; aflând, a leşinat, iar oamenii lui Filip, sub pretextul că vor să-l îmbălsămeze, i-au spintecat burta. (N.tr.)

[55] Se pare că Regele Catolic n-avea scrupule. Amintim doar de moartea misterioasă a fiului său, Don Carlos, asasinat (1568) pentru că ar fi complotat să-l înlăture pe tatăl său şi ar fi curtat-o pe Élisabeta de Valois, fiica lui Henric al II-lea al Franţei, pe care Filip, văduv, o voia pentru sine. (n. tr.)

păcate pentru ei, poporul aragonez, mândru de privilegiile sale şi violent în reacţii, a stârnit o răscoală de o asemenea violenţă încât Antonio Pérez a reuşit să fugă spre Franţa. Mai târziu, a dezvăluit despre stăpânul său numeroase acţiuni odioase, pentru care trebuia să-şi ia toate măsurile de prevedere şi la care curţile din Londra şi din Paris au reacţionat cu o zgomotoasă satisfacţie. Trebuie să adăugăm că exilatul a fost ulterior reabilitat, mulţumită insistenţelor moştenitorilor săi. Însă această afacere, care a avut la acea vreme un ecou neaşteptat şi care a costat Spania un război civil, demonstrează cât de uşor se putea aluneca din politică în religie şi invers. Ea ne mai demonstrează că monarhul, simbolul puterii absolute, acest rege care asistase personal la autodafeul de la 2 octombrie 1559, în timpul căruia un mare nobil fusese condamnat pentru luteranism (don Carlos de Seso), îşi putea vedea autoritatea contestată de anumite personaje sus-puse, iar puterea ecleziastică, contraatacată de o întreagă provincie. Cu toate acestea, autoritatea regală se afirma din ce în ce mai clar. În 1644, sub Filip al IV-lea, procesul lui don Jerónimo de Villanueva este o dovadă în acest sens. Acest nobil era logodit cu Teresa Valle de la Cerda, când, fără veste, ea a căzut pradă unei chemări religioase. Zestrea sa şi nobleţea sufletească a logodnicului său au permis întemeierea mănăstirii San Plácido, despre care am vorbit referitor la iluminism (cf. p. 94). Se prea poate ca o călugăriţă — unele erau încântătoare — să fi fost sedusă chiar de rege, ajutat, probabil, de Villanueva. Inchizitorul general s-a gândit — se spune — să-l acuze pe Filip al IV-lea. A trebuit să se mulţumească doar cu arestarea lui Villanueva şi s-a trezit, curând, pus în faţa unei alternative: să demisioneze cu o rentă de 12 000 de ducaţi (ceea ce a şi făcut), sau să fie destituit. *Conde-duque*-le

de Olivares era implicat şi el în această afacere în care se amestecau cancanurile, vrăjitoriile şi politica. Villanueva a scăpat ieftin: a fost condamnat să postească în fiecare vineri, să nu mai pună piciorul în mănăstirea San Plácido (foarte nepotrivit botezată) şi să împartă 2000 de ducaţi săracilor. Decadenţa Sfântului Oficiu începuse. Cu vreo câteva tresăriri, ea a continuat. Desigur, s-au mai înregistrat câteva procese importante, precum acela al *episcopului de Oviedo, don José Fernández del Toro*, care a trebuit să-şi renege public doctrina eretică în anul 1719 şi a fost închis într-o mănăstire. Este de remarcat faptul că procesul său ajunsese până la papă (Clement al XI-lea), la fel cum se întâmplase şi în cazul lui Bartolomeo Caranza, în secolul al XVII-lea, şi al lui Villanueva, pe care tocmai l-am descris. În 1778, Pablo de Olavide a fost şi el condamnat să trăiască într-o mănăstire din Murcia. Situaţia era de aşa natură încât, în 1799, la moartea papei Pius al VI-lea, împuternicitul lui Carol al IV-lea, Urquijo, a fost pe punctul de a desfiinţa Sfântul Oficiu. Acesta abia de-şi mai arunca ultimele săgeţi. Până şi Llorente, în pofida vigilenţei inchizitorilor săi, n-a înregistrat decât 14 acuzaţi predaţi pe mâna justiţiei laice, între 1744 şi 1808 — fără îndoială, în această cifră fiind cuprinşi şi cei arşi în efigie. În anul 1808, Spania era dominată de acvilele napoleoniene. Împăratul a decretat, în decembrie, că Sfântul Oficiu era desfiinţat. La rândul lor, membrii din Cortes de Burgos ai Cádizului, vatra Spaniei libere, au votat abolirea Inchiziţiei la 22 ianuarie 1813, cu 90 de voturi pentru şi 60 împotrivă. Ferdinand al VII-lea, la revenirea sa pe tronul Spaniei, a restabilit Sfântul Oficiu, în toate privilegiile sale. Însă răscoala lui Riego a condus, încă o dată, la desfiinţarea sa. Când ajutorul francez de 100 000 de Fii ai lui Ludovic cel Sfânt i-a îngăduit lui Ferdinand să

înăbuşe curentul liberal (1823), regele a anulat decizia de dizolvare din 1820. Acest gest final a rămas pur teoretic, căci un decret al Mariei-Cristina a confirmat dispariţia definitivă a Inchiziţiei. Polemica, totuşi, rămâne vie şi pătimaşă. Este dificil să te sustragi locurilor comune, pe care le auzi din toate părţile. Inchiziţia a fost un instrument de asfixie, care a dezvoltat în Spania mediocritatea, laşitatea, delaţiunea şi poltroneria? Mai putem crede acest lucru după Cortés, Pizarro, Sfânta Tereza de Ávila şi Cervantes, de exemplu? Inchiziţia a scutit Spania de ororile războiului religios? Este, fără îndoială, corect pentru secolul al XVI-lea, dar oare nu le-a întârziat, mai degrabă? Unele aspecte ale războiului civil din 1936–1939 nu sunt, oare, cele ale unui război religios tardiv, dar violent?

Se pare că vremea polemicilor s-a dus. Fără îndoială, este la fel de nefolositor să te arăţi pro sau contra Inchiziţiei ca şi să fii pro sau contra druizilor celţi. Este necesar să o studiem, acum, ca pe un fenomen istoric, pe care să încercăm să-l reaşezăm, în mod raţional, în contextul său.

Capitolul VI

INCHIZIŢIA ÎN AMERICA SPANIOLĂ

Contrar convingerii aproape unanime, Cristofor Columb a găsit la călugări sprijin şi înţelegere. Într-adevăr, intervenţia ecleziastică pe lângă Isabela a fost determinantă şi, astfel, la 3 august 1492, în acordurile de *Salve Regina*, cele trei corăbii cu pânzele purtând semnul crucii au ieşit în larg. Fray Juan Pérez, duhovnicul reginei, binecuvântase ambarcaţiile, dar nici un inchizitor nu se afla pe puntea celor trei caravele. A trebuit să mai treacă vreo câţiva ani pentru aceasta.

I. Inchiziţia episcopală (1517–1569)

Cea de-a doua expediţie spre Lumea Nouă a fost mult mai importantă decât prima. Şaptesprezece vase (3 corăbii de mare tonaj, 12 caravele uşoare şi 2 mai mari) au părăsit Cádizul, la 25 septembrie 1493, după ce papa Alexandru al VI-lea împărţise lumea pe din două. Într-adevăr, la cererea Regilor Catolici, Sfântul Părinte trasase o graniţă imaginară, pornind de la Polul Nord la Polul Sud şi trecând la o sută de leghe la vest de Azore şi de Insulele Capului Verde. Toate teritoriile la est de această linie aparţineau portughezilor, toate cele de la vest, spaniolilor. Aceasta însemna eliminarea celorlalte puteri maritime, lucru de care Francisc I se va mira, la scurt timp:

„Aş vrea să văd şi eu pasajul din testamentul lui Adam care ne interzice mie şi urmaşilor mei de a deţine domenii în America".

Columb a plecat, aşadar. Mii de oameni urmau să-l însoţească — aveau să fie în jur de 1500. Nobili, precum Ponce de León, Alonso de Hojeda, Maldonado etc... Ţărani, lucrători, meşteşugari cu uneltele lor, cu grânele şi cu entuziasmul lor. De asemenea, vor urca la bord şi misionari, iar Inchiziţia episcopală va porni la drum o dată cu ei. Un călugăr benedictin din Montserrat, părintele Bernardo Boíl, îi conducea. Cât despre Fray Antonio de Marchena, prieten vechi, el avea să participe la expediţie şi să deseneze harta descoperirilor, împreună cu Juan de la Cosa.

La scurt timp, a izbucnit conflictul obişnuit dintre puterea politică şi puterea religioasă, iar părintele Boíl s-a reîntors în Spania, pentru a-şi prezenta plângerile; poate că a vrut să protesteze, aşa cum afirmă Marius André, împotriva asprimii lui Columb faţă de indieni.

Prima numire episcopală în America s-a petrecut pe când scaunul inchizitorului general era ocupat de Adrian de Utrecht (din 1516 până în 1522). Să remarcăm faptul că acest fost preceptor al lui Carol Quintul a urcat pe tronul pontifical, între 1522 şi 1523, sub numele de Adrian al VI-lea. El a încredinţat noua misiune dominicanului Fray Pedro de Córdoba, care trebuia să-şi stabilească reşedinţa pe Insula Hispaniola (Haiti), unde urma să se ocupe de toate problemele credinţei

„care puteau apărea în dioceza sa, nu doar ţinând seama de autoritatea ordinului adăugată demnităţilor sale, în calitate de păstor al turmei, dar, totodată, în virtutea autorităţii de inchizitor apostolic, ce i-a fost încredinţată."

În anul 1524, franciscanul Fray Martín de Valencia, în drum spre Mexico, a trecut prin La Española (sau Hispaniola). Părintele Córdoba l-a numit comisar al Sfântului Oficiu în Noua Spanie. Însă Córdoba moare, iar noul prelat de Santo Domingo preia autoritatea asupra Mexicului până în 1532, data la care inchizitorul general al Spaniei, Alonso Manrique, îi acordă titlul de inchizitor apostolic episcopului de Mexico, Fray Juan de Zumarraga. El îi conferă puterea de a organiza tribunalul, de a-şi numi parohii şi de a se ocupa de întreţinerea lor. Episcopul n-a crezut necesară înfiinţarea Inchiziţiei apostolice şi s-a limitat la arderea pe rug a şefului indian din Texcoco, ceea ce i-a atras o aspră mustrare din partea arhiepiscopului de Toledo.

În Perú, avem certitudinea că, din 1539, episcopul de Lima era învestit cu autoritatea inchizitorială de rigoare. Istoricul J. T. Medina ne demonstrează (*Historia del Tribunal del Santo Oficio de la Inquisición en Chile*, Santiago de Chile, 1952) că, la 15 mai 1539, şeful dominicanilor din provincie, Fray Gaspar de Carvajal — inchizitor la Cuzco prin delegarea de către preacucernicul şi magnificul monsenior Fray Vicente de Valverde, cel dintâi episcop din Perú — a rostit de la amvon o sentinţă a superiorului său, prin care îl declara pe don Alonso Enríquez în afară de orice bănuială în disensiunile dintre Diego de Almagro şi Francisco Pizarro. La rândul său, episcopul în persoană a cerut să fie informat în legătură cu dosarul unui căpitan de vas, pe nume Mercadillo. Acest dosar i s-a transmis... „dat fiind că anumite aspecte ţin de Sfântul Oficiu."

În anul 1548, arhiepiscopul Loaisa a organizat un autodafe, în cursul căruia a fost ars pe rug flamandul Juan Millar, acuzat de luteranism.

Alături de Millar figurau, de asemenea, Vasco Suárez, condamnat la o pedeapsă de privare de libertate şi la o amendă, pentru că afirmase despre un principe, la început luteran, apoi catolic, „că avusese dreptate într-ale Cerului, dar greşise într-ale vieţii pe pământ"; Antonio Hernández, fiindcă susţinuse că ar trebui adorat numai Dumnezeu, nu şi crucea; Álvaro de Cieza, care credea că papa ar putea să absolve pe cineva chiar şi după moarte, chiar şi dacă ar fi comis un păcat capital. Cât despre Lope de Pena, un maur, el fusese reconvertit şi pedepsit să poarte veşmântul de condamnat, fiind consemnat la domiciliu pe viaţă.

În 1560, un alt autodafe a avut loc la Lima şi, probabil, la El Cuzco. Doi condamnaţi au fost predaţi justiţiei laice şi au urcat pe rug, fiindcă erau mahomedani şi dogmatişti.

În 1565, un nou autodafe a avut loc în La Plata, iar Juan Bautista, corsican, a fost condamnat la confiscarea bunurilor şi la purtarea, pentru toată viaţa, a veşmântului care îl semnala atenţiei publice.

În această perioadă, este sigur că şi puterea civilă s-a străduit, la rândul său, de a menţine puritatea credinţei. Nicolás de Ovando, guvernator al Insulei Hispaniola între 1502 şi 1509, a aplicat cu rigurozitate ordinele regelui: a interzis venirea şi instalarea în Indii a celor suspecţi în materie de credinţă, precum şi a fiilor şi a nepoţilor celor condamnaţi de către Inchiziţie. Fără îndoială, suveranii spanioli, respectând puterea pe care legile ecleziastice le-o conferea prelaţilor, s-au adresat acestora pentru a le cere să pedepsească aspru orice vinovat. Astfel, în jurul anului 1535, Carol Quintul îi îndemna să vegheze atent la interdicţia venirii „oricărui reconvertit, a fiilor sau a nepoţilor vreunui pedepsit cu arderea pe rug, a oricărui maur sau evreu convertit de curând". La 13 iulie 1559, o instrucţiune regală redactată la Valladolid a fost trimisă arhiepiscopului

de Lima. Infanta Doña Juana, prinţesă de Portugalia, regentă a Spaniei în lipsa regelui, cerea să fie pedepsiţi luteranii, maurii sau evreii care ajunseseră în provinciile din Perú. În sfârşit, Filip al II-lea l-a înştiinţat pe episcopul de Concepción că voia să vadă aceste dispoziţii aplicate integral. Tot Filip al II-lea, de altfel, a fost cel care a instaurat Sfântul Oficiu în America spaniolă, ca o instituţie distinctă şi direct dependentă de Consiliul Sfintei Inchiziţii Generale. Decretul regal corespunzător este datat 25 ianuarie 1569.

II. Noua Inchiziţie (1569–1820)

Iată întocmai cuvintele lui Filip al II-lea:

„Strămoşii noştri glorioşi, credincioşii şi fiii catolici ai Sfintei Biserici Catolice Romane, considerând că este de datoria demnităţii noastre regale şi a râvnei noastre catolice de a răspândi şi de a însufleţi, pretutindeni în lume şi prin toate mijloacele, Sfânta noastră Credinţă, au întemeiat în Spania Sfântul Oficiu al Inchiziţiei. Voinţa divină s-a îndurat să descoperim Indiile Occidentale, insulele şi uscatul (Perú) din Ocean. Strămoşii mei au depus toate eforturile ca să-l facă lumii cunoscut pe adevăratul Dumnezeu, ca să răspândească legea sa evanghelică şi ca s-o ferească de greşeli şi de doctrine false şi îndoielnice.

Întrucât toţi cei care se găsesc în afara supunerii şi devotamentului faţă de Sfânta Biserică Catolică, încăpăţânaţi în greşelile şi ereziile lor, se străduiesc dintotdeauna să-i îndepărteze de Sfânta noastră Credinţă pe credincioşii şi devotaţii creştini... ni s-a părut că adevăratul leac constă în evitarea oricărui contact cu ereticii şi suspecţii, pedepsindu-le şi stârpindu-le greşelile, astfel încât să împiedicăm ca o asemenea batjocură să-i fie adusă Sfintei Credinţe şi Religiei catolice în această parte a

lumii.

Inchizitorul apostolic general al regatelor şi domeniilor noastre, cu încuviinţarea membrilor Consiliului Inchiziţiei Generale şi după ce ne-a cerut părerea, a hotărât să creeze în aceste noi provincii Sfântul Oficiu al Inchiziţiei."

Două tribunale permanente au fost, la început, înfiinţate la Mexico şi Lima (1571). Un al treilea se va instala, după aceea, la Cartagena de Indias (1610) (în afară de Spania, au mai existat unul la Palermo şi unul în Sardinia).

Un lucru este foarte limpede, clerul ducea pe atunci, în viceregate, o viaţă atât de desfrânată şi atât de independentă încât crearea acestei Inchiziţii pure fusese propusă în mai multe rânduri. De exemplu, Fray Pedro de la Peña, episcop de Quito, îi spunea cardinalului Espinosa, preşedintele Consiliului regal şi inchizitor general:

„Am cerut stăruitor regelui şi Consiliului său să se gândească la înzestrarea acestor teritorii cu o Inchiziţie având puteri mai mari decât cea episcopală, pentru că experienţa mea din Noua Spanie mi-a dovedit că este necesară; aici (Perú) cred că este încă şi mai necesară, cu deosebire în acest episcopat unde tocmai am ajuns..."

Don Francisco de Toledo, vicerege în Perú din 1569 până în 1581, i-a adus la cunoştinţă regelui Filip al II-lea o părere asemănătoare:

„Cât despre cârmuirea spirituală din acest regat, mi-am dat seama, încă de la sosirea mea, că preoţii, călugării, episcopii şi prelaţii din toate ordinele erau stăpânii absoluţi în toate problemele de credinţă. În problemele laice, ei nu vor să recunoască altă autoritate decât a lor. Acest lucru este în defavoarea Maiestăţii Voastre, întrucât ambarcaţiile voastre aduc în Indii un

mare număr de preoţi şi de călugări, care, în principiu, au pornit încoace să predice şi să-i instruiască pe indieni, în vreme ce, în realitate, mulţi dintre ei n-au venit până aici decât să se îmbogăţească de pe urma celor pe care îi jupoaie, storcându-i cât mai mult cu putinţă, ca să se întoarcă, la ei acasă, bogaţi... Ei au, de altfel, închisorile lor, oamenii lor de ordine şi stâlpii lor de infamie la care îi pedepsesc pe localnici, după bunul lor plac, fără ca nimeni să li se poată opune."

Cu siguranţă, numeroase mărturii indiscutabile confirmă gradul de lux, de desfrâu şi de megalomanie la care ajunseseră membrii clerului. Inchiziţia a fost, aşadar, în general, favorabil întâmpinată, la fel cum fusese şi în Spania. Însă puterile şi imunitatea noilor tribunale erau de aşa natură încât, puţin câte puţin, orgoliul unora a înlocuit vanitatea celorlalţi.

Cu toate acestea, la început, atmosfera a fost destul de respirabilă. De exemplu, atunci când primul inchizitor apostolic, Servan de Cerezuela, a sosit în Lima, a găsit aici 4 procese în desfăşurare şi 96 la Cuzco. Trei învinuiri au fost imediat anulate, iar celelalte aveau să fie trimise în instanţă în cazul în care acuzaţii recidivau. Într-adevăr, în opinia procurorului ecleziastic (fiscal), învinuirile nu erau serioase:

„Din ceea ce am putut vedea, se simt mari lipsuri pe aici. Într-adevăr, districtul este foarte vast şi populaţia trăieşte foarte liber. Cât despre pedepsele impuse de tribunalele episcopale, acestea fuseseră stabilite între complici, şi numeroase cazuri care nu aveau nimic de-a face cu Inchiziţia fuseseră judecate, în vreme ce altele, în mod evident de competenţa lor, erau rezolvate cu puţin ulei (*sic!*)" (după J. T. Medina, *op. cit.*). Această indulgenţă, din păcate, nu va dura la nesfârşit (cf. p. 130).

Maniera de a judeca a tribunalelor din Indiile Occidentale a fost asemănătoare celei utilizate de tribunalele spaniole (vezi *supra*, pp. 84 şi 37). Cu toate acestea, se pare că denunţul avea aici mai mare importanţă, iar raidurile inchizitoriale în teritoriu, o frecvenţă mult redusă. Două particularităţi, totuşi, pot fi subliniate: comportamentul faţă de indieni şi cel faţă de inculpaţii reformaţi.

III. Inchiziţia americană şi indienii

Isabela Catolica a dorit întotdeauna ca indienii să fie trataţi cu blândeţe. Doctorii din Salamanca hotărâseră că şi aceştia aveau un suflet şi, dacă regina a acceptat la întoarcerea lui Columb din a doua călătorie ca un anumit număr de indieni să fie vânduţi ca sclavi, a făcut-o, fără îndoială, deoarece a considerat că era vorba despre prizonieri de război. Este foarte sigur că deciziile evlavioase au rămas adeseori fără rezultat. Cu toate acestea, paragraful 36 din Instrucţiunile către inchizitori stipula următoarele:

„Vi se atrage atenţia că nu puteţi acţiona contra indienilor din districtul vostru. Într-adevăr, pentu moment şi până la noi ordine, voinţa noastră este să nu vă folosiţi de puterile voastre împotriva creştinilor vechi, a urmaşilor lor sau a celorlalte persoane împotriva cărora în Spania se iau de obicei măsuri de rigoare. Va trebui să cumpăniţi fiecare caz pe care îl veţi judeca, plini de moderaţie şi de blândeţe, cum se cuvine, astfel încât Inchiziţia să fie temută şi respectată, dar să nu dea naştere la ură."

Această linie de conduită a fost într-adevăr respectată şi indienii nu puteau fi pedepsiţi de către Sfântul Oficiu decât după ce primiseră botezul. În anul 1583, li s-a îngăduit indienilor ca orice preot ales de episcop să aibă

puterea de a-i absolvi de păcatul ereziei. Am văzut că episcopul de Mexico, Juan de Zumarraga, fusese aspru mustrat pentru că ordonase execuţia pe rug a şefului indian din Texcoco. La mijlocul secolului al XVIII-lea, un caz mai puţin tragic ilustrează grija pe care spaniolii o aveau pentru a-i scoate pe băştinaşi de sub jurisdicţia inchizitorială. Parohul de Chillan a pus să fie biciuiţi, după judecată, mai mulţi indieni care pretindeau că ar fi vrăjitori şi că zburau în nopţile de sabat; ba chiar i-a împărţit, ca sclavi, mai multor familii. Preşedintele de la Audieri a intervenit neîntârziat pentru a repune lucrurile în ordine.

Această indulgenţă se datora, oare, faptului că învingătorii cuceritori considerau învinşii inferiori din punct de vedere legal? Este posibil, şi cu toate acestea, segregarea rasială funciară, atât de absolută la unele popoare colonizatoare, nu exista nici în Noua Spanie, nici în Perú. Căsătoriile oficiale interrasiale au fost frecvente şi nicidecum socotite ca degradante. Cortéz, încă de la sosirea lui în Mexic, a trăit ca soţ şi soţie cu o nobilă indiancă, botezată în prealabil, Doña Marina, înconjurată de stima generală. Garcilaso de la Vega a făcut acelaşi lucru cu o prinţesă incasă. Este adevărat că, după zece ani, a repudiat-o pentru a se căsători cu Doña Luisa Martel de los Ríos, dar l-a recunoscut pe fiul născut din iubirea sa indiană[56]. Acesta din urmă a devenit un istoric de mare talent, la fel de mândru de ascendenţa sa americană ca şi de sângele său spaniol. Băştinaşii se bucurau, aşadar, de o egalitate civilă de drept care, uneori, era o egalitate de fapt. Vicente Riva Palacio, scriitor mexican din secolul al

[56] Prin testament, i-a lăsat moştenire 1000 de pesos *„de oro y plata por el amor que le tengo por ser como es mi hijo natural y por tal le nombro y declaro"*. După Aurelio Miró Quesada: „El Inca Garcilaso de la Vega", 1945.

XIX-lea, ne povesteşte cum viceregele Sebastián de Toledo l-a condamnat la moarte pe asturianul Pablo de Noriega, care-l omorâse pe metisul Luis de Rivera într-un duel cinstit. Acest avantaj prezenta, pentru unii dintre ei, un adevărat pericol. Într-adevăr, viceregele avea posibilitatea de a-i trata pe şefii indieni cu asprimea care le lipsea inchizitorilor. Această violenţă scoate în evidenţă groaza faţă de structurile judiciare din lumea acelei epoci. În 1731, metisul Alejo Calatayud a incitat poporul la revoltă, în apropiere de La Paz. A fost prins, executat prin sugrumare cu garota, împreună cu 22 dintre tovarăşii săi, iar trupul i-a fost expus în public, spânzurat de un stâlp. Mai târziu, indianul José Gabriel Condorcanqui, numit, de asemenea, Túpac Amaru, în amintirea unuia dintre strămoşii săi, deja executat de viceregele Toledo, s-a răsculat, la rândul său. I s-a tăiat limba, apoi a fost legat de cai şi rupt în bucăţi. Acelaşi lucru i s-a întâmplat şi lui Túpac Katari, prins în 1782, iar bolivianul Guzmán ne-a lăsat o relatare plină de oroare despre supliciul acestuia:

„De două sau trei ori, într-un avânt apocaliptic, caii au zvâcnit brusc înainte. Membrele sfâşiate şi însângerate au fost tăiate cu un cuţit, iar capul, separat de trunchi cu lovituri de macetă. Apoi rămăşiţele mortului au fost plasate în diferite locuri frecventate, pentru a servi drept exemplu."

Soţia lui Túpac Katari fusese spânzurată... Avem, aşadar, dovada că justiţia regală se abătea asupra indienilor cu o îndârjire care, pe atunci, era obişnuită. În Franţa, la aceeaşi epocă (1757), nu se desfăşura execuţia asemănătoare a „regicidului" Damiens? Aceşti indieni revoltaţi puteau fi declaraţi, la urma urmelor, vinovaţi de crimă de lezmaiestate, dar cum erau trataţi în America spaniolă corsarii

protestanţi, englezi sau olandezi, pe care nenorocul în luptă îi azvârlea în mâinile castilienilor?

IV. Corsarii şi flibustierii (englezi şi olandezi)

Foarte curând, Henric al VII-lea, ca şi Francisc I şi Henric al VIII-lea[57], a refuzat să mai accepte împărţirea lumii între portughezi şi spanioli. După părerea sa, tratatul de la Tordesillas din 1494 nu era decât o glumă burlescă, la care autoritatea papei adăugase, grăbită, un nou element de ridicol. Corăbiile englezeşti n-au întârziat, aşadar, să se avânte în cucerirea noului continent, cu succesul pe care-l ştim. Dacă John Cabot (Giovanni Caboto) a descoperit ţărmurile actualelor State Unite ale Americii, corsarii au trecut, după aceea, la jefuirea oraşelor din Sud cu o cutezanţă de necrezut. John Hawkins, Francis Drake, Guillaume Ţestosul (francez), John Oxnen, Thomas Cavendish, François Nau L'Olonois, Morgan, de Grammont (francez), Laurent de Graff, Van Horn (olandez), Monbars (francez) şi alţii se avântau neobosiţi în atacarea galioanelor sau în prădarea oraşelor. Grozăviile comise sunt danteşti: Maracaibo, devastat; Vera Cruz, cucerită; Valparaiso, jefuit; întreg Portobelo, trecut prin sabie etc. Uneori, unda de şoc a replicii era declanşată de justiţia autohtonă, iar teribilul Nau a fost devorat de indienii *bravos* din Nicaragua. Alteori, sorţii bătăliei le erau potrivnici

[57] În 1539, Biserica Anglicană (definită prin cele zece articole din 1536) promulga un statut din şase articole, care-i condamnau la arderea pe rug pe contestatarii dogmelor sale. Reacţia catolică a Mariei Tudor (1553–1558) a fost violentă şi crudă, în ciuda îndemnurilor la moderaţie ale soţului său, Filip al II-lea. Peste 300 de execuţii — politice dar şi religioase — i-au adus reginei supranumele de „Bloody Mary"

flibustierilor şi spaniolii îi luau prizoniei. Este evident că, dacă se putea să-i considere pe prizonieri drept piraţi, viceregii se grăbeau să-i spânzure. Dacă aveau o însărcinare regală, trebuiau să-i păstreze ca prizonieri de război. Oare întotdeauna s-a întâmplat aşa? Şi, dacă era vorba despre reformaţi, ce făcea Inchiziţia?

În 1567, oamenii lui John Hawkins au fost capturaţi la Vera Cruz. Pentru a treia oară, acest pirat englez încercase să străpungă vălul protector al spaniolilor pentru a se ocupa de contrabandă şi de comerţul cu sclavi. A scăpat cu mare greutate, lăsându-i în mâinile castilienilor pe mai mulţi dintre oamenii săi, care, desigur, au fost luaţi în robie, fiind însă relativ bine trataţi până când Inchiziţia din Mexico i-a acuzat. Trei dintre ei au fost arşi pe rug, ceilalţi au fost condamnaţi la diverse alte pedepse. Dintre piraţii luaţi prizonieri în 1573 în acelaşi timp cu Oxenham, patru au fost trimişi la moarte, dintre care unul pe rug, de către Inchiziţia din Lima. Acelaşi tribunal îi va condamna pe John Oxnen, Thomas Xeruel şi John Butler, prinşi la Nombre del Dios şi luterani, la purtarea veşmântului ruşinii şi la închisoare pe viaţă. Din nefericire, primii doi au fost spânzuraţi de către împuterniciţii viceregelui (*alcaldes del crimen*), iar cel de-al treilea a fost trimis la galere pe viaţă. La 5 aprilie 1592, s-a desfăşurat în Lima un autodafe, cuprinzând 41 de condamnări. Printre prizonieri, figurau mai mulţi englezi: Henry Oxley, 24 de ani; Andrew Morley, 18 ani; Walter Tillert şi fratele său Edward, 20 de ani. Cel mai tânăr, Morley, a fost reconvertit şi a suferit doi ani de recluziune într-o mănăstire. Ceilalţi trei au urcat pe rug. Oxley a fost ars de viu, ceilalţi doi au fost mai întâi sugrumaţi. Aceşti patru marinari fuseseră prinşi pe Insula Puná, cinci ani mai devreme. Alţi prizonieri care îi însoţeau fuseseră arestaţi la Quintero în 1587, suprinşi când erau pe

uscat, după ce părăsiseră corabia lui Thomas Cavendish. Din cei 14 oameni porniţi în expediţie, cinci au fost ucişi în luptă, iar nouă luaţi prizonieri. Prim-magistratul oraşului, Diego de Rosales, a poruncit să fie spânzuraţi şase, iar ceilalţi trei au fost prezenţi la acelaşi autodafe din 5 aprilie 1592. William Stewens, 27 de ani — a cărui mamă, catolică, murise în închisoare în Anglia —, a fost reconvertit şi pedepsit la patru ani de închisoare, din care unul la o mănăstire, urmând apoi să îndure domiciliul forţat pe viaţă în Lima şi prezenţă obligatorie la slujbe. Thomas Lucas, 25 de ani, născut la Londra, a fost condamnat la patru ani de galere, iar William Helis, un mus de 21 de ani, la şase ani de galere. Trebuie să remarcăm că soarta celor trei luterani apostaţi a fost mai bună decât a celor şase „piraţi" capturaţi o dată cu ei. Un francez, burgund de origine şi sceptic declarat în privinţa mântuirii veşnice a unor papi, a trebuit să suporte umilinţa unei plimbări cu *sambenito,* pelerina scurtă a penitenţilor iertaţi de Inchiziţie, şi a lecturii sentinţei.

La 2 iulie 1594, corsarul englez Richard Hawkins a fost atacat de Beltrán de Castro y de la Cueva. După o luptă înverşunată, a fost silit să capituleze, punând o singură condiţie: să fie socotit prizonier de război. Viceregele Hurtado de Mendoza a consimţit... şi a trimis 60 de oameni la galere, cu toate că 13 dintre ei, selecţionaţi „graţie informaţiilor" şi în virtutea catolicismului anterior posibil, au fost predaţi Inchiziţiei. Aceştia vor fi acuzaţii de la autodafeul de la 17 noiembrie 1596 din Lima.

Pedepsele aveau să fie relativ blânde, pentru că inculpaţii fuseseră, cu toţii, reconvertiţi. Cât despre Hawkins, fiind bolnav, a primit îngrijiri într-o mănăstire şi „a făcut progrese în credinţa catolică, demonstrându-şi din plin căinţa." Toţi prizonierii au fost, de altfel, eliberaţi din ordinul

regelui şi i s-a interzis Inchiziţiei să-i considere recăzuţi în erezie în caz de recidivă. Hawkins a ajuns în Spania, apoi s-a întors în Anglia, unde a publicat, în 1622, *The Observations of Sir R. Hawkins Knight, in his Voyage into the South Sea*. Salvador de Madariaga notează, în sfârşit, că „vreo câţiva englezi şi olandezi, aduşi în faţa tribunalului, apoi, după 1600, reconvertiţi, au fost trataţi cu mult mai multă indulgenţă decât spaniolii şi portughezii" Cu agentul unui negustor englez din Sevilla, ars pe rug la Cartagena, se pare că am încheiat trecerea în revistă a englezilor torturaţi sau ucişi de Inchiziţie în America de Sud. Ura împotriva olandezilor părea să fi fost mai adâncă, şi se poate citi într-o scrisoare a *oidor*-ului (magistratului Diego Zúñiga y Tobar, din anul 1704:

„Pe această corabie franceză existau mai mulţi olandezi, calvini şi luterani. Doi dintre ei au fugit pe ţărm spre interiorul continentului, şi dacă prin grija mea n-ar fi fost descoperiţi, ar fi putut începe să-şi semene erezia printre indienii sălbatici, şi apoi să-i împingă la revoltă împotriva vasalilor voştri, potrivit nestatorniciei firii lor rebele. Temându-mă de acest periculos neajuns, i-am închis într-un colegiu al iezuiţilor, unde sunt învăţaţi adevărata doctrină, dar cu slabe speranţe de a-i vedea renunţând la ereziile lor."

Pentru a încheia, semnalăm că, în urma unei tentative a olandezilor de a se instala în Valdivia, o puternică escadră spaniolă a sosit la faţa locului. Un şef olandez era îngropat acolo. Căpitanul spaniol a pus să fie dezgropat şi ars pe rug ca eretic. Mai mult decât teama de vreo acţiune militară, se părea, aşadar, că pe ortodocşii spanioli îi însufleţea teama molipsirii religioase, iar pentru a lupta împotriva acesteia a fost impus un control sever al tuturor cărţilor aduse.

V. Oprimarea intelectuală

Autoritatea religioasă a distrus, din păcate, după cucerire un număr important de *Codexuri*, care i s-au părut lucrări diabolice. Această neîncredere în privinţa cărţilor a continuat.

În 1531, regina scria către Casa de Contratación din Sevilla:

„Am fost informată că sosesc în Indii numeroase cărţi în limba spaniolă, cu povestiri fără noimă şi profane, precum *Amadís de Gaula* şi alte lucrări asemănătoare. Este un exerciţiu nepotrivit pentru indieni: nu e bine să le prindă gustul. Prin urmare, vă poruncesc să interziceţi pe viitor tuturor să mai introducă în Indii cărţi profane şi să nu îngăduiţi decât lucrările privitoare la religia creştină şi la virtute, pe care numiţii indieni şi ceilalţi localnici din acele ţinuturi să-şi dea osteneala să le studieze..."

La 11 februarie 1609, Filip al III-lea scria ordinul următor:

„Dat fiind că piraţii eretici, cu prilejul capturărilor şi al răscumpărărilor, au avut câteva legături în porturile Indiilor, foarte periculoase pentru puritatea cu care vasalii noştri cred în Sfânta Credinţă catolică şi o păstrează, din pricina cărţilor eretice şi a ideilor pe care le răspândesc printre populaţiile neştiutoare, dăm poruncă guvernatorilor şi tribunalelor noastre şi îi rugăm pe episcopii şi arhiepiscopii din Indii să aibă grijă să adune toate cărţile pe care ereticii le-ar fi putut introduce sau pe care le vor introduce în aceste regiuni."

În sfârşit, la 23 februarie 1713, Filip al V-lea declara:

„Deoarece este în interesul purităţii religiei noastre catolice să nu se pună nici o piedică liberului exerciţiu al puterii Sfântului Tribunal al Inchiziţiei, atât de dragă Sfântului Scaun şi regilor,

strămoşii mei; deoarece există interesul ca slujitorii Sfântului Oficiu să poată vizita corăbiile care intră în porturile domeniilor mele pentru a veghea la interzicerea intrării oricărei cărţi care ar contrazice puritatea Sfintei noastre Credinţe, poruncesc prin prezenta viceregilor mei din Perú şi din Noua Spanie, guvernatorilor mei şi celorlalţi membri ai Justiţiei Regale şi-i rog pe arhiepiscopii şi episcopii din aceste ţinuturi să nu împiedice, sub nici un pretext, vizitele pe care împuterniciţii Sfântului Tribunal al Inchiziţiei le vor face pe corăbiile care ancorează în porturile noastre. Dimpotrivă, să le înlesnească prin autoritatea lor, aducându-le (în caz de necesitate) sprijinul şi întregul ajutor care le-ar putea fi solicitat. Aceasta se va face în interesul slujirii lui Dumnezeu şi mie.

Întocmit la Madrid, la 23 februarie 1713.

Eu, Regele."

Toate precauţiile fuseseră, aşadar, luate şi se pare că, într-adevăr, şi-au adus roadele, cel puţin de-a lungul primului secol de colonizare. Francezul Frezier scria, la începutul secolului al XVIII-lea:

„Tribunalul Inchiziţiei s-a înfiinţat şi în Chile: comisarul general are reşedinţa la Santiago, iar ajutoarelor şi apropiaţii săi sunt împrăştiaţi prin toate oraşele şi satele care-i revin autorităţii sale. Ei se ocupă de viziunile vrăjitorilor, adevărate ori închipuite, sau de anumite delicte care ţin de competenţa Inchiziţiei, precum poligamia etc., pentru că, în ceea ce priveşte ereticii, sunt sigur că nu le-a căzut nici unul în mâini. Într-adevăr, se studiază atât de puţin în această ţară încât nu există nici un risc de a se depărta de la calea cea dreaptă din prea multă curiozitate." (*Relation du voyage de la mer du Sud aux côtes du Chili, du Pérou et du Brésil,* 1717)

Carlos Pereyra, într-o lucrare foarte laudativă intitulată *L'œuvre de l'Espagne en Amérique* (Paris, Les Belles-Lettres), exprimă însă o părere contrară: „Ajungeau toate scrierile,

spune el, şi se citeau toate, fără nici o primejdie." Pentru a demonstra aceasta, ne povesteşte că, atunci când junta eliberării din Buenos Aires a hotărât să creeze o bibliotecă publică (în 1810, este adevărat), a făcut apel la franciscanul Fray Cayetano Rodríguez. La cererea acestuia, au sosit nişte volume trimise de alţi călugări. Existau, printre acestea, *Istoria naturală* a lui Pliniu, *Dictionnaire de physique* al lui Brisson, operele lui Locke, o istorie naturală scrisă de un membru al Academiei de Ştiinţe din Londra etc. Se părea că aveau chiar o traducere a lucrării lui Malebranche *Recherche de la Verité* întocmită de părintele José Maldonado. În sfârşit, Gonzalo Zaldumbide („Un apreçu des idées et des moeurs hispano–américaines au XVIIIe siècle", în *Revue de l'Amérique latine*, de la 1 noiembrie 1922) declară: „Este cert.... că noul Quito colonial se nutrea din belşug din filozofii francezi..." Carlos Pereyra explică astfel situaţia:

„În ultimul timp, când statul a avut de luptat mai ales împotriva adepţilor filozofiei politice din secolul al XVIII-lea şi nu contra propagandei protestante, nici contra supravieţuirilor iudaismului, Inchiziţia a devenit mai suplă şi mai blândă în metodele sale, a încetat să mai creadă în sine şi a sfârşit prin a dispărea fără zgomot. Deja de multă vreme nu se mai ocupa decât de politica internă a Bisericii şi nu mai persecuta decât falşii preoţi, iluminaţii, ghicitoarele de noroc, bigamii şi cei care se ocupau cu magia neagră."

În orice caz, este sigur că Inchiziţia interzicea mai ales *Biblia* şi lucrările luterane şi calvine. Cercetările pur ştiinţifice n-au cunoscut piedici reale, iar setea de cultură literară era înlesnită de scutirea de orice taxă sau impozit pe cărţi. De pildă, numai în anul 1584, 112 lăzi de cărţi au sosit la Vera Cruz; astfel, literatura sud-americană a

devenit, curând, înfloritoare: Huamán Poma de Ayala, Arcilaso de la Vega (El Inca), Sor Juana Inés de la Cruz etc.

Viaţa intelectuală a cunoscut, de asemenea, o dezvoltare rapidă: în anul 1538, Universitatea Sfântul Toma d'Aquino este întemeiată la Santo Domingo, prin bula papei Paul al III-lea. În anul 1540, Carol al V-lea autorizează fondarea Universităţii Santiago din La Paz. În 1551, Mexico şi Lima şi-au înfiinţat, la rândul lor, câte un centru cultural, apoi au urmat Bogotá (1580), Quito (1586), Cuzco (1598), Charcas (1624), Córdoba del Tucumán şi Huamanga (1677), Guatemala (1687), Caracas (1725), La Habana (1728) şi Santiago de Chile (1738). Nu încape îndoială că ne aflăm foarte departe de apăsătorul văl de obscurantism pe care legenda neagră îl întinde asupra posesiunilor spaniole şi nu este de mirare dacă observăm pretutindeni influenţa netă a filozofilor francezi. Această influenţă va avea o importanţă anume în 1810, când va suna ceasul eliberării. Oare nu îi întâlnim germenii în discursurile preotului Hidalgo la Dolores (Mexic) sau în grandioasele viziuni ale *Libertador*-ului Bolívar? Trebuie, aşadar, să respingem, pentru America, sentinţa severă pe care Desdevises du Dézert a rostit-o pentru Spania: „Ajungem să admirăm eroismul celor care s-au aventurat să scrie într-o ţară în care vederea unei cărţi noi părea să stârnească turbarea printre preoţi şi magistraţi" Să fi fost această turbare atât de sângeroasă pe cât s-a pretins? A venit, poate, momentul să încercăm să facem un bilanţ al activităţilor inchizitoriale în America de Sud.

VI. Autodafeurile din America de Sud între 1569 şi 1815

Este foarte dificil să avansăm nişte cifre atestate prin dovezi de necontestat. Am văzut deja că socotelile pentru Spania puteau varia enorm, pentru că Juan Antonio Llorente ajungea la nişte evaluări teribile, în vreme ce Manuel Ortí y Lara vedea în Inchiziţie sursa benefică a tuturor succeselor răsunătoare spaniole. În America de Sud, calculele sunt la fel de nesigure. Cu toate acestea, ne putem baza pe studiul lui Carlos Pereyra (*op. cit.*) fără a pierde din vedere bunul plac al autorului, care ni-l citează, de la început, pe García Icazbalceta (*Autos de fé celebrados en México*, în *Opúsculos varios*, vol. I, p. 130): „Se apreciază că în Noua Spanie, de-a lungul unei perioade de 277 de ani, au avut loc treizeci şi nouă de execuţii capitale în urma autodafeurilor." Desigur, acest total neîmpovărător reprezintă o cifră minimă, iar Pereyra, ca şi Icazbalceta, este conştient de acest lucru. Cel dintâi propune să se dubleze bilanţul; de altfel, el furnizează un tabel recapitulativ al celor mai importante autodafeuri din Mexico:

1574	5	execuţii (în persoane)
1596	8	—
1601	3	—
1649	8	—
1659	12	—
1678	1	—
1699	1	—
1715	1	—
	39	

Treizeci şi nouă de execuţii în 141 de ani înseamnă destul de puţin — chiar dacă afirmaţia capătă o sonoritate regretabilă şi cinică —, în comparaţie cu oricare altă epocă istorică a indiferent cărei naţii din lume, şi nu reprezintă aproape nimic, dacă se compară cu rezultatele aceleiaşi perioade sângeroase cunoscute de către toate celelalte ţări. Pentru Lima, Salvador de Madariaga, favorabil şi el Sfântului Oficiu, oferă bilanţul următor, în lucrarea *Essor de l'Empire espagnol d'Amérique* (Albin Michel, 1953, p. 206):

„Dacă luăm ca bază rapoartele tribunalului din Lima... vom găsi aici evaluată la 3000 cifra totalului persoanelor judecate în decurs de trei secole. Din cele 1470 de cazuri pe care le-a judecat efectiv, 180 de inculpaţi au fost femei, 101 preoţi mireni; 157 călugări. Motivele erau: «silogisme» (adică opiniile puţin ortodoxe asupra unor anumite aspecte) 140; evrei nemărturisiţi 243; mahomedani secreţi 5; luterani 65; blasfematori 97; doctrine contrarii celei de-a şasea porunci 40; bigamie 297; magie 172; venalitatea confesorilor 109; diverse 276. Din aceşti 3000, 30 au fost condamnaţi la moarte şi arşi, dintre care 15 arşi de vii."

În sfârşit, acelaşi autor, în aceeaşi lucrare, adaugă:

„În ansamblul Indiilor, de-a lungul întregii perioade de dominaţie spaniolă, numărul victimelor care au pierit din cauza Inchiziţiei, inclusiv cei care s-au sinucis sau care au înnebunit din pricina torturilor fizice şi morale ce făceau parte din acest sistem arhaic şi sumbru, este mai aproape de şaizeci decât de o sută. Să spunem în medie treizeci pe secol. Treizeci de victime pe secol, pentru un întreg continent şi la o populaţie la fel de numeroasă cât acelea ale Angliei şi Spaniei la un loc..."

Trebuie să recunoaştem, totuşi, că evocările din acest citat sunt înfiorătoare; este sigur, de asemenea, că cifrele

sunt foarte diferite, în funcţie de autor. Într-adevăr, considerarea lor trebuie făcută cu grijă. Iată, mai jos, un exemplu: la autodafeul de la 11 aprilie 1649, de la Mexico, s-au înregistrat 109 victime. Aceasta vrea să însemne că au fost 109 oameni arşi pe rug, aşa cum am fi tentaţi să credem? Nu, fiindcă 36 au scăpat de foc. Aşadar, au fost executaţi 73 de condamnaţi? Fără îndoială... dar 65 în efigie şi numai 8 în persoană. Este şi aşa oribil, dar este o excepţie, totuşi. Un alt exemplu o poate dovedi: în anul 1598, la Mexico, şapte vrăjitoare au fost condamnate: ele au fost silite să îşi exprime abjurarea *de levi*, să plătească o amendă, să îndure plimbarea cu *sambenito* şi au fost alungate din capitală.

În Lima, unul dintre procesele de mare răsunet a fost acela al dominicanului Fray Francisco de la Cruz. Personajul nu era, cu siguranţă, neînsemnat. Venit din Valladolid, el îl cunoscuse pe arhiepiscopul luteran Carranza. În Lima, a avut un fiu de la Doña Leonor de Valenzuela. Însă, prin gura cărnoasă a unei alte metrese, María Pizarro, a primit revelaţiile unui „înger" — catolicismul european era menit distrugerii de către turci. Adevăratul creştinism avea să-şi stabilească împărăţia în Perú. Atunci, preoţii vor putea renunţa la celibat, poligamia va fi îngăduită. Indienii — descendenţi din Israel (?) — vor fi iniţiaţi în dogmele esenţiale, dar îşi vor păstra multe tradiţii de-ale lor. Fray Francisco avea să fie, evident, Papă şi Rege peste acest Eden. Inchiziţia l-a vârât pe dominican la închisoare pentru 7 ani. El putea, şi acolo, să primească mai departe învăţăturile angelice prin tălmăcirea unui tovarăş de lanţ, Fray Gaspar de la Cruz. În sfârşit, în anul 1578, fumul rugului a înăbuşit definitiv fumurile călugărului megaloman. Printr-o tragică ironie a sorţii, Fray Francisco de la Cruz făcuse apel la intervenţia Tribunalului care avea să-i

ia viaţa[58].

Cât despre călugărul englez Gage — la început catolic, apoi capelan al armatelor lui Cromwell —, el i-a făcut cunoscut episcopului de Guatemala că descoperise un focar de idolatri indieni. I s-a mulţumit călduros şi a fost sfătuit, cu îngăduinţă, „să-şi continue ancheta şi să se străduiască să-i convertească la cunoaşterea Dumnezeului adevărat pe căi drepte şi cinstite, arătându-le milă pentru marea lor orbire şi convingându-i că, dacă se vor căi, vor obţine iertarea Inchiziţiei. Într-adevăr, considerând că indienii nu erau decât plante proaspăt semănate, Inchiziţia nu trebuia să-i trateze cu aceeaşi asprime ca pe spanioli, chiar dacă alunecau în aceleaşi păcate oribile."

Iată nişte cuvinte înţelepte, care reflectă, fără îndoială, politica inchizitorială faţă de indigeni. Acestea ne îngăduie să ne imaginăm ce se întâmpla cu tribunalul la începutul secolului al XIX-lea. El se stingea încet. Ultimul condamnat a fost preotul Morelos: revoltat împotriva spaniolilor, acest continuator al lui Hidalgo a fost prins la Tesmalaca. Sfântul Oficiu l-a revocat şi l-a condamnat la închisoare pe viaţă. Din nefericire, judecata civilă de după aceea i-a impus pedeapsa capitală: el a fost împuşcat, la 22 decembrie 1815. Cinci ani mai târziu, Inchiziţia era oficial desfiinţată în Mexic (31 mai 1820) şi în Perú. Cât despre Argentina, ea rămăsese practic în afara acestei grele constrângeri religioase.

---

[58] După Marcel Bataillon, *Etudes sur Bartolomé de Las Casas*, Centre de recherche de l'Institut hispanique, 1966, pp. 309–324.

CONCLUZIE

Inchiziţia medievală a fost un tribunal de excepţie, stabilit de către Biserică pentru a ţine piept pericolelor care o ameninţau şi care riscau, pe viitor, să submineze întreaga societate. Intervenţia sa, în sânul creştinătăţii, a coroborat rolul pe care îl avuseseră Cruciadele, în exterior.

Trebuie să constatăm că excesele sale n-au fost aşa de mari cum se obişnuieşte să se creadă. Până şi autorii cei mai ostili se văd obligaţi să-şi nuanţeze judecata, şi aceasta chiar la adresa Inchiziţiei spaniole. Am subliniat şi noi, vorbind despre vrăjitorie, atitudinea respectabilă a unor inchizitori.

Recunoaştem, desigur, că tribunalele laice au dat dovadă de mult mai multă cruzime, recunoaştem că apărarea religiei creştine însemna apărarea statului şi că războaiele religioase au dat loc unor masacre din cale-afară de sângeroase. Cu toate acestea, nu reuşim să nu simţim o reală strângere de inimă.

O procedură fondată pe denunţ, pe refuzul de a confrunta acuzatorul cu acuzatul şi pe arbitrajul judecătorului ni se pare inadmisibilă. Nu putem uita că Inchiziţia a îngăduit, ba chiar a autorizat abuzuri revoltătoare — masacrul catarilor este un exemplu în acest sens —, că s-a plecat în faţa suveranilor precum Filip cel Frumos, că a protejat acţiunea unor personaje la fel de triste precum Konrad von Marburg sau Robert Grozavul; că, în Spania, unde a fost un sprijin esenţial al monarhiei, s-a arătat adesea necruţătoare, că, pe lângă lupta contra ereziei, ea voia

să conserve puterea papalităţii, a pontifului — şi el un prinţ temporal. Nu putea să fie acesta adevăratul rol al Bisericii şi, în realitate, Inchiziţia n-a avut o eficacitate absolută, fiindcă n-a reuşit decât să întârzie ceea ce voia să împiedice. În ciuda străduaniilor sale, nu i-a putut veni de hac ereziei valdeze, ceea ce este semnificativ. În Spania, n-a ajuns să-i readucă în sânul Bisericii pe aceşti noi creştini, a căror convertire grăbită trezea suspiciuni. Şi-a consumat toată energia să lipească fisurile sistemului, până când a rămas fără suflu în faţa Reformei. Spania a fost excepţia; aici s-a păstrat devotamentul faţă de tradiţiile religioase, dar într-un soi de stagnare care a izolat-o de celelalte naţii, iar represiunea pe care a întreprins-o în Flandra n-a avut alt rezultat decât stârnirea urii generale faţă de religia catolică; un regim calvin i-a luat locul, în foarte scurt timp.

În concluzie, Inchiziţia este un eveniment istoric pe care trebuie să-l acceptăm. Nu putem s-o justificăm decât încercând să reconstituim mentalitatea oamenilor din Evul Mediu[59].

*
* *

Să precizăm că Paul al VI-lea, prin *motu proprio Integrae Servandae*, a schimbat denumirea şi metodele Congregaţiei Indexului din Sfântul Oficiu, pavăza credinţei, însărcinată cu cercetarea cărţilor şi, eventual, cu introducerea

[59] În enciclica *Tertio Millenio Adveniente*, publicată în 1994, Ioan Paul al II-lea a denunţat, relativ la Inchiziţie, „păcatele comise de unii fii ai Bisericii şi care, prin acestea, i-au desfigurat obrazul." Înainte de marele său *mea culpa*, fixat pentru Miercurea Cenuşii din anul 2000, papa a dorit să aşeze Inchiziţia într-o perspectivă istorică. Într-adevăr, nu i se poate reproşa că n-a folosit, ieri, instrumentele de astăzi.

lor în Index. Aceste decizii au fost făcute publice abia la 5 decembrie 1965, în ajunul încheierii conciliului Vatican II.

Congregaţia pentru Doctrina Credinţei a fost reformată în 12 puncte. De la această dată, procesele nu mai sunt secrete, iar scriitorii incriminaţi au posibilitatea să se apere. Congregaţia judecă erorile împotriva credinţei, conform normelor din procesele obişnuite; juraţii sunt aleşi din toate colţurile pământului şi pot primi ajutorul experţilor.

BIBLIOGRAFIE

DANIEL-ROPS, *L'Eglise de la Renaissance et de la Réforme*, Paris, A. Fayard, 1961.

DUFOUR, Gérard, „Les victimes de Torquemada", în *Cahiers du monde hispanique et luso-brésilien*, Université de Toulouse, nr. 25, 1975.

GUI, Bernard, *Manuel de l'Inquisiteur*, editat şi tradus de G. MOLLAT, Paris, Les Belles-Lettres, 1964.

GUIRAUD, Jean, *Histoire de l'Inquisition au Moyen Age*, Paris, B. Grasset, 1928.

HAYWARD, F., *Que faut-il penser de l'Inquisiton?*, Paris, A. Fayard, 1958.

KAMEN, H., *Histoire de l'Inquisition espagnole*, Paris, Albin Michel, 1966.

LEA, Henri-Charles, *L'Inquisition dans les divers pays de la chrétienté*, Millon J., 1988, 704 p.

LLORENTE, Juan Antonio, *Historia crítica de la Inquisición española*, Madrid, 1822.

LLORENTE, Juan Antonio, *Memoria histórica sobre cual ha sido la opinión nacional de España acerca de la Inquisición*, ediţie critică de G. DUFOUR, Publications de l'Université de Rouen, 1977, 192 p.

LLORENTE, Miguel de la Pinta, *Las cárceles inquisitoriales españolas*, Madrid, 1949.

LLORENTE, Miguel de la Pinta, *La Inquisición española y los problemas de la cultura y de la intolerancia*, Madrid, Ed. cultura hispánica 1953.

LÓPEZ MARTÍNEZ, *Los Judaizantes y la Inquisición en tiempo de Isabel la católica*, Burgos, 1954.

MARTINELLI, F., *L'Inquisition espagnole*, traducere din italiană de către J. MANGA, De Vecchi, 1987, 320 p.

MENÉNDEZ PELAYO, Marcelino, *Historia de los heterodoxos españoles*, Madrid, 1880.

PINGLÉ, Jacques, *L'Inquisition ou la dictature de la foi*, Paris, Librairie académique Perrin, 1982.

SABATINI, Rafael, *Torquemada et l'Inquisition espagnole*, Paris, Payot, 1937.

TESTAS, Guy şi Jean, *Les Conquistadores*, Paris, Hachette, 1988.

VACANDARD, E., *L'Inquisition*, Paris, Bloud & Gay, ed. a V-a, 1914.

CUPRINS

Prefaţă 5

INTRODUCERE 7

Capitolul I. ORIGINILE INCHIZIŢIEI 9

Capitolul II. INCHIZIŢIA ÎN EUROPA 20
I. În Italia 20
II. În Franţa 25
III. În Spania 28
IV. În Germania 33

Capitolul III. PROCEDURA INCHIZITORIALĂ 37
I. Perioada de graţie 38
II. Interogatoriul 39
III. Constrângerea şi tortura 42
IV. Judecata şi *„sermo generalis"* 45
V. Sentinţele 46
VI. Însemnele infamiei 48
VI. Flagelarea 49
VIII. Pelerinajele 49
IX. Dărâmarea caselor. Exhumarea morţilor . .50

Capitolul IV. INCHIZIŢIA PÂNĂ LA REFORMĂ 52
I. Puterea civilă şi Inchiziţia 52
II. Demonomania 69

Capitolul V. INCHIZIŢIA SPANIOLĂ 74
I. Noul tribunal 74
II. Torquemada 78
III. Organizarea tribunalului 81
IV. Tortura inchizitorială în Spania 84
V. Închisorile Inchiziţiei 85
VI. Condamnările 86
VII. Domeniul competenţelor Sfântului Oficiu .89
VIII. Paralizarea gândirii 99
IX. Câteva date importante
din istoria Inchiziţiei spaniole 104

Capitolul VI. INCHIZIŢIA ÎN AMERICA SPANIOLĂ . .112
I. Inchiziţia episcopală (1517–1569) 112
II. Noua Inchiziţie (1569–1820) 116
III. Inchiziţia americană şi indienii 119
IV. Corsarii şi flibustierii 122
V. Oprimarea intelectuală 126
VI. Autodafeurile din America de Sud
între 1569 şi 1815 130

CONCLUZIE 134

Bibliografie 137

Istorie universală Microsinteze

Creat de către papalitate în scopul de a lupta împotriva oricărei forme de erezie, organismul judiciar ecleziastic ale cărui excese au marcat memoria omenirii şi-a exercitat, sub numele de Inchiziţie, din secolul al XIII-lea până în secolul al XIV-lea, o redutabilă autoritate pe tot cuprinsul Europei creştine şi chiar în afara acesteia. Victimele sale au fost catarii, valdezii, templierii, dar şi „vrăjitorii" şi mulţi alţii. În Spania, la îndemnurile franciscanului Torquemada, numit în anul 1483 inchizitor general, au fost persecutaţi maranii, apoi evreii şi musulmanii (moriscos). Lucrarea de faţă demontează mecanismele Inchiziţiei, îi explică motivele, dar, în egală măsură, şi fanatismul.

Colecţie coordonată de ŞERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *SECOLUL LUI AUGUSTUS de Pierre Grimal*
- *CIVILIZAŢIA AMERINDIANĂ de Claudi R. Cros*
- *RĂZBOIUL DE ŞASE ZILE de Pierre Hazan*

ISBN: 973-653-275-5